T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇİNLİ MÜSLÜMANLAR HUİLER / TUNGANLAR VE GUOMINGDANG DÖNEMİ İLİŞKİLERİ (1911-1949)

Şevket KANAT

2501170026

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ömer KUL

İSTANBUL-2020

ÖZ

ÇİNLİ MÜSLÜMANLAR HUİLER / TUNGANLAR VE GUOMINGDANG DÖNEMİ İLİŞKİLERİ (1911-1949)

Şevket KANAT

Çalışmamızda 1911-1949 tarihleri arasında Çin Cumhuriyetinin siyasi tarihi ile Çinli Müslümanların faaliyetleri ve hükümet ile olan ilişkileri üzerine durulmaktadır. Bu vesile ile Çin'e İslam'ın geliş serüveni ve bu konuda kaleme alınan eserlerin yeniden değerlendirilmesine gayret edilmiştir.

Araştırmalarımız sırasında Çinli Müslümanlar ve onların siyasi faaliyetleri hakkında kaleme alınmış olan farklı dillerdeki eserlerden, Orta Asyalı ve Batılı araştırmacıların çalışmalarından, dönemin seyyahlarının notlarından ve Türkiye'de Çinli Müslümanlar, Asya bölgesine İslamiyet'in ulaşması hakkındaki neşredilmiş eserlerden istifade ettik.

Bu çalışma ile bilhassa 1911-1949 yılları arasında Çin Cumhuriyetinin siyasi tarihi ile Çinli Müslümanların ilişkilerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile Çinli Müslümanlar ile alakalı her mevzu ortaya konulmuştur iddiasında değiliz. Bununla birlikte en azından 1911-1949 yılları arasında Çin Cumhuriyetinde ve Doğu Türkistan bölgesinde vuku bulan siyasi münasebetler objektif olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Çinli Müslümanların ortaya çıkışı ve Guomingdang Hükümeti ile ilişkileri bu çalışma ile ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Bu sebep ile çalışmamızın bundan sonra yapılacak olan Çinli Müslümanlar ile alakalı araştırmalara katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Hui, Dungan/Tungan, Çin Cumhuriyeti, Guomıngdang Partisi

ABSTRACT

CHINESE MUSLIMS AND THEIR RELATIONS DURING KUOMINTANG ERA

Şevket KANAT

Our study focuses on the political history of the Republic of China and the activities of Chinese Muslims and their relations with the government between 1911-1949. On this occasion, the arrival adventure of Islam in China and the opportunity to reevaluate the works written on this subject were found.

During our research and from work in different languages, which were written about Chinese Muslims and their political activities, Central Asian and Western researchers of the study, at the time of the traveler, the notes in Turkey about Chinese Muslims, Islam from the Asian region has been published about reaching works have benefited.

With this study, it was tried to shed light on the political history of the Republic of China and the relationship between Chinese Muslims, especially between 1911-1949. In addition, we do not claim that every issue related to Chinese Muslims has been put forward with this study. However, at least the political relations that took place in the Republic of China and East Turkistan between 1911-1949 were evaluated objectively. In addition, the emergence of Chinese Muslims and their relations with the Kuomintang Government are demonstrated with this study. For this reason, we believe that our study will contribute to the researches related to the Chinese Muslims.

Keywords: Hui, Dungan/Tungan, Chinese Republic, Kuomintang Party

ÖNSÖZ

Çalışmamızın ana gayesi, 1911-1949 yılları arasında Çin Cumhuriyeti döneminde hüküm sürmüş olan Kuomindang Hükümeti ile Çin ana kıtasına resmi olarak Tang Hanedanlığı döneminde giriş yapan İslam dini ile bu dini kabul edenlerin veya bu dine mensup kişilerin buraya yerleştikten sonra dünyaya gelen nesillerinin zaman içerisinde değişik dönelmlerde devlet ve toplum tarafından dayatılan etkiler ile meydana gelmiş Huihui toplumunun siyasi münasebetleri ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın objektif olabilmesi gayesiyle çeşitli dillerdeki çalışma ve kaynaklara müracaat ettik. Bununla beraber bölgede bulunmuş seyyahlar ve dönemin devlet adamları, tarihçiler ve akademisyenlerin çeşitli çalışmalarından faydalanmak suretiyle konu her yönüyle değerlendirmeye çalıştır.

Çalışmamız bir giriş ve III bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında İslamiyet'in Çin topraklarına kısa serüveni ve Hui kelimesinin kökenine dair çalışmalar ve iddialar üzerinde durulmuştur. Ayrıca etimolojik tezlere de değinilmiştir.

Çalışmamızın I. bölümünde İslamiyet'in Çin'e resmi olarak ilk giriş yaptığı dönem olan Tang Hanedanlığı dönemi İslamiyet, Müslümanların diplomatik ve siyasi münasebetleri üzerine genel bir şekilde değerlendirmede bulunulmuştur. Ayrıca Tang Hanedanlığının yıkılmasından sonra kurulmuş olan Song Hanedanlığı döneminde Hükümdarın Müslümanlara karşı tutumu ve Müslümanların Çin toplumu içindeki yeri üzerine değerlendirmeler de yapılmıştır. Yuan Hanedanlığı döneminde Çin'in her yerinde ve her alanda aktif olan Müslüman Çinlilerin ve dışarıdan ana kıtaya gelmiş olan Müslüman idareciler üzerinde durulmuştur.

II. bölümde Ming Hanedanlığı dönemindeki asimile politikaları ve Müslüman Çinlilerin kan soyu, isim, dil, gelenek-görenek ve inançları üzerindeki etkileri Müslüman Çinlilerin artık Çinli Müslümanlar olarak evrilmesine ve Hanedanlık ile olan ilişkilere değinilmiştir. Çin ana kıtasına dışarıdan gelenler olarak Ming Hanedanlığının yıkılışına ve Qing (Mançu) Hanedanlığının kuruluşundan sonraki dönemde Çinli Müslümanların Genel ve yerel yöneticiler ve toplum içindeki münasebetlerine, Çinli Müslümanların isyanlarına, göçlerine ve kendi aralarında dini görüş anlamındaki gruplaşmaları değerlendirişmiştir.

III. bölümde ise devrim hareketleri ile ana kıta üzerinde hanedanlık devrini bitirerek Cumhuriyet devrinin başlamasına vesile olan Guomingdang Milliyetçi Çin Partisi hükümeti ile Hui toplumunun münasebetleri, Beş Ma olarak adlandırılan Hui Harp Beylerinin askeri ve siyasi etkileri ve Doğu Türkistan bölgesindeki ihtilal hareketleri sebebiyle meydana gelen ortamda Huilerin yerel ve genel yöneticilerle olan siyasi ve askeri münasebetleri ele alınmıştır. Ayrıca Çinli Müslümanlar ve günümüz Çini'nin dış siyasi münasebetlerinde önemli etkisi bulunan Hac Misyonu ve Çinli Müslüman İyi Niyet Elçileri teferruatlı olmamak kaydıyla ele alınmıştır.

Çalışmalarımız neticesinde ulaştığımız ana fikrin belirtildiği Sonuç kısmının ardından ekler, metin içerisinde, resimler ve haritalara yer verilmiştir.

Çalışmalarımız sırasında yazılı eserlerden Türkiye'deki yazarların eserleri ile Doğu Türkistanlı, Rusça, Kazakça, Uygurca, İngilizce, Çince, Almanca kaynaklardan faydalanarak çalışmamının objektif olarak ortaya çıkarılmasına gayret edilmiştir. Çalışma müddetince yardım ve desteğini esirgemeyen yurt dışı ve yurt içindeki akademisyenlere, Rusça ve Kazakça tercüme desteği ile çalışmanın oluşmasında katkı sağlayan değerli Dilyaram AYUPOVA ve Çince başta olmak üzere diğer dillerde tercüme desteğinde bulunan arkadaşlarıma, bugünlerimi görmek isteyip de ömrü hayatı nasip olmayan kıymetli büyüğüm Orhan AKSOY'a ve her daim desteklerini benden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Ömer KUL'a bu vesile ile teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca ilim yolculuğumun yegâne destekçileri başta kıymetli Annem ve KANAT ailesine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şevket KANAT

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ **2**
ABSTRACT **3**
ÖNSÖZ **4**
İÇİNDEKİLER **6**
HARİTALAR LİSTESİ **8**
TABLO LİSTESİ **9**
KISALTMALAR LİSTESİ **10**
GİRİŞ **10**
A. İslamiyet'in Çin'e Gelişi ve Hui Kavramı 11
B. Hui-zu Kavramı 17
Hui-zu 17
C. "Tungan" ya da "Döngen" Kelimesinin Anlamı ve Etimolojisi 18

I. BÖLÜM

İSLAM DİNİ'NİN ÇİN'E GELİŞ SERÜVENİ ve HUİLER

A. İslamiyet'in Çin'de İlk Başlangıcı 20
B. Ana Kıtaya Dışarıdan Gelen Misafirler Olarak Müslüman Çinliler 26
1. Tang Hanedanlığı Dönemi'nde (618-906) Çin'de İslamiyet 27
2. Song Hanedanlığı Dönemi'nde Çin'de (960-1279) İslamiyet 35
3. Yuan Hanedanlığı Dönemi'nde (1279-1368) Çin'de İslamiyet 38

II. BÖLÜM

HUİLERE KARŞI ASİMİLE POLİTİKALARI VE HUİ İSYANLARI

A. Ming Hanedanlığı Dönemi'nde (1368-1644) Çin'de İslamiyet 43
1. Evlilik Politikası 45
2. Dil Politikası 46
3. Eğitim Faaliyetleri 47
4. Ming Hanedanlığı'nın Kurucusu Ming Tai-tsu'nun Müslüman Olduğuna Dair İddialar 48
5. Han Kitap 50
B. Qing Hanedanlığı Dönemi İslamiyet ve Hui İsyanları 53
1. Eski-Yeni Tarikat ve Huiler 62
2. Hui İsyanları ve İlk Hui İslam Devleti 66
3. Şensi ve Gansu'daki Hui İsyanları 69

4. Hui İsyanlarının Nedenleri..... 77

III. BÖLÜM

İLK CUMHURİYET DEVRİNDE HUİLER VE SİYASİ FAALİYETLERİ

A. Huilerin Guomingdang Hükümeti ile Olan Siyasi Münasebetleri 81

B. Beş Ma Harp Beyleri..... 84

C. Huiler ve Çin Komünist Partisinin İlk Karşılaşması..... 89

D. Doğu Türkistan'daki İsyanlar ve 36. Tümen Birliği..... 92

E. Çin'in Huijiao Ulusal Kurtuluş Federasyonu..... 101

F. Hui İyi Niyet Elçileri ve Hac Misyonu 104

SONUÇ..... 110

KAYNAKÇA 112

EKLER..... 127

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Çin, İran, Arabistan Deniz Yolu Rotası 12

Harita 2: İpek Yolu. 14

Harita 3: Çin Ana Kıtasındaki Dinler 80

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İmparator Ming Tai-tsu'nun Dokuz Kişilik Danışma Kurulu..... 39

KISALTMALAR LİSTESİ

a. mllf.:	Aynı müellif
a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.t.:	Adı geçen tez
Bkz.:	Bakınız
bsk.:	Baskı
C.:	Cilt
CTS :	Chiu T'ang-shu;
Çev.:	Çeviren
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
İAD:	İslam Araştırmaları Dergisi
İTED:	İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattatan Sonra
s.:	sayfa
s.y.:	sayfa yok
S.:	Sayı
TFYK:	Ts'e-fu-yüan-kuei
TTK:	Türk Tarihi Kurumu
v.d.:	ve diğerleri
y.y.:	yayın yeri yok
Yay.:	Yayınları

GİRİŞ

A. İslamiyet'in Çin'e Gelişi ve Hui Kavramı

İslam, Çin ana topraklarına Tang Hanedanlığı döneminde gelmiş ve Song Hanedanlığı döneminde bu topraklarda yerleşimine devam etmiştir. Moğolların bu toprakları işgal etmesiyle kurulan Yuan Hanedanlığı döneminde yönetim kademelerine Orta Doğu ve Orta Asya'dan getirilmiş Müslümanların görevlendirilmesiyle Müslüman Çinliler bu topraklar üzerinde yönetici kademesinde olan ve günlük hayatta Çin topraklarının her alanında aktif olarak karşılaştığımız önemli bir azınlık olmuşlardır. Yuan Hanedanlığı'nı yıkan Ming Hanedanlığı, kendi idaresi döneminde "Çinlileştirme" politikaları gerçekleştirmiş ve bu politikalara maruz kalan Müslüman Çinliler yani Huihuiler artık Han Çinli toplumu arasında asimile olan Çinli Müslümanlar olarak evrilmişlerdir. Ming Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla kuzeydeki, Han Çinliler dışında olan Mançurya kökenli azınlık grubunun kurmuş olduğu Mançu (Qing) Hanedanlığı'nın ilk döneminde sakin bir yaşam ile toplumda yer edinen Huihuiler, bu dönemdeki iç karışıklıklar ve büyük isyanlardan nasibini almıştır. Tang, Song ve Yuan hanedanlıkları döneminde oldukları durumun tersine, artık isyan hareketleri ile Çin ana kıtasında hayatta kalma mücadelesi veren bir azınlık haline gelmişlerdir. Bu isyan hareketlerinin etkisiyle Ming Hanedanlığı'nın son döneminde ve Mançu Hanedanlığının ilk dönemlerinde entelektüel olarak yazılı eserler üzerine yoğunlaşan Huihuiler, "Han Kitabı" adlı Çinli Müslümanların ilk yazılı eserini meydana getirmiştir.[1]

Dr. Sun Yat-sen devrimi ile Hanedanlık devrinin sona ermesi ve Cumhuriyet ilanıyla bu entelektüel gelişimi dış dünyaya açılmak suretiyle devam ettiren Huihuiler, bu dönemde de isyan hareketlerine aktif olarak devam etmiştir. Bu sefer isyanları Çin ana kıtasından ziyade resmi olarak Sincan olarak adlandırılan Doğu Türkistan bölgesinde Uygur Türkleri ile dönem dönem beraber ve birbirine karşı olacak şekilde devam ettirmişlerdir. Çin Komünist Partisi devrimi ile daha radikal ve kanlı politikalara da maruz kalan Huihuiler, günümüzde artık ilk dönemdeki İslam

[1] Han Kitabı, 1600-1740 yılları arasında Çinli Müslüman ilim adamları tarafından İslamiyet'i Çin dinlerinin terminolojisiyle anlatmak amacıyla yazılan bir külliyattır. Bkz. Esra Çifci, "Han Kitap", **DİA**, C. EK-1, İstanbul, 2016, s.529-531.

yaşamından değişik şekilde Çin ana kıtasında iktisadi ve siyasi hayatın değişik kademelerinde Çin'in ikinci büyük azınlık milleti olarak hayatlarını devam ettirmektedir. Bu çalışmada İslam'ın Çin topraklarına geliş serüveninin yanında Huihuilerin hanedanlık dönemlerinde bu topraklara yerleşme ve hayatta kalma mücadeleleri incelenmekle beraber Çin Cumhuriyeti yani Guomingdang döneminin siyasi ve kültürel hayatı üzerinde durulacaktır.

Çin'in resmi olarak İslam dünyası ile ilk tanışması VII. yüzyılda başlamış olsa da bu İslam öncesi Çin-Arabistan ticarî münasebetlerinin bir neticesi olarak meydana gelmiştir. İslam'ın doğuşundan önce Çin ve Arabistan arasında sık sık deniz yolu ve bazen İpek Yolu üzerinden ticari faaliyetler gerçekleşmekteydi. İslam'ın doğuşundan sonra ise bu ticari münasebetleri sürdürerek Müslümanlığı kabul eden Arap tüccarları, İslamiyet'in Çin topraklarıyla tanışmasına vesile olmuşlardır. Tang Hanedanlığı dönemi (618-906)[2] 651 yılında ilk İslam elçisinin Çin topraklarına ayak basmasıyla resmi olarak Çin-İslam dünyası münasebetleri başlamıştır.[3] Bahsedildiği gibi İslam'ın Çin'e ilk gelişi deniz yolu ile Güney Çin bölgesinden Arap tüccarlar vasıtasıyla olmuş, daha sonraları Batı Çin'den İpek Yolu ve Türkistan coğrafyası üzerinden ikinci bir hareket noktası gerçekleşmiştir. Moğolların[4] Çin'i ele geçirip Yuan Hanedanlığı'nı[5]

---

[2] Tang Hanedanlığı, 618 yılında İmparator Gao Zu tarafından kurulmuştur. Çin'in hanedanlıklar tarihindeki en büyük hanedanlıklarından biridir. Tang, Çin tarihinde reform ve kültürel gelişme ile altın çağını yaşamış hanedanlıktır. Daha çok ikinci imparator Tai Zong (598-649) döneminde yapılan kültürel, siyasi, ekonomik ve çevre reformları ile ünlenmiştir. An Lui-shan isyanından sonra hanedanlık çöküş dönemine girmiştir. Bkz Emily Mark, "Tang Dynasty", **Ancient History Encyclopedia**, 2016, (Çevrimiçi) https://www.ancient.eu/Tang_Dynasty/, 1 Mart 2020.

[3] Cemil Lee, Hee Soo, "İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya Yayılması", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1987, s.1; Lee, Soo, "The Spread of Islamic Culture to The East Asia Before the Era of Modern European Hegemony", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.7, İstanbul, 2002, s.58.

[4] Moğol İmparatorluğu, 1206-1294 yılları arasında Orta Asya'da kurulmuş olup Kore yarımadasından Anadolu kapılarına ve Sibirya eteklerine kadar uzanan dünyanın %22'sini hâkimiyeti altına almış olan devlettir. Cengiz Han tarafından kurulan imparatorluk, Moğol yasaları ve teşkilat sistemine göre yapılanmıştır. Cengiz Han'ın ölümünden sonra da yayılmasına devam eden bu devlet, daha sonra parçalara ayrılsa da iki nesil kadar bölge hükümdarlığını sürdürmüştür. Bkz. Reuven Amitai Preiss, **Mongolsand Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.8.

[5] Yuan Hanedanlığı (1279-1368) ya da diğer adıyla Kubilay Hanlığı, Moğol Hanı Cengiz'in torunu ve Çin tarihindeki en büyük imparatorlardan biri olan Kubilay tarafından Çin ana kıtasında kurulmuş devlettir. Bkz. Morris Rossabi, **Kubilay Han**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s.360; Osman Gazi Özgüdenli, "Kubilay Kağan", **DİA**, C.EK-2, İstanbul, 2016, s.88-89; Michael Ray, "The Yuan Dynasty In China (1279-1368), **Encyclopedia Britannica**, 2020, (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/place/Mongol-empire/The-Yuan-dynasty-in-China-1279-1368/, 1 Mart 2020.

(1279-1368) kurması ve bu hanedanlığın askeri-idari kademelerine Türkistan ve Arabistan coğrafyasından getirdiği Müslümanları atamasıyla İslamiyet'in bu coğrafyaya üçüncü dalga olarak girdiği tarih kayıtlarında geçmektedir.[6]

1911 yılında Dr. Sun Yat-sen[7] öncülüğünde Cumhuriyet devrimi gerçekleşmiş ve Çin'in hanedanlık tarihine son verilmiştir. Guomingdang döneminde[8] etnik sınıflandırma politikası çerçevesinde Çin toprakları ve Doğu Türkistan'daki nüfus dâhil olmak üzere beş etnik millet[9] tarifi yapılmış ve Çinli Müslümanlar yani Huiler (回) bu etnik azınlıkların en büyüklerinden biri olarak sayılmıştır. 1949 yılında Mao devrimi[10] ile etnik tanım politikası değişerek Sovyet Rusya devletinin etnik tanım politikası[11] kopyalanmış ve günümüzde de aynı şekilde olmak üzere Çin topraklarındaki 56 azınlık milletten bir tanesi Huiler olarak tanımlanmıştır. Mao döneminde kendini dış dünyaya kapatan Komünist Çin yönetimi Mao'nun ölümü sonucu bir liberalleşme evresine girmiş ve kapılarını dış dünyaya açmıştır.[12]

Bu liberalleşme hareketlerinin bariz örneklerinden biri dış dünyada ve özellikle Batı'da Çin'deki İslam ve Çinli Müslümanlar üzerine araştırmaların artmasıdır. 1990'larda artan bu araştırmalar sonucu İslam'ın Çin topraklarındaki serüveni ve Çinli

---

[6] Haji Yusuf Chang, "Muslim Encounter witth the Mongolsandits Varied Consequences for Muslims in West Asia and China", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, London, 1984, S.5, No:2, s.269-293.

[7] Dr. Sun Yat Sen (1866-1925), Çin Milliyetçi Partisi'nin lideri ve ayrıca modern Çin'in kurucusu olarak bilinmektedir. Mançu Hanedanlığı'na karşı yaptığı etkili isyan hareketleri sonrasında hanedanlık döneminin kapanmasına ve Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu cumhuriyetin kurucusu ve ilk başkanıdır. Bkz. Orville Schell, **Wealth and Power**, Random House, Random House, California, 2013, s.74.

[8] Çin'de son imparatorluk hanedanına karşı yapılan 1911 Devrimi/Xinhai Devrimi ile 2000 yıllık hanedanlık tarihi sona ermiş, ardından Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu modern devlet Kuomingdang yani Milliyetçi Çin Partisi tarafından yönetilmekte idi. Bkz. Li Xing, **The Rise of China and the Capitalist World Order**, New York, Ashgate Publishing, 2010, s.91.

[9] Bunlar Çin Cumhuriyeti bayrağında da çeşitli renkler ile temsil edilen Han, Mançu, Moğol, Hui ve Tibetlileri temsil etmektedir. Bkz. John Fitzgerald, "Awakening China: Politics, Cultureand Class in the Nationalist Revolution", **Stanford University Press Publishing**, 1998, s.180.

[10] Mao Zedong (1893-1976), Çin Komünist Partisi'nin ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusudur. Davin Delia, **Mao: A Very Short Introduction**, Oxford, Oxford University Press, 2013.

[11] Etnik tanım politikasına göre etnik nüfus, bölgesel olarak değil, kültür ve vatandaşlık konusunda Sovyetler Birliği'ne ait idi. Rusların dışındaki diğer tüm etnikler öncelikle kendi bölgelerindeki kendi cumhuriyetleri ile özdeşleştirilmişlerdir. Bkz. Andrzej Wierzbicki, **Ethnicity and Power in the Soviet Union**, Polonya, Warsaw University, 2017, s.252.

[12] 9 Eylül 1976 tarihinde Mao öldükten sonra iki yıllık bir karmaşa dönemi yaşanmıştır. Bilahare 1978 yılında başa gelen Deng Xiao-ping döneminde kapalı devletçi yapıdan dışa açık bir evreye doğru dönüşüm gerçekleşmiştir. Bkz. Ümit Çalık, "Çin Ekonomisi", Ankara, **Liberal Düşünce Dergisi**, S.64, Güz 2011, s.185-206.

Müslümanlar ya da Müslüman Çinliler konuları üzerine yoğunlaşılmıştır. Bununla beraber günümüzde Çinli Müslümanlar denildiği vakit genellikle Uygurlar akla gelmektedir. Lakin Uygurların hem etnik olarak hem de tarih akışında İslam dinini kabul etme serüveni Çinli milletler ile tamamen farklılık arz etmektedir. Bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi olarak ilan ettiği 56 azınlık milletten olan Çinli Müslümanlar ya da Müslüman Çinliler, Uygurlardan hem etnik hem de kültürel olarak farklı bir topluluk olup, Çin ana kıtasında "Huihui" (回回) ya da "Hui-Zu" (回族) olarak adlandırılmaktadır. Batıya, Türkistan coğrafyasına ilerledikçe bu isim "Tungan/Dungan" ya da "Döngen" olarak değişkenlik göstermektedir.[13]

"Hui" ya da "Huihui" kelime kökünün ortaya çıkış serüveni hakkında birkaç tarihsel tez bulunmaktadır. Kelimenin kullanımı hakkında ilk bilinen kayıt Batı Liao Hanedanlığı[14] krallarından olan Yelü Dashi[15] tarafından 1124 yılında Uygur müttefiklerine yönelik kullandığı "Huihe" kelimesinden türediği iddia edilmektedir. Kral Yelü Dashi coğrafi olarak Semerkant[16] yakınlarında diğer Çin hanedanlıklarına karşı mücadele vermekte hatta o dönemde Orta Asya'ya yerleşmiş durumda idi.[17] Günümüzde bu kelimenin karakter tanımı için Çin'deki misafirliklerinin ebedi durumuna atıf olarak "Dönmek" anlamında kullanıldığı iddia edilmektedir. Bir diğer iddia ise resim yazısına ithaf edilerek kelimenin doğduğu kanısıdır. Hui kelimesinin resimyazısı şekli Müslümanların kutsal şehri Mekke'deki Kâbe'yi şeklen benzer şekilde seçildiğidir. Ekseriyetle çift şekilde kullanılan "Huihui" kelimesi Yuan

---

[13] Döngen, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan Cumhuriyetlerinde oturan Çinli Müslümanlara verilen ad. Hee Soo Lee, "Döngen", **DİA**, C.9, İstanbul, 1994, s.517-518.

[14] 916 yılında Yehlü Apaoki adlı Hıtay, Moğolistan'da bağlı bulunduğu kavminin kontörlünün büyük çoğunluğunu kendi idaresi altına alarak, kendini hükümdar ilan etti. Oğlu Te Kuang (926-947), Kuzey Çin'in bir bölümünü ele geçirdikten sonra burada Çinlilerin Liao Hanlığı diye ithaf ettiği bir devlet kurdu. Daha sonraki yıllarda Yehlü Apaoki'nin sekizinci nesil torunu olan Yehlü Taşi, Karahanlılar ve Kanglı boyları arasındaki çekişmelerden faydalanarak Balasagun, Kaşgar, Beşbalık ve Hoten'i kendine tâbi kılarak, burada Karahıtay Devleti'ni kurmuştur. Yalnız Yehlü Taşi'nin Liao Hanlığı'na tâbi olmasıdolayısıyla Çinliler bu devleti Batı Liao Hanlığı diye adlandırmıştır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", **DİA**, C.24, İstanbul, 2001, s.415-416.

[15] Yehlü Taşi, Liao İmparatoru Yehlü Apaoki'nin sekizinci nesil torunu ve Karahıtay, Çin kaynaklarına göre Batı Liao Hanlığı devletinin kurucusudur. Wilhelm Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s.403.

[16] Semerkant, Özbekistan Cumhuriyeti'nin orta kısmında yer alan ve aynı isimli idari kısmın merkezi olan şehirdir. Bkz. https://www.lonelyplanet.com/uzbekistan/central-uzbekistan/samarkand, 12 Temmuz 2020.

[17] Dru Gladney, **Making Muslims in China: Education, Islamicization and Representation**, New York, Falmer Press, 1999, s.y.

Hanedanlığı (1279-1368) döneminde bütün Müslümanları ve deniz aşırı tüccarlara izafe ediliştir.[18] Bu görüşler ışığında "Hui" kelimesinin o dönem gayrimüslim Uygurlar için kullanılan bir kelimeden türemesiyle nasıl Çinli Müslümanları izafe eden bir kelimeye evirildiği halen akademik iddialar çerçevesinde tartışma konusudur. Tarihsel süreç içerisinde bu kelime dini veya dışarıdan gelen yabancı etnik kişilere ithafen kullanılarak değişkenlik gösteren bir terim olsa da ironi bir şekilde 1930'lu yıllardan sonra Çin Komünist rejimi tarafından sadece Çinli Müslümanlar için kullanılan bir tanım haline dönüştürülmüştür. Milliyetçi Çin döneminde bu kelime ülkedeki etnik köken olarak fark etmeksizin bütün Müslümanları tanımlamak için kullanılmış, akabinde ise bu kullanım çeşitli sıkıntılar ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.[19]

Song Hanedanlığı (960-1279)[20] dönemine ait "Mengxi Bitan"[21] adlı kitapta teknoloji ve diğer bahisler yanında güneydeki Budist Tangut Krallığı (Xixia)[22] sınırına bitişik bir askeri karakol olan Yan'an'daki Song askerlerinin savaşını anlatan bir şiir, yazar Shen Kuo tarafından kitaba kaydedilmiştir: *"Bayraktarla parlak sırma ipekten bir deniz Bayırda zırhlı askerler, Huihuilerle savaş için…".*[23]

Birçok araştırmacı Huihui kelimesinin Budist Karahoca (Gaochang) Uygurlarını izafe ettiğini iddia etmektedir. Bu mısraların savaşan uluslar ile alakalı olmadığı sadece iç Asya'daki bir oyunu ve oyuncuları tasvir niteliğinde kullanıldığına dair iddialar da bulunmaktadır. Hu Xiao-peng bir makalesinde Moğol Devleti öncesinde, kabileyi husumetler ve değişen ittifaklar üzerine "Huihui" kelimesinin etimolojik sürecinin izini sürmüş, yukarıdaki şiir örneğinde geçen "Huihui"

---

[18] Alexander Blair Stewart, **Chinese Muslims and the Global Ummah**, New York, Routledge, 2017, s.21.

[19] Barbara Santa, "Hui Muslimand the Minzu Paradigm", University of California, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, California, University of California, 2013, s.16.

[20] Hou Zhou Hanedanı, General Zhao Kuangyin tarafından başlatılan isyan sonucu 960 yılında kendisini "Tai Zu" ilan ederek kurulmuş bir hanedanlıktır. Bu hanedanlık ile Çin'de birleşme dönemi meydana gelmiştir. Yuan Hanedanlığı tarafından 1279 yılında yıkılmasına kadar idaresini sürdürmüştür. Bkz. Varis Çakan, "Geçmişten Günümüze Çin", **Asya Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Ankara, 2017, s.122.

[21] Mengxi Bitan, Çinli gökbilimci, matematikçi ve yüksek rütbeli devlet adamı olan Shen Kuo tarafından kaleme alınan ünlü eserdir. Bkz. Shen Kuo, **Brush Talks From Dream Book**, British, Path International, 2011, s.111.

[22] Tangut Krallığı (1038-1227), Kuzey-Batı Çin'e göç etmiş olan Tangut halkının kurmuş olduğu bir krallıktır. Batı Xia Hanedanlığı olarak da adlandırılır. Bkz. George Van Diem, **Languages of the Hımalayas**, Köln, Brill, 2001, s.460.

[23] https://www.dunyabulteni.net/arsiv/cinde-islam-mirasi-i-h83447.html, 2 Mart 2020.

kelimesinin Karahanlılar Devleti'ne[24] gönderme yaptığını savunmuştur. Çünkü bu dönemde Budist Tangut Krallığı, Karahanlılara karşı Kara Hoca Uygurlarıyla[25] ittifak yapmasına işaret ederek, bu iddiasını savunmuştur. Yuan öncesi Çin metinlerinde Mengxi Bitan hariç, Yuanların Huihui kelimesini Müslüman Uygurlara veya geniş şekilde Orta Asya Müslümanlarına yönelik kullandığına işaret edilmektedir. Ayrıca Yuan ve Ming döneminde Müslümanlar için "Huimin" (回民) terimi de kullanılmakta idi. Her ne kadar İslamiyet'in ana kıtaya ilk gelişi deniz yoluyla ve güney kıyılarındaki şehirlerden girmiş olsa da Arab yarım adasından gelen Müslüman fetih ordularının kara yoluyla Orta Asya üzerinden bu ana kıtaya doğru baskı uygulaması, Talas savaşı gibi sebeplerden ve Çinli Müslümanları da dışarıdan gelenler olarak bir önyargı sahip olan Çinlilerin, aynı dine sahip olmalarından ötürü Uygurları veya Orta Asya bölgesindeki halka kullandıkları Hui terimini ana kıtadaki Çinli Müslümanlar için de kullanmış olabilir. Buradaki maksatları etnik kökenden ziyade aynı dine mensup ve benzer dini ibadet, tutum ve reflekslere sahip olmalarından ötürü kullanmış olabilirler.

1941 yılında Çin Komünist Parti Komitesi'nin yayınladığı "Huihui Etnisitesi Üzerine" (Huihui Minzu Wenti) adlı incelemede Hui ulusunu şu şekilde tanımlamıştır: *"Hui veya Huihui İslam diniyle ilişkili ama onunla tanımlanmayan bir etnik gruptur ve Sincan'daki- Uygur ve diğer Türkçe konuşan etnik gruplardan ayrı olarak, Moğol-Yuan Hanedanlığı (1206-1368) döneminde Çin'e göç eden Müslümanların soyundan gelirler".*[26]

Çin Komünist Partisi, Milliyetçi Çin (Guomingdang)[27] Hükümeti'nin aksine, Stalin'in etnik teorisini Çin devriminin şartlarına uygulayarak Çinli Müslümanların etnisitesini yeniden yorumlamıştır. Çin Komünist Partisi'nden farklı olarak

[24] Karahanlılar (840-1212), Orta Asya ve günümüz Doğu Türkistan topraklarında hüküm sürmüş ilk Türk-İslam devletidir. Kurucusu Bilge Kül Kadir Han'dır. Satuk Buğra Han döneminde İslamiyet'in kabulü ile İslam devleti olmuştur. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", **DİA**, C.24, İstanbul, 2001, s.412-414.

[25] Karahoca (Gaochang) Uygur Devleti, IX-XIII. yüzyılda bugünkü Doğu Türkistan topraklarında kurulmuş olan Uygur devletidir. Mani dini yerine Budizm'i benimsemiş ve göçebe hayattan yerleşik hayata geçmiş olan devlettir. Bkz. Saadettin Gömeç, "Uygur Türklerinin Destanları ve Kültürleri Hakkında", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, C.7, İstanbul, 2016, s.45-54; https://studybuddhism.com/tr/ileri-arastirmalar/tarih-ve-kultur/budizm-ve-islam-ileri-duzey/budist-musluman-etkilesimi-gec-abbasi-donemi/orta-asya-da-yeni-imparatorluklarin-kurulusu, 2 Mart 2020.

[26] Alice Kelly, "The Islamic Heritage in China", s.y., (Çevrimiçi) http://chinaheritagequarterly.org/editorial.php?issue=005, 1 Mart 2019.

[27] Bundan sonra Guomingdang olarak kullanılacaktır.

Guomingdang Hükümeti, Çin Cumhuriyeti'ni oluşturan beş etnik gruptan biri olarak Huihui tanımını tüm Müslümanlara (Uygur, Kazak, Tacik, Tatar, Hui, Kırgız vs.) ithafen kullanmıştır.[28]

Komünist Parti'nin Hui tanımlamasının üzerinde değişiklikler yapan Müslüman Çinli bilim adamı Bai Shou-yi, 1951 yılında yayımladığı bir çalışmasında Huilerin kökenine dair; Tang (618-907) ve Song (960-1279) Hanedanları dönemleri arasında Çin'de aktif olan Müslüman tacirlere ve Yuan Hanedanlığı dönemindeki çeşitli Müslüman ve gayrimüslim toplumlara uzandığını belirtmiştir. Huilerin yüzyıllar içerisinde ayrı bir etnik grup olarak kaynaşmalarının Moğol fetihlerinin ardından söz konusu olduğunu savunmuştur.[29] Aslında bu dönemden önce Huiler, Çin'in belli bölgelerinde yaşamakta olan tüccar yabancılar olarak kabul görmüş idi. Lakin Moğol ordusunun ana kıtayı zapt etmesinden sonra, ordu içindeki Müslüman yöneticiler ile kurdukları inanç bağı ve Müslüman olarak yerel dile de hâkim olan yeni nesil Hui nüfusu, Moğol imparatorluğu zamanında hem devlet kademesinde hem de toplumun her kesiminde yayılmaya başlamasıyla, bu kaynaşmanın Moğol fetihleri sonrasında olduğu tezini güçlü kılmaktadır.

B. Hui-zu Kavramı

Hui-zu kelimesi Çinli Müslümanları tanımlamak için kullanılmakta olan diğer bir ifadedir. Kelime köken olarak "Minzu" (民族) kavramından türetilmiştir. Minzu kelimesi iki ayrı Çin alfabesi karakterinin birleşmesi ile türeyen bir kavramdır. İlk karakter olan "Min" (民) yaklaşık olarak "insanlar" anlamına gelmektedir. Genellikle bir grup insanı tanımlamak için kullanılan, isim türeten niteleyici kelime olarak geçmektedir. Örnek olarak "*Nongmin*" (农民), "ziraat ve insanlar" kelimelerinden "çiftçileri" tanımlamak için türemiştir. Bunun yanı sıra "*Gongmin*" (公民) kelimesi de "kamu ve insanlar" kelimelerinin birleşimiyle "vatandaş" kelimesini adlandırmak için türetilmiş bir sözcüktür. Minzu birleşik kelimesinin ikinci karakteri olan "Zu" (族) ise toplumun içinden bir grubu ya da toplumun bir kesimini tanımlamak için kullanılan

[28] Kelly, "a.g.m.", s.y.
[29] Bai Shou-yi, **The Rejuvenation of the Huihui Nationality (Huihui Minzu de Xinsheng)**, Shangai, 1951; Kelly, "a.g.m.", s.y.

karakterdir. Bu kelime bir kök ya da nesil ile birleşmiş bir insan topluluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna misal olarak "Zongzu" (宗族) "klan"ya da "Zhongzu" (种族) "ırk"anlamında kullanılmaktadır.[30] Minzu (民族) kelimesi modern Çin dilinde genellikle etnisiteyi ya da milleti tanımlamak için kullanılmaktadır. "Zu" (族) karakterinin bu kullanış amacıyla Huihui (回回) olan Çinli Müslümanları ve bunların neslini tanımlamak için de "Hui-zu" (回族) karakteri türemiştir. Çin ana kıtasında Çinli-Müslümanları tanımlamak için kullanılan "Huihui" kelimesi ana kıta içerisinde yukarıda bahsedildiği şekilde tarihi serüven ve dönem dönem farklı etnik ve dini kimlikleri tanımlamak için kullanılmış ve günümüzde son hali olarak sadece Çinli Müslümanları tarif eder şekle dönüşmüştür. Çinli Müslümanlara ithaf edilen bu kelimenin yanı sıra batıya ve özellikle Türkistan coğrafyasına doğru gidildiğinde Çinli-Müslümanlara karşı Huihui kelimesinden ziyade "Tungan" ya da "Döngen" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin etimolojik süreci ve kelime anlamına dair Rus oryantalist uzmanlarının da katıldığı birkaç iddia bulunmaktadır.[31]

C. "Tungan" ya da "Döngen" Kelimesinin Anlamı ve Etimolojisi

Moğol Hükümdarı Kubilay Han zamanında (1260-1294) Budist olan Tatar ve Moğolların bir kısmının Müslümanlığı kabul etmesi üzerine bunlara "eski dininden dönmüş, ihtida etmiş" anlamında "Döngen" denilmiştir.[32] Bu kelime Rus ve Batı kaynaklarında "Tungan" ve "Dungan" şeklinde geçer. Doğu Türkistan Türkleri bütün Çin Müslümanlara bu adı verilmişse de günümüz Çin ana kıtasında ve bazı Batı kaynaklarında Huihui adıyla anılmaktadır.[33] Birçok Rus araştırmacı XIX. ve XX. yüzyılın başlarında "Hui" terimini Çin'deki bütün Müslümanları temsil eden bir kelime olarak "Lao-Min" (Müslüman) kelimesi yerine kullanmıştır. "Huihui" kelimesini mana olarak "geri dönenler" olarak belirtilmektedir. Bu sebeple Rus araştırmacı Alexandr Konstantinoviç Geyns'in XIX. yüzyıldaki araştırmalarından

[30] Barbara Santa, "Hui Muslimand the Minzu Paradigm", University of California, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, California, September 2013, s.6.
[31] K. Maşanlo, "Dungane", **Mısl'**, S.7, Almatı, Dauır Yayınları, 1996, s.35.
[32] Celaleddin Wang-Zin-Shan, "Çin'de İslamiyet", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.2, İstanbul, 1960, s.157-188.
[33] Cemil Lee, Hee Soo, "Döngen", **DİA**, C.9, 1994, s.517-518.

sonra bazı Rus araştırmacılar "Tungan" kelimesinin "*bekleyiş, durmak ve kalmak*" kelime kökünden türediğini iddia etmişlerdir.

Tungan kelimesi hakkındaki iddialar arasında Çinli Müslümanlara "Huihui" denildiği ve "Tungan" kelimesinin bunların yaşadığı yer için kullanılan bir terim olduğu görüşleri de bulunmaktadır. Çinli Müslümanların yaşadığı yerler ve yer isimleri incelendiğinde bu iddialar asılsız kalmaktadır.[34]

1930 yılında Hui araştırmacı Hasimato Mandarin bir eserinde "Dungan" kelimesinin Nan ve Vei nehrinin "sağ kanadı" ya da "doğu kanadı" manasına geldiğini iddia etmiştir. Nitekim bu araştırma ve iddialar sonucu Huilerin Uygur kökenli olduğu iddiası ve Çin literatüründe Huihui = Çinli Müslümanlar olarak kullanılması ve "Hueyhu" kelimesinin Uygur manasında olduğu için bu kelimenin benzerliğinden ortaya çıktığını savunmuşlardır. Bu iddialar sonucunda Rus araştırmacılar arasında Tunganların kökeni hakkında iki görüş ortaya çıkmıştır:

1. Çin'in batı bölgelerine göç ederek buradaki Türkler arasında Müslümanlığı kabul eden Çinliler,

2. Orta Asya'dan Çin'e göç edenlerin burada asimile olması ile ortaya çıkan Tunganlar.

Sovyet Tunganları bu iki görüşü de kabul etmemektedirler.[35] "Huihui" kelimesi ilk olarak İslam dinini kabul eden kişilere ithafen kullanılmıştır. Bilahare "Huihui" diye Türk halkından olmayan Müslüman Çinlilere hitap edilmeye başlamıştır. Ayrıca XIV ve XVII. yüzyılda bu kelime bir halkı temsil eden literatür olarak kabul edilmiştir.[36]

[34] Muhammed Sushanlo, Grigoriy Stratanovich**, Ocerki İstorii Dungan**, Frunze, İlim Yayınları, 1967, s.13.
[35] Sushanlo, Stratanovich, **a.g.e.**, s.14.
[36] Sushanlo, Stratanovich, **a.g.e.**, s.16.

I. BÖLÜM

İSLAM DİNİ'NİN ÇİN'E GELİŞ SERÜVENİ ve HUİLER

A. İslamiyet'in Çin'de İlk Başlangıcı

İslam dini Çin toprakları ile resmi olarak 651 yılında Arabistan'da Halife Osman tarafından gönderilen bir elçinin Tang Hanedanlığı başkenti Şian'da (Xi'an)[1] İmparator Kao-tsung'un[2] (650-683) makamına çıkmasıyla tanışmıştır. Çinli Chin Chi-t'ung, "Çin'de İslam Etüdleri" (Chung Kuo Hui Chiao Shih Yen Chiu) adlı eserinde Arap Müslümanlarının Çin'le ilk tanışmalarının M.628 yılında olduğunu bildirmektedir.[3] Lakin tarihçilerin ekseriyeti Chiu T'ang-shu'nun "*Hsi-yü Chuan*"[4] vesikasına dayanarak M.651 yılını İslam'ın Çin'e ilk giriş tarihi olarak işaret etmektedir. Söz konusu vesikada şu bilgiler yer almaktadır: "*M.651 yılında Tashi (Arabistan) kralı Çin sarayına ilk olarak bir elçi gönderdi ve aynı zamanda Tashi sarayının otuz dört yıldır üç kralla*[5] *saltanat süre geldiğini ilan etti*.[6]"

Halife Osman tarafından gönderilen bu elçinin İmparator Kao-Tsung ile resmi bir görüşme yaparak, İslam Devleti'nin genel durumunu ve İslam dini inancını açıkladığı tahmin edilmektedir.[7] Çin tarihi kayıtlarına göre 651-798 yılları arasında geçen 147 yılda Arabistan'dan gelen elçi ve heyetlerin sayısı 37'nin üzerindedir.[8] Song Hanedanlığı döneminde (908-1168) ise Arap elçiler bu topraklara 49 defa gelmiştir.[9]

---

[1] Sian (Xian), Çin'in Şensi bölgesinin başkentidir.

[2] İmparator Kao-tsung, Çin'deki Tang Hanedanlığı'nın kurucusu olan Li-Yuan adlı hükümdardır. İmparator olduktan sonra "Kao-tsung" unvanını almıştır. Bkz. Parul Jain, "Gaozong", **Encyclopedia Brittannica**, 2019, s.y., (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/biography/Gaozong-emperor-of-Southern-Song-dynasty, 1 Mart 2020.

[3] Ko Byong-ik, **İslam Kyodova Vondae Sahoe (Müslümanlar ve Yuan Toplumu)**, Tong-a Kyosop-sali Yon-ku (Ko Byong-ik), Seoul, 1980, s.348.

[4] Chiu T'ang-shu, (Çin Tang Hanedanlığı Yıllığı) Batı Bölge Kısmı. Bkz. http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/jiutangshu/2177.html, 1 Mart 2020.

[5] Buradaki Üç Kral'dan kasıt Hz. Muhammed'den sonra idareci sıfatıyla İslam topraklarını yöneten Üç Halife olan; Hz. Ebu Bekir (632-634), Hz. Ömer (634-644) ve Hz. Osman- (644-657) kastedilmektedir.

[6] Chiu T'ang-shu, Kao-tsung Kısmı, 651 yılı. Bkz. http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/jiutangshu/2177.html. 1 Mart 2020.

[7] MaQi-cheng, "A Brief Account of Early Spread of Islam in China", **JCASS**, C.IV, Pekin, 1983, s.98; Zin-Shan, **a.g.e.**, s.158; M. Broomhall, **Islam in China and Neglected Problem**, London, 1910, s.14.

[8] Chiu T'ang-shu C.4, 198; Ts'e-fu-yüan-kuei (Başka kaynaklarda parça parça bulunan İmparator mektuplarının tamamını içermektedir.), C.970, 971, 975, 976, 952' den naklen Lee Soo, **a.g.t.**, s.16.

[9] CTS'de 4, TFYK'da 33 defa zikredilmektedir. Heyetin geliş tarihi ve adları için bkz. Yang Huaş-chung, T'and-tai ti fank'o, **İTC**, s.111-115'ten naklen Lee, Soo, **a.g.t.**, s.17.

Yüzlerce Arap ve İranlı tüccar İslam'ın doğuşundan önce de bu topraklara deniz ve kara yollarıyla gelmekte idi. Deniz yolu ile gelen tüccarlar genellikle deniz kıyısı olan şehirlere yerleşmişler ve buradan Çin ana kıtasının içlerine doğru dalga şeklinde etki eden ticaret zincirleri oluşturmuşlardı. Çin'in deniz kıyısı olan Kanton, Hangzou ve Quanzhou gibi şehirleri bu tüccarlar sayesinde dönemin önemli ticaret ve liman merkezleri olmuştur. Körfezden deniz yolunu takip ederek bu şehirlere uğrayan tüccarlar, buradan Asya'nın diğer bölgelerine de ticaret ağını genişletmişlerdi. İslamiyet'ten 2000 yıl öncesine kadar Arap yarımadası Çinliler tarafından bilinmekte ve bu belde Tia-Chi[10] olarak adlandırmakta idi.[11] Bu deniz yolu etkileşiminin Hz. İsa'nın doğumundan önce bile küçük tekneler vasıtasıyla süregeldiği bilinmektedir. Kıyıdan mevsim rüzgârlarını takip ederek Güney Arabistan, Aden, Merbet ve Hindistan'a seyahatler yapılmakta idi. Yelkenli gemilerin yaygınlaşmasından sonra M.Ö.10 ve M.S.52 yılları arasında bu deniz ticareti büyük bir gelişme göstermiştir.[12]

VI. yüzyılda Çin-Arabistan arasında Seylan yolu üzerinden ciddi bir ticaret ağı mevcut idi. VII. yüzyıl başlarında Çin, İran ve Arabistan arasındaki ticaretin daha da gelişmesi sonucu, İran körfezindeki Siran kasabası Çinli tüccarların başlıca ticaret merkezi olmuştur.[13] İslami kaynaklarda Çin ile alakalı en eski vesika H. 14/M.636 yılının Ramazan veya Şaban ayında "Utba bin Gazvan"ın[14] Basra'yı fethedince dönemin halifesi Hz. Ömer'e gönderdiği rapordur. Zikredilen bu raporda:

> "*Emmaba'd: Umman'dan, Bahreyn'den, Fars'tan, Hindistan ve Çin'den gelen yelkenlilerin uğradıkları bir limanı bulunan Basra'yı bizim elimize nasip ettiğini Allah'ın bize onların altınlarını ve gümüşlerini, kadınlarını ve çocuklarını verdiğini bil ve bunun için ona hamd et. İnşallah, ben bunun tafsilatını size yazacağım*".[15]

[10] Eski Farsça'da Araplar için kullanılan "Tacik" ve "Tazi" kelimesinden türetilmiştir.
[11] MaQi-cheng, **a.g.e.**, s.98.
[12] F. Hirth, W. W. Rosckhill, **ChauKu-Kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfthand Thirteenth Centuries**, Ed. Chu – Fan- Chı, St. Petersburg, 1911, s.2.
[13] Thomas Walker Arnold, **The Preaching of Islam**, Lahore, 1968, s.297; Nikita Elisseeff, **L'Orient Musulmanau Moyen Age (622-1260)**, Paris, 1977, s.177.
[14] Utba B. Gazvan, Ebû Abdillâh (Ebû Gazvân) Utbe b. Gazvân b. Câbir el-Mâzinî (ö.17/638): İlk Müslümanlardan, Basra şehrinin fatihidir. Bkz. Erdinç Ahatlı, "Utbe b. Gazvan", **DİA**, C.42, İstanbul, 2012, s.235.
[15] Dineveri, **Kitab el-Ahbar el-Tival**, (Nşr. W. Guirgass), Leyden, 188, s.123.

Harita 1: Çin, İran, Arabistan Deniz Yolu Rotası

Bir diğer önemli Arap kaynaklarından olan Mesudi'nin[16] "Müruc el-Zeheb" adlı eserinde Çinli tüccarların ticari mallarını yelkenliler ile Doğu Arabistan'a kadar getirdikleri, Umman limanlarını ziyaret ettikleri ve Basra'ya kadar mallarını yükleyip taşıdıkları kaydedilmektedir.[17] İslam'ın doğuşundan sonra da bu ticaret yollarını kullanmaya devam eden Müslüman tüccarlar, bu topraklara getirdiği ticari mallardan ziyade yeni dinin de tanıtılmasına vesile olmuşlardır. Tabi ki bu tüccarlar arasında bu beldelere yerleşenler de bulunmakta idi. Bu beldelere sadece ticari maksatla gelen tüccarlardan ziyade yeni dinin yani İslam'ı kabul eden Arap tebliğcilerinin de buralara geldiği bilinmektedir. Tebliğ amacı güden kişiler arasında öncelikle İslamiyet'i henüz kabul etmemiş olan buradaki Araplar arasında İslamiyet'i yaymak ve tanıtmayı amaç edinenler de bulunmakta idi. Ma İbrahim tarafından nakledilen Çin'e ilk gelen Müslüman Araplar hakkındaki bir menkıbeye göre; 632 yılında Çin'de İslam'ı yayan Sahabet Sa'd Lebib Al-Habashi ve Yusuf isimli zatlar olup, bunlar çok önceden beri Çin'e gelip yerleşmiş olan gayrimüslim Araplara İslam'ı öğretmişlerdir.[18]

Bu tarihi kayıtlar ve etkileşimler İslam öncesi deniz aşırı rotalar ile Arap ve Çin halklarının birbirini ve coğrafyalarını bilmekte olduğunu göstermektedir. İslam'ın doğuşu ile Müslüman olan Araplar, daha sonra kendi yeni dinlerini de bu bölgede

[16] Mesudi: Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956). "Mürûcü'z-zeheb" adlı eseriyle tanınan tarih ve coğrafya âlimi ve seyyahtır. Bkz. Casim Avcı, "Mes'udi, Ali b. Hüseyin", **DİA**, C.29, Ankara, 2004, s.353-355.
[17] Mes'udi, **Müruc el-Zahabva Ma'adin el-Cevahir**, (Fransızca Çev. ve Neşr. C. Barbier de Meynard et. Pavet de Couteille), C.I, Paris, 1962, s.308.
[18] İbrahim T. Y. Ma, **Muslim in China**, Kuala Lumpur, Muslim Welfare Organization, 1980, s.10-11.

tanıtmışlardır. İlk olarak Çinlilerden ziyade buraya daha önce yerleşmiş olan kendi aralarındaki gayrimüslim Araplara İslam dinini tebliğ etmişlerdi. Bu vesile ile İslam dini de bu coğrafyada tanınmıştır. İslam'ın bu coğrafyaya ilk giriş serüveninin bu yönde olduğu tarihçiler ve tarihi menkıbeler ışığında kabul görmektedir. Her ne kadar 651 yılında Halife Osman tarafından bir Müslüman elçinin Tang İmparatoru'na resmi ziyaret ile İslamiyet'in resmi olarak Çin ile tanıştığı görüşü hâkim olsa da Çin tarih kayıtlarında İslamiyet ile alakalı Tang Hanedanlığı'nın (618-907) ikinci hükümdarı T'ai-Tsung (637-659) zamanına atıf yapılmaktadır. Bu aynı zamanda Halife Osman'ın elçisinin geliş tarihine de denk gelmektedir. 638 yılında Çin hükümdarı sarayına batıdan birbirini müteakip iki elçi gelmiştir. Biri İran'daki Sasani[19] hükümdarı III. Yezdicerd[20] tarafından, diğeri de Roma İmparatoru[21] tarafından gönderilmiştir.[22] Her iki elçi kendi hükümetlerinin Arapları mağlubiyete uğrattıklarını bildirmişlerdir.[23] Arap tarihçilere göre bu hadise, Halife Ömer (634-644) zamanındaki "Yıldırım Fetihleri" sırasında İran İmparatoru'nun sadece kendi eski düşmanı Bizans İmparatoru'ndan değil, aynı zamanda Çin İmparatoru'ndan da yardım istemesine mecbur kalacak kadar doğu sınırının Müslüman orduları tarafından sıkıştırıldığını zikredilir.[24] Elçilik münasebetleri doğrultusunda Çinliler İslam'ın ve Arapların o dönemki dünya hadiselerinde mühim bir öneme sahip olduklarını anlamışlardı. Fakat iki taraf arasındaki münasebetler ile alakalı Halife Osman tarafından Tang İmparator Kao-tsung'a elçi gönderdiği 651 yılına kadar resmi bir belge bulunmamaktadır. Bu tarihten önce İslam Çin ana kıtasına deniz yolu ile sadece tüccarlar ve din adamları vasıtasıyla giriş yapmıştır. Halife Osman'ın elçisi ile artık İslam bu topraklara İpek Yolu üzerinden giriş yapmaya başlamıştır denilebilir. Bu istikamet değişikliği de İslam'ın bu topraklara yaptığı ikinci giriş yolunun rotasını göstermektedir. Deniz yolu

[19] Sasaniler (226-651) yılları arasında hüküm süren bir İran Hanedanlığı. Esko Naskali, "Sasaniler", **DİA**, C.36, İstanbul, 2009, s.174-176.
[20] III. Yezdicerd, Sasani İmparatorluğu'nun son kralıdır.
[21] Roma İmparatorluğu, M.Ö. I. yüzyılda Roma devletinin tekrardan örgütlenmesiyle kurulan Antik Roma devletidir. 395 yılında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılana kadar Akdeniz havzasında hüküm sürmüştür. Geniş bilgi için bkz. https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/roman-a/a/roman-empire, 20 Haziran 2020.
[22] A. Gaubil, **Abrege de l'historie Chinoise de la Grande Dynastie T'ang (Memories Concernant l'historiedes Chinois)**, C.XV, s.449.
[23] Bromhall, **a.g.e.**, s.12; Wang, **a.g.e.**, s.157.
[24] Hamidullah Muhammed, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.VI, Cüz 1-2, İstanbul, 1975, s.143.

üzerinden İslam sadece bireylerin kendi hayat tarzı ile taşınmıştır. Artık İpek Yolu üzerinden elçiler vasıtasıyla kurulan münasebetler neticesinde İslam bu seferde siyasi faaliyetler neticesinde bu topraklara giriş yapmıştır.[25]

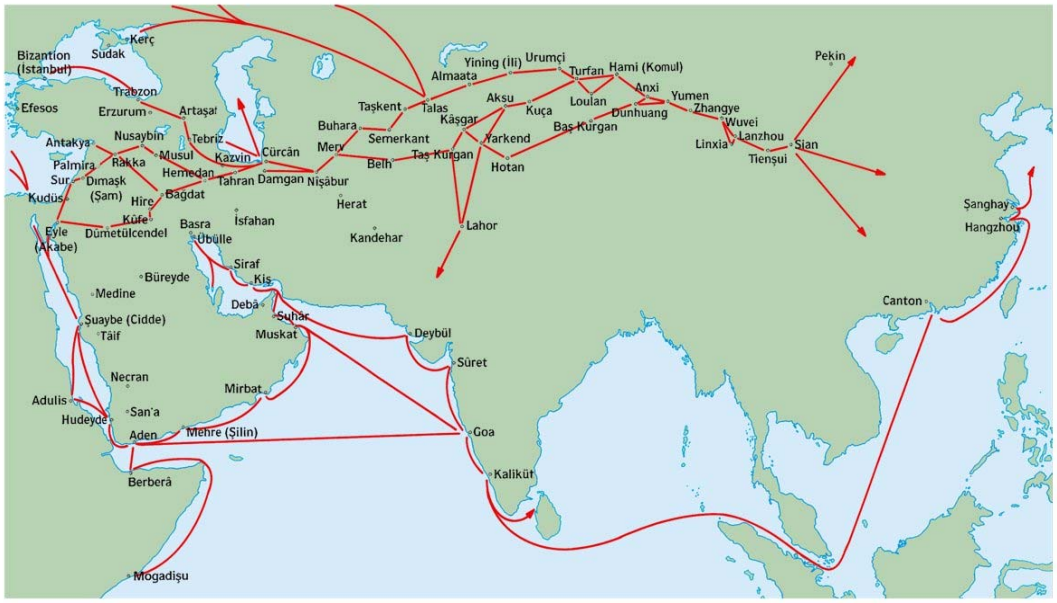

Harita 2: İpek Yolu

Bunun yanısıra Huiler arasında yaygın olan bir görüşe göre İslamiyet, Çin'de Hz. Muhammed'in dayısı Saad b. Ebu Vakkas[26] tarafından ilk defa tebliğ edilmiştir. Bu görüş sözlü anlatılar yanında, bazı yazılı menkıbelere de konu olmuştur. Çinli Müslüman tarihçi Liu Chih'in "Hz.Muhammed'in Örnek Hayatı" adlı eserinde zikredilen menkıbeye yer vermiş ve Sa'd b. Ebu Vakkas'ın Çin'e 632 yılı dolaylarında, yanında üç arkadaşı ile daha önce Arabistan'a gönderilen Çin elçisi ile birlikte hatta

[25] Ertuğrul Ceylan, "Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi", Ankara, **Current Research in Social Sciences**, C.2, 2016, s.30.

[26] Sa'd b. Ebu Vakkas: Dedesi Hz. Muhammed'in annesinin amcası olduğu için Hz. Peygamber tarafından kendisine "Dayı" olarak hitap edilirdi. Bu yüzden Hz. Peygamberin dayısı olarak menkıbelerde anılmaktadır. Kendisi İslamiyet'in ilk dönem önemli komutanlarındandır. Bedir ve Uhud gazvelerine katılmış ve burada önemli görevler üstlenmiştir. Hz. Peygamber'den sonra ikinci Halife Ömer döneminde aktif görevler üstlenerek Irak cephesi başkumandanlığına getirildi. Sasani devletine karşı savaşlarda kumandanlık yapmış ve Sasanileri birçok yenilgiye uğratmıştır. Halife Ömer ve Osman zamanında Kufe Valisi görevini üstlenmiştir. 54 veya 58 yaşında 678 yılında vefat ettiği rivayet edilmektedir. Cenazesi Medine'ye getirilerek buradaki Cennet'ül Baki mezarlığına defnedilmiştir. Bkz. İbrahim Hatipoğlu, "Sa'd b. Ebu Vakkas", **DİA**, C.35, İstanbul, s.372-374.

Guangzhou[27] şehrinde Sa'd b. Ebu Vakkas'a ait olduğu rivayet edilen bir de türbe[28] bulunmaktadır.[29] Bu türbedeki mezar taşında da onun hayat hikayesinin yazılı olduğu belirtilmektedir.[30] XX. asrın başlarında Abdürreşid İbrahim[31], Pekin'e yaptığı seyhatte buradaki Müslüman Çinliler ile tanışmış, İslam'ın Çin'e ilk gelişi hakkındaki zikredilen rivayetlerle alakalı kendi seyahat güncesinde konuyu şu şekilde aktarmıştır:

> *"İslamiyet'in Çin'e Asr-ı Saadet döneminde İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in o dönem üç elçi gönderdiği bunlar: Sa'd b. Ebu Vakkas, Kasım ve üçüncüsünün adı bilinmemektedir. Bununla beraber ikisinin mezarı Kanton beldesinde gösterilmektedir. Sa'd b. Ebu Vakkas'ın Hicaz'a döndüğü söylenmektedir. Çinli'lerde "Van Guvan" ailesi vardır ki, kendilerini Sa'd b. Ebu Vakkas neslinden zannederler. Sanki Sa'd oralarda bulunduğu vakit evlenmiş ve bu şekilde çocukları ve torunları olmuş. Bu hususta Çin dilinde pek çok tarihler yazılmıştır.*[32]

Bu ve benzeri bir çok sözlü ve yazılı Çin kaynakaları bulunmasına rağmen, Ebu Vakkas, İslam Peygamberinin dayısı ve ilk dönem İslam tarihinin önemli şahsiyet ve kumandanlarından olması hasabiyle hayatı ve bulunduğu yerler hakkında tafsilatlı bilgiler ve tarihçilerin üzerinde görüş birliği sağladığı kayıtlar mevcuttur. Bunun yanısıra İslam Peygamberinin ilk zamanlardan beri önemli uygulamalarından birisi de yazılı kayıt tutturması olmuştur. Halifeler döneminde de devlet işleri yazı ile kayıt altına alınmıştır. Sa'd b. Ebu Vakkas gibi önemli bir şahsiyetin Çin'e resmi elçi olarak gönderilmiş olması her halükarda yazılı olarak kayıt altına alınacağı önemli bir görüş birliğidir. Böyle bir kaydın olmaması ve Çinli Müslümanların bu rivayetlerinin, Ebu Vakkas'ın hayatı ile örtüşmemesi, rivayetlerin sadece delilsiz bir sözlü anlatımdan ibaret olduğu ve hiçbir şekilde gerçekliği yansıtmadığını göstermektedir.

---

[27] Cemil Lee, Hee Soo, "İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya Yayılması" adlı doktora tezinde bu türbenin Kanton şehrinde olduğu geçmektedir.
[28] Bu Türbe'nin Vehb Ebi Kebşe'ye ait olduğu rivayet edilen bir diğer hususdur. Bkz. Ali İhsan Çam, "Pekin Hamidiye Üniversitesi", **Yedikıta Dergisi**, S.5, 2009, s.12-21.
[29] Broomhall, **a.g.e.**, s.74-76; Isaac Mason, **Whenand How Muhammadanism Entered China**, London, 1929, s.249-263.
[30] Broomhall, **a.g.e.**, s.109-114.
[31] Abdürreşid İbrahim (1857-1944), Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisi, İslamcı yazar, gazeteci ve seyyahtır. Bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Abdürreşid İbrahim", **DİA**, C.1, İstanbul, 1988, s.295-297.
[32] İbrahim Abdürreşid, **Alem-i İslam** (Çev. Mehmed Paksu), Konya, Konya BŞB Kültür Yay., 2013, s.614.

B. Ana Kıtaya Dışarıdan Gelen Misafirler Olarak Müslüman Çinliler

İslam dini, Çin topraklarına Araplar tarafından tanıtılmış idi. İslam dininin Çin ile resmi olarak ilk tanışması 651 yılında Halife Osman tarafından gönderilen elçilerin Tang Hanedanı (618-906) İmparatoru Kao-tsung'u Ch'angan'da ziyaret etmesi ile başlamıştır. Bu yer günümüzde Sian diye bilinmektedir. İslam, Tang ve Song Hanedanlığı döneminde Çin ile tanışma ve yerleşme evresini yaşamıştır. Yuan Hanedanlığı (1279-1368) döneminde yönetim kademesine yükselmiş, Ming Hanedanlığı (1368-1644) döneminde ise önemli siyasi yön verici roller almaya başlamıştır. Yine Ming Hanedanlığı döneminde ayrıca Çin toplumuna yaşam biçimi, kültür ve gelenekler üzerinden girerek dine tamamen uyma anlamında Çinli Müslümanlar vasıtasıyla asimile olma evresini yaşamıştır.[33]

Qing (Mançu) Hanedanlığı (1644-1911) döneminde ise Han Çinli olmayan, Mançurya kökenli bir milletin iktidara gelmesi ile ortaya çıkan kargaşa ortamı büyük isyanların yaşanacağı kanlı bir dönemi meydana çıkartmıştır. Hanedanlık devrini sona erdiren Dr. Sun Yat-sen tarafından gerçekleştirilen Cumhuriyet Devrimi yani Milliyetçi Çin Hükümeti (Guo Min Dang) döneminde Çin ana kıtasında millet kavramı üzerine önemli tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Zikredilen bu son dönemde bilhassa Doğu Türkistan bölgesinde mukim Türk kökenli Müslümanlarla ve özellikle Uygurlarla birlikte yaptıkları mücadelelerde Huilerin/Çinli Müslümanların inanç eksenli bir refleksten ziyade tamamen uyum sağlamış olduğu Çin toplumuna benzer bir refleks ile ırkçı, şovenist bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Bu durum aslında ilk başlarda din refleksi ile ana kıtada hayat süren bir topluluğun zamanla o topluluğun bütün hususiyetlerini benimseyerek aynı dindeki kişilere Müslüman olmayan bir Çinlinin refleksini göstermesine sebep olmuştur.[34]

Yukarıda da ifade edildiği üzere İslam, Çin topralarında ilk olarak Araplar vasıtası ile tanınmıştı. Bu tanınmada en büyük rolü İslamiyet öncesinden beri var ola gelen Çin'in güneyindeki deniz aşırı rota ile Asya'dan Arabistan'a uzanan bu hat

---

[33] J. F. Ford, "Some Chinese Muslims of the Seventeenth and Eighteenth Centuries", **Journal of Asian Affairs**, S.5, 1974, s.144; Donald Daniel Leslie, **Islam in Traditional China: A Short History to 1800**, Caberra, Canberra College of Advanced Education, 1986, s.134.

[34] Dönemin olayları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Michael Dillon, **a.g.e.**; Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

üzerinde ticaret yapan Araplar etkili olmuştur. İpek Yolu üzerinden devam eden ticarî ve siyasî münasebetler ise bu topraklara İslamiyet'in başka bir yolla tekrardan girmesini sağlamıştır. Çin Hanedanlıkları devrinde Çin'de İslamiyet'in yayılma şekli ve alanlarına dair çalışma içerisinde ayrıntılı olarak durulaacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Tang Hanedanlığı dönemini incelamek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

1. Tang Hanedanlığı Dönemi'nde (618-906) Çin'de İslamiyet

Tang Hanedanlığı, Çin ana kıtası dışındaki yabancı dinlerin Konfüçyanist topraklarında yerleşmesine müsaade eden ilk hanedanlıktır. Çinlilerin en eski inançları olan Konfüçyizm,[35] Taoizm[36] ve çağdaşları olan Budizm,[37] Han zamanından (M.Ö.205-M. S22)[38] beri bu topraklarda yayılma alanı bulmuştur. VII. yüzyılda İslamiyet ile Judaizm,[39] Nasturilik,[40] Zerdüştlük[41] ve Maniheizm[42] gibi dinler bu topraklara gelmiş ama 600 yıl sonra İslam ve Budizm hariç diğer bütün yabancı dinler ortadan kaybolmuştur. Budizm'in Çin topraklarında yer edinmesinin sebebi Konfüçyizm tarafından dönüştürülmesi ve temelde benzer batıl inanç ritüellerine sahip olmasından kaynaklanmıştır. İslam dini prensiplerinin konfüçyist felsefe tarafından harmanlanması ve Müslüman Çinlilerin siyasi, askeri, kültürel ve ticari hayatta bu topraklara önemli katkılar sağlaması İslam dinini canlı tutmuştur. Müslüman Çinliler Tang-Song ve Yuan dönemine kadar basit inanç temelinden XIII. yüzyılda aktif etnik-dini Huihui azınlığa dönüşerek bölgede dinin yayılması ve taraftar bulmasına önemli katkılar sağlamıştır.

---

[35] Konfüçyüsçülük: Konfüçyüs'e ithaf edilen dini, ahlaki, sosyal, politik, ekonomik konularla ilgili inanç ve uygulamaların bütünü. Bkz. Ahmet Güç, "Konfüçyüsçülük", **DİA**, C.26, Ankara, 2002, s.167-170.

[36] Taoculuk: Çin kökenli dini-felsefi sistem. Ali İhsan Yitik, "Taoculuk", **DİA**, C.40, İstanbul, 2011, s.11-12.

[37] Budizm: Buda tarafında Hindistan'da kurulan din ve felsefe sistemi. Günay Tümer, "Budizm", **DİA**, C.6, İstanbul, 1992, s.352-360.

[38] Han Hanedanı: Çin'de M.Ö.206 ve M.S.220 yılları arasında hüküm sürmüş hanedanlıktır.

[39] Judaizm: Yahudilik, Musevilik.

[40] Nesturilik: İstanbul Patriği Nestur'un öncülüğünde oluşan bir Hristiyan mezhebi. Bkz. Kadir Albayrak, "Nesturilik", **DİA**, C.33, İstanbul, s.15-17.

[41] Zerdüştilik: Zerdüşt'ün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşünce sistemine sahip ilk dönem Mecûsîliği. Şinasi Gündüz, "Mecusilik", **DİA**, C.28, Ankara, 2003, s.279-284.

[42] Manihezim: III. yüzyılda Mani tarafından eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan agnostik bir inançtır. Şinasi Gündüz, "Maniheizm", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.575-577.

Arabistan'dan gelen Müslüman ordularının "Yıldırım Fetihleri"ne maruz kalan Sasani Devleti'nin Çin İmparatorluğu'ndan yardım istemesi vesilesiyle Arapların önemini kavrayan Çin İmparatoru'nun siyasi olarak hiçbir çatışma içerisinde olmadığı Arap ordularına karşı yardım isteğini reddetmesi, Müslümanlar ile Çinliler arasında barışçıl ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. İlk olrak 651 yılında gelen Müslüman elçiler sayesinde İslamiyet ile tanışılmasından 100 sene sonra Müslümanlar ile Çin toplumunun siyasi ve kültürel ilişki kaderini değiştirecek olaylar zinciri başlayacaktır. Nitekim bu olaylar zincirinin en başında 751 yılındaki Talas Savaşı gelmektedir.[43]

Arap ordularının İpek Yolu üzerinden Horasan ve Semerkant'a kadar gelmesi, ayrıca Tang Hanedanlığı'nın Batı'ya açılma politikası çerçevesinde dönemin iki gücü Batı Türkistan'da birbirlerine komşu olmuşlardı. Tang Hanedanlığı'nın Taşkent üzerinde bir hâkimiyeti bulunmakta idi. Bu bölge Çin'in İpek Yolu üzerindeki bağlantı noktasında en önemli yerlerden biriydi. Gök-Türk ve Türgiş Kağanlıklarının yıkılmasından sonra Taşkent, Çin için siyasi bakımdan tehlike arz edebilecek bir konuma gelmişti. Gök-Türk şehzadelerinin hâkim olması ile Çin'e karşı bir tehlike oluşturma ihtimaline karşın,[44] o dönem Kore asıllı bir general olan Tang Hanedan valisi Kao Hsien-chi, 751 yılında Taşkent seferine çıkmıştı.[45] Batıya doğru genişleme siyaseti çerçevesinde hareket eden General Ko, Taşkent Hükümdarı Bagatur'un Çin ile yaptığı anlaşma şartlarına uymadığına dair keyfi bir bahane uydurarak, Taşkent üzerine yürümüş ve hükümdarı esir alarak Chang-an'a gönderip öldürtmüştür. Bu hadise üzerine Taşkent prensi intikam için başta Karluklar, olmak üzere bölgedeki Türk boylarından ve Semerkant'ta bulunan Araplardan yardım istemiştir.[46] Doğuya doğru yayılma politikası çerçevesinde Abbasi Devleti ordusu Taşkent veliahttı tarafından gelen bu yardım talebini tereddütsüz kabul etmiştir.[47] Ayrıca Taşkent prensi Kuça, Karaşar, Hoten ve Kaşgar şehirlerine karşı yapmayı planladığı seferler için de Araplarla anlaşmıştı. Bu münasebetlerin ardından General Ko tarafından toplanan

[43] Müslüman Araplar ile Karluk Türklerinin Çin ordusuna karşı kazandığı zafer. Ahmet Taşağıl, "Talas Savaşı", **DİA**, C.39, İstanbul, 2010, s.501.
[44] Hakkı Dursun Yıldız, **Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler**, Edebiyat Fakültesi, ayrı baskı, İstanbul, 1973, s.79.
[45] Kim Chong-vi, **İslam Munhua Sa (İslam Medeniyet Tarihi)**, Seoul, 1981, s.89.
[46] Yıldız, **a.g.e.**, s.79-80.
[47] Luc Kwanten, **Imperial Nomads**, Seoul, 1984, s.84-85.

büyük bir Çinli kuvveti ile Türk-Arap orduları 751 yılının dördüncü ayında Talas civarında karşı karşıya gelmiştir. Beş gün süren çetin bir savaştan sonra mücadele halindeki Çin ordusu içerideki komutanların isyanı etkisi ile ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Askerlerinin çoğunu harp meydanında kaybeden Ko Hsien-Chi, az bir kuvvetle canını zor kurtarmış ve 20 bin kadar Çinli asker esir düşmüştür.[48] Bu tarihten sonra Çin'in Batı Türkistan üzerindeki siyasi emelleri sekteye uğramış ve bölgede Çin nüfuzu daha sonraki tarihlerde kaybolmuştur.[49]

Talas savaşı, tarihte Araplar ve Çinliler arasında yapılan ilk ve tek büyük savaştır. Savaş, İslam ve Çin için bir talihsizlik gibi gözükse de Türklerin İslam ile daha da kaynaşmasına ve kabulüne vesile olmuştur. Türk kavimleri bu olay sonrasında İslam'ı daha hızlı şekilde aralarında yaygınlaştırarak kendilerini İslam ve dünya tarih sahnesine unutulmayacak vazife ve olaylar ortaya koymanın başlamıştır. Bu vakıadan sonra Çin ve Araplar arasında süregelen barışçıl diplomatik ilişkinin kanlı bir olaya dönüştüğü düşünülse de Çin ve Arap dünyasındaki kültürel, ticari ve yeri geldiğinde siyasi ilişkinin tamamen kesilmesine sebep olmamıştır. Bu olay sonrasında sınır boylarındaki Türk boyları arasında İslamiyet yayılmış, Karahanlı devletinin İslami resmen kabul etmesiyle bölge adeta İslam yurdu haline gelmiştir. Ayrıca bu savaşta esir düşen Çinli askerler vasıtasıyla kâğıt ve matbaacılık Batı Türkistan'da ilk defa kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra bu teknoloji İslam dünyasına yani batıya doğru yayılmıştır. Çinliler tarafından ele geçirilen Arap savaş esirleri ise serbest bırakıldıktan sonra bu esirler Çin'in başkentinde iş yapmakta olan hemşerileriyle birleşmiştir. Arap-Çin arasındaki bu olayın ardından 10 yıl sonra Tang Hanedanlığı'nda nüfus sayımı yapılmış (760), buna göre; Chang-an'da (Xian) 4.000'den fazla Arap ailesi yaşadığı tespit edilmiştir.[50] Chang-an Batı Çin'de Müslümanların yaşadığı büyük bir merkez olarak tanınmıştır. Chang-an'daki Büyük Cami (742) Tang Hanedanlığı döneminde yapıldığı bilinmekte ve günümüzde Çin'in tarihi eserlerinden biri olarak ayakta durmaktadır. Şüphesiz bu tarihten sonra Batı'dan Çin'e doğru büyük bir İslam ve Türk tesiri olmuştur.[51]

---

[48] Yıldız, **a.g.e.**, s.79-80.
[49] Charles Hucker, **The China's Imperial Past**, California, 1975, s.144.
[50] İbrahim, **a.g.e.**, s.2; Ma Qicheng, **a.g.e.**, s.99.
[51] İbrahim, **a.g.e.**, s.21.

a. An Lu-shan İsyanı

Talas savaşından sonra 755 yılında Güney Çin kıyılarından resmi Arap heyetinin Çin'i ziyaret etmesiyle Arap-Çin ilişkileri normalleşme sürecine girmiştir. Tang İmparatoru Hsüan-Tsung (712-756) iktidarının son yıllarında siyasete olan ilgisi azalmış ve siyasi olarak güçsüz hale gelmiştir. Bu dönemde daha çok sanata ve sanatı teşvik etmeye önem veren İmparator, ayrıca Yang Kui-fei adlı kadına karşı meşhur olan hisleri neticesinde, Yang'ın kardeşlerine devlet kademelerinde mühim görevler vermesine ve Yanglıların bütün ülkeyi kontrol altına alma girişimlerine yol açmıştır. Bu vazifelendirmeler sebebiyle ülkede durum daha da kötüleşmiş, Yang taraftarı olan ve dönemin başbakanlık görevini üstlenen Yang Kuo-chung tarafından menfi politikalar ile ülkede ve halk arasında huzursuzluk ortaya çıkmıştır.[52] Bu durum Pinlu Eyaleti valisi ve Çin ordusunun önemli komutanlarından olan An Lu-shan'ın[53] Kuo-chung ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle bir isyan başlatmasına sebebiyet vermiştir.[54] An Lu-shan, himayesinde bulunan iki bin kişilik ordusu ile hükümet merkezine doğru yürüyerek, ilk önce Lo-yang'ı (755) ele geçirmiş, daha sonra Chang-an'ı (756) kontrolü altına almıştır. Bu isyan, İmparator Hsuan-Tsung'u Sih Ch-uan'a kadar çekilmeye mecbur etmiştir.[55] An Lu daha sonra kendisini Ta Yen sülalesinin İmparatoru Hsiung-Vu olarak ilan etmiştir. Bu isyan ile hanedanlık bir kaosa döşmüş ve Başbakan Yang da bu isyan sırasında öldürülmüştür. Hsuan-Tsung'tan sonra tahta geçecek olan oğul Su-tsung (756-762) batıya bir heyet göndererek, bu isyanı bastırmak için yardım talebinde bulunmuştur. Hanedanlık adına Arap ve Uygur ordularından yardım talebinde[56] bulunan heyete, Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mansur olumlu cevap

---

[52] Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara, TTK, 1947, s.210-211; Hucker, **a.g.e.**, s.143; Huang Von-ku, **Tongyang Munhua Saryak** (**Doğu Medeniyet Tarihi**), Seoul, 1980, s.75.

[53] Asıl adı Aroşam olan An Lu-shan, annesi A-Shih-te ailesinden bir şaman olup babası ise kimlere mensup olduğu bilinmeyen Jehol bölgesinden bir yabancı idi. An Lu-shan'ın "muharip" manasına gelen Türkçe bir kelimenin transkripsiyonu olması muhtemeldir. Bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İçyüzü", **Tarih Dergisi**, S.31, 1977, s.38; Eberhard, **a.g.e.**, s.211.

[54] Ma İbrahim, **a.g.e.**, s.24.

[55] Çandarlıoğlu, "a.g.m.", s.38; Eberhard, **a.g.e.**, s.212; Cho Chua-ho, **Sege Munhua Sa (Dünya Medeniyet Tarihi)**, Seoul, 1981, s.270-271.

[56] Çandarlıoğlu, "a.g.m.", s.37-42

vererek, Tang Hanedanlığı'nın isyancılar tarafından ele geçirilmiş olan başkenti Chang-an'a doğru dört bin kişilik bir ordu göndermiştir.[57]

Uygur ve Araplar tarafından oluşan müttefik ordu An Lu-shan'ı mağlup etmiş ve An Lu daha sonra kendi yandaşı tarafından öldürülmüştür. An Lu'nun ölümünden sonra yandaşları kaçmıştır.[58] An Lu-shan'ın yerine Generali Shih Sih-ming kontrolü ele almış ve isyanı 763 yılına kadar devam ettirince Çin İmparatoru tekrar Uygurlardan isyan için yardım talebinde bulunmuştur.[59] Tang Hanedanlığı tarih kayıtlarında da bu husus hakkında 757 yılında Arap ve Türk-Uygur ordularının iş birliği ile Chang-an ve Lo-yang şehirlerinin isyancıların elinden kurtarılması için Çin ordusuna yardım ettiğine dair bilgiler yer almaktadır.[60] İsyanın bastırılmasından sonra Tang İmparatoru Su-Tsung teşekkürlerini sunmak üzere yardım çağrısına karşılık veren İslam ordusuna en kıymetli misafirleri gibi muamele etmiş ve onların daimî olarak Çin topraklarında kalmalarına müsaade etmiştir. Zikredilen bu orduda görevli askerler içinde Çin'de kalmak isteyenlerin büyük bir çoğunluğu Çin'in verimli topraklarına dağılarak Lo-Yang ve Chang-an'a yerleşmiştir. Buralarda Çinli kadınlar ile evlenen mezkûr askerler Çin topraklarında yaşamaya başladılar. Yalnızca küçük bir grup asker burada kalmayı tercih etmeyenler memleketleri Horasan'a dönmüştür.[61] Burada kalmayı tercih eden Müslüman askerler İslam'ın Batı Çin'de yayılmasına vesile olmuştur.[62]

787 yılında Horasan, Buhara ve Kaşgar gibi İslam beldelerinden gelen dört bin kadar ailenin Çin'in Sianiu şehrine yerleştiklerine dair kaynaklar Tang Hanedanlığı'nın tarihi kayıtlarında geçmektedir. Ayrıca bu aileler Çin sarayından aylık maaş almaktaydılar.[63] Bu dönemde Tibetlilerin[64] Çin'in batı tarafını kontrol altına almasıyla bu aileler veya askerler kendi memleketlerine dönüş yapamamışlar ve

[57] Thomas Walker Arnold, **The Preaching of Islam**, Londra, Constable&Company, 1913, s.299; Raphael Israeli, **Muslims in China**, Maryland, Lexington Books,2002, s.80; Wang, **a.g.e.**, s.159.
[58] Hucker, **a.g.e.**, s.144; Eberhard, **a.g.e.**, s.212.
[59] Çandarlıoğlu, "a.g.m.", s.42-44
[60] Hsin Tang Shu, Hsi-Yu Kısmı. Bkz. http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/jiutangshu/2177.html, 1 Mart 2020.
[61] Wang, **a.g.e.**, s.159; Mason, **a.g.e.**, s.67.
[62] Hee-Soo Lee, "a.g.m.", s.57-74.
[63] Wang, **a.g.e.**, s.159.
[64] Mehmet Hazar, **Eski Uygur Tarihine ve Türkçesine Giriş**, Konya, Eğitim Yayınevi, 2015, s.35.

İmparatorluktan bu topraklarda temelli kalmak için izin istemişlerdir. İmparator'un onay vermesiyle bazıları Çin ordusunda asker olarak hizmet etmişlerdir.[65]

Bu isyan hadisesi sebebiyle Abbasi Halifesi'nin yardım amaçlı gönderdiği Müslüman ordularının bir kısmı zikredilen topraklara yerleşmiş, burada Çinli kadınlar ile evlenmek suretiyle günümüz Müslüman-Çinlilerinin bir kısmını oluşturmuşlardır. Ayrıca İslam öncesi dönemden süre gelen ve İslam'ın doğuşundan sonra da devam eden Güney Çin bölgesindeki deniz aşırı yollar ile Müslüman tüccarlar vasıtasıyla bölgeye ulaşan İslam dalgası bu sefer İpek Yolu üzerinden kara yoluyla da gerçekleşmeye başlamıştır. Zamanla gelişen siyasi ve askeri münasebetler çerçevesinde Çin ana kıtasına kara yol ile girerek, bu topraklara İslam'ın gelişinin ikinci dalgasını oluşturmuştur.

Ticaretin geliştirilmesi adına Çin'in Kanton, Zeytun (Chuan-Chou),[66] Yang-chou ve Hang-chou gibi güneydoğu deniz kıyısı şehirleri hükümet tarafından ticari limanlar olarak hazırlanmıştır. Bu bölgede ilerleyen dönemlerde Müslüman nüfus hızla artmış ve ticarette Arabistan'dan gelen nüfus kadar hiçbir yabancı ülke nüfusu burada bulunamaz duruma gelinmişti.[67] Bu dönemde pek çok Arap tüccar sınıfı oluşmuş, IX. yüzyıl ortalarında Sin Abdullah adında bir Arap tüccar güneydoğu Çin kentlerinden olan Zeytun'a yerleşmiş ve muazzam bir servet elde elde ettiği bu muaaza servetini şehrin yeniden imarı için tahsis etmiştir.[68] Müslüman tüccar sınıfının en büyük örneklerinden biri de VII. yüzyılın sonralarına doğru Zeytun'da ikamet eden ve herkesçe takdir edilip cömertliği ile ün salan P'u ailesidir.[69] Zeytun şehrinin VIII. yüzyılın başlarında genişleyip sağlam bir yapıya kavuşmasında Arap tüccarların ekonomik katkılarından oldukça yararlanılmıştır.

---

[65] Wang, **a.g.e.**, s.159.

[66] Şimdiki Amoy limanının doğusunda yer alan Chuan-Chpu adıyla bilinen Zeytun ismi Araplar tarafından konulan bir addır. Liman XI.-XIV. yüzyıllar arasında İslam dünyası olmak üzere Avrupa'da da geniş çapta kullanılmıştı. Ne bu şehirde ne de diğer Çin şehirlerinde zeytin bulunmadığı halde, bu şehre Zeytun ismin verildiğini ifade eden İbn Batuta da şehrin adının menşei hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "İbn Batuta'ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri", **Dini Araştırmalar**, C.4, S. 12, İstanbul, 2002, s.49-70.

[67] Chou Ch'u-fei, **Ling-vai-tai-ta** Cilt 3'den naklen Ma Qicheng, "Jianlun Yisian Jiao Za iZhongguo de Zaoqi Chuanbo (Early Transmission of Islamto China)", Pekin, **Zhongyang Minzu Xueuyan**, 1981, s.100.

[68] Ma Qicheng, **a.g.e.**, s.100.

[69] Yu Ke, "Ting-Shih", **Chuan**, 11'den naklen Lee Soo, **a.g.t**., s.15.

Süleyman el-Tacir ve Ebu Zeyd adlı iki Arap seyyah tarafından IX. yüzyıl ortalarından günümüze ulaşan iki eserde Arap Müslümanlarının Çin'deki nüfusları ve faaliyetleri hakkında dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Ebu Zeyd adlı seyyahın bildirdiğine göre, 876 yılında Kanton'da meydana gelen Huang-ch'ao isyanı sırasında Arap, Yahudi, Hıristiyan ve diğer yabancıların da aralarında olduğu 120-200 bin insanın öldürülmüştür.[70] Sayı hakkında muhtelif miktarlar dile getirilse de o dönem Çin'in güneydoğu kıyısında başlıca Müslüman Araplar olmak üzere birçok yabancının yaşadığını bilinmektedir. Huang-ch'ao ayaklanması ile çok sayıda Arap ve İranlı Müslüman bu ayaklanma sırasındaki katliamdan kaçarak Hint-Çin yarımadasına veya Malaya limanlarına[71] doğru kaçıp yayılmışlardır.[72] Ayrıca bazı Müslümanların da deniz rotası ile üç gün mesafe uzaklığında olan Kore yarımadasına vardıklarına dair görüşler de mevcuttur.

Kanton'da meydana gelen bu ayaklanma aslında direk Müslümanları veya diğer yabancıları hedef alan bir ayaklanma değil, Çinlilerin ana kıtada kendi hanedanlığındaki siyasi düzensizlik yüzünden çıkmış bir isyan idi. İsyanın direk Çin otoritesini hedef alan bir isyan olduğu bilinen bir gerçektir. Bununa birlikte güneydoğu bölgelerinin böyle bir zenginliğe sahip olması, konumu ve Çin dışındaki yabancıların yaşadığı bir yer olması, isyanın ekonomik olarak devamını sağlamak amacıyla bu bölgeyi isyancıların hedefi haline getirmiştir. İmparatorluk güçlerine karşı yeteri kadar kuvvet sağlayamayan isyancılar, Kanton bölgesini işgal ederek buradaki Çinli olmayan yabancıları katletmiş ve onların mal ve servetlerini yağmalayarak, isyanlarını üç yıl daha devam ettirebilmişlerdir. İsyan Çin topraklarında Müslümanlara yönelik ilk katliam olarak tarihe geçse de isyanın amacı Müslüman veya yabancı katliamı yapmak değil, yönetimi değiştirmek üzere olduğunu söylemek gerekir. Tang Hanedanlığı döneminde meydana gelen bu katliam, deniz aşırı rotayla gerçekleşen ticareti büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Arap tüccarlar bu hadiseden sonra uzun bir zaman boyunca bu ticaret yolunda hiçbir ticari faaliyette bulunmamışlardır. Arap

---

[70] Eberhard, **a.g.e.**, s.217; Ko Byong-ik, Chon Hae-chong, **Tong-Yang Munhua Sa (Doğu Medeniyet Tarihi)**, Seoul, 1982, s.273; Broomhall, **a.g.e.**, s.31-50; Ma Ibrahim, **a.g.e.**, s.26.

[71] Güneydoğu Asya'daki Malzeya ülkesi.

[72] Rita Rose Di Meglio, "Arap Trade with Indonesia and the Malay Peninsula from the 8th to the 16th Century", Ed. Richard D., Filedelfiya, **Islamand Trade of Asia**, 1970, s.109; Cesar Adib Majul**, Muslims in the Philippines**, Filipinler, Quezon, 1973, s.38.

tüccarlarının tepkileri sonucu Çin ihracat ve ithalatı o dönem için büyük bir çıkmaza girmiştir. Bu ticaret rotasının tekrardan canlanması ancak bir asır sonra yeniden başlamış ve Song Hanedanlığı döneminde Kanton ve Zeytun şehirleri ticari olarak tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında artık tüccar sınıfı ile bölgeye gelen Müslüman nüfus azalmış, hatta durma noktasına gelmiştir. Bununla beraber siyasi, savaş vesaire sebepler dolayısıyla ana kıtaya İpek Yolu üzerinden Müslüman nüfus gelmeye devam etmiştir. Bu doğal değişiklik de Müslüman nüfusun artık kıyı şehirlerinde değil daha iç kesimlere kadar yayılması ve buralarda yoğunlaşmasına yol açmıştır.

b. Fang Fang Sistemi

Tang Hanedanlığı döneminde uygulanmaya başlanan Fang Fang yani Koloni Sistemi, Güney Çin bölgesinde Müslüman tüccar sayısının giderek artması, onların yerel Çinli Müslümanlar ile evlenerek bölge nüfusunu etkilemesi ve Çin iç pazarında etkilerinin artması sonucu Tang hükümdarlığı tarafından yerleşik Müslümanlara karşı getirilmiş bir uygulamadır. Bu uygulama ile Müslüman tüccarlar belli bölgeler dışındaki Çin'in iç şehirlerindeki diğer pazarlarda aktif olamayacak, belirlenen bölgeler dışında yaşayamayacak ve evlilik konusunda sınırlamalar getiren kurallar bütününü ihtiva eden bir sistemdir. Sistemin getirmiş olduğu kurallara bakıldığında belli bir gruba ayrımcılık olarak görünse de diğer bir açıdan bakıldığında Çin ana kıtasındaki yerleşik Müslümanlar kendini bu koloni sistemi sayesinde uzun süre bu topraklar içerisinde korumuştur. Fang Fang içindeki bölgelerde domuz eti gibi İslam inancına göre yasak olan yiyecekler bulundurulmamış ve Müslümanlar kendi dinlerine uygun şekilde yiyeceklerini temin edebilmiştir. Bu durum Fang Fang dışındaki Çin'in iç kısımlarındaki diğer bölgelerde hayli zorlu olmaktaydı. Sistemin bir diğer yararlı tarafı da Müslümanların belirlenmiş bölgelerde kendi camilerini, yaşam alanlarını ve kurumlarını oluşturmalarıdır. Müslüman toplumunun ileri gelenleri sayılan imam veya kadılar Fang Fang içindeki insanlar arasında olan herhangi bir husumet ve sorunu çözmede arabuluculuk görevi üstlenmekte idi. Ayrıca bu kişiler vergi verme ve toplum düzenine saygı gösterme gibi hususlarda da toplumu teşvik etmekte idi. Bu sistem sayesinde aslında Çin toplumunun gündelik hayatında İslam dinine uygun olmayan bazı gündelik ihtiyaçları, ibadet konularındaki bazı zorlukları veya Müslüman toplum

olarak gündelik hayatta görülen bazı sıkıntıların çözülmesi hususlarında da önemli roller oynamıştır. Bununla beraber sistem sayesinde Müslüman nüfus kalabalık Çin nüfusu içinde kendilerini korumuş, dini yaşantı ve Arap-Fars dilleri gibi atalarından gelen ana dilleri ve bu dillerdeki Kur'an ayetlerini uzun süre bu topraklarda doğup büyüyen nesillerine aktarabilmiştir.[73]

2. Song Hanedanlığı Dönemi'nde Çin'de (960-1279) İslamiyet

Tang Hanedanlığı döneminde Çin topraklarına resmi olarak giriş yapan İslam dini, Song Hanedanlığı döneminde de varlığını ve iyice yerleşimini sürdürmüştür. An Lu-shan isyanının bastırılması için Abbasi Halifesi tarafından gönderilen Müslüman askerlerin Batı Çin bölgesine yerleşmesiyle İslam'ın bu topraklara ikinci göç dalgası da gerçekleştiğini ve İpek Yolu üzerinden bu bölgeye giriş yaptığını daha önce ifade etmiştik. İlk İslam dalgası olan Güneydoğu liman şehirleri ise Tang Dönemi Huang-Chao isyanı ile kanlı bir katliama dönüşerek burada uzun bir süre kopuş yaşanmasına neden olmuştur. Birinci dalganın bu yüzden zayıflamasıyla yerine siyasi münasebetler çerçevesinde ikinci dalga olarak İpek Yolu üzerinden irtibat sağlanmış ve bu sefer Çin ana kıtasına Batı tarafından bir İslam yayılması vuku bulmuştur. Song döneminde İmparator'un yabancı tüccarları ve ticaret yollarını güvence altına alan kanunları uygulamaya koymasıyla, Kanton ve Zeytun bölgesindeki ticari faaliyetler tekrar canlanmıştır. Uzun süredir sekteye uğrayan Arap tüccar akınları tekrar varlığını göstermiştir. Song Hanedanlığı döneminde Kanton şehrinden ziyade Zeytun şehri ticari merkez haline gelerek önemini arttırmıştır. Song Hanedanlığı'nın ticaret politikasında belirli bir sistem ortaya koyması ve yabancı tüccarları koruyan tedbirler alması kuşkusuz buraya yabancı tüccar akınını daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde Çin topraklarına gelen tüccarlar Tang Hanedanlığı döneminde gelenlerden kuşkusuz daha çoktu ve ayrıca bu dönemde gelen tüccarların çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı.[74] Bu tüccarlar Japonya ve Kore adasına da ticari faaliyetler sürdürse dahi son durak olarak dönemin uluslararası liman şehri konumuna yükselen Kanton ve Zeytun şehirlerine uğramaktaydı. Song Hanedanlığının uluslararası ticaret için getirdiği bu düzen çerçevesinde Müslümanların topluca bulundukları Kanton ve

[73] Lee, Soo, **a.g.t.**, s.26.
[74] Lee, Soo, **a.g.t.**, s.57.

Zeytun bölgelerinde "Deniz ve Gemi İşlerine Ait Bürolar (Shih Po Shih)"[75] kurulmuştur.[76] Hatta Arap soyundan geldiği bilinen "Pu Shu-Keng (Ebu Bekir)" adlı Çinli Müslüman, Zeytun şehri gemicilik müdürlüğüne tayin edilerek[77] Arapların işlerinden sorumlu memur haline getirilmiştir.

İbn Batuta,[78] bu bölgeyi ziyareti üzerine kaleme aldığı eserinde, Güney Song Hanedanlığı[79] döneminden beri Zeytun'un dünyanın en büyük limanı olduğunu, yüzden fazla büyük geminin bu limanda demirlediğini ve küçük gemilerin ise sayılamayacak kadar çok olduğunu bildirmektedir.[80] Ayrıca Çin topraklarında üretilen meşhur Çin porselenlerinin de bu limanlar aracılığıyla Arabistan yarımadasına ve Afrika pazarlarına kadar ulaştığını ifade etmektedir.[81]

Song Dönemi, İslamiyet'in Çin topraklarında Müslüman tüccarlar eliyle, kısa bir duraksama sonunda, tekrardan güçlenmeye başladığı bir dönem olmuştur. Kanton ve Zeytun liman şehirlerine yerleşen Müslüman tüccarlar buraları önemli birer iktisat merkezi haline getirmekle kalmamışlar, artık buradaki iktisadi faaliyetleri dolayısıyla hanedanlığın bile onlar için özel kanun ve kuruluşlar ihdas etmesine vesile olmuştur. Bu şekilde Tang Dönemi'nde resmi olarak gelen İslam dini, Song Dönemi'nde resmi idareyi Müslümanlar özelinde etkileyecek şekilde etkisini artırarak devam ettirmiştir. X. yüzyılın başlarına gelindiğinde Song Hanedanlığı'nda siyasi ve toprak bütünlüğü olarak büyük değişimler olmuş, daha önce değinildiği gibi İslam'ın bu topraklara gelişinde ikinci güzergâh olan İpek Yolu üzerindeki siyasi münasebetler bu topraklardaki Huihui nüfusunun da demografik yapısında değişiklikler veya eklemeler

[75] Milletlerarası ticaretle ilgili bütün işlere bakan bu bürolar, Yuan devrine kadar devam etmiştir. Ancak ticaret merkezinin Güney Çin'den Kuzey Çin bölgesine nakledilmesi, deniz yolu ticaretinden İpek Yolu ticaretinin daha yaygın olması ve Yuan ekonomi yönetiminin Orta Asyalı Müslüman tüccarların eline geçmesiyle 1291 yılında kapatılmıştır. Bkz. YS, C.16, Chih-Yuan 28. yılı, Ağustos,1291'den naklen Lee, Soo, **a,g.t.**, s.18.
[76] Choe Sang-Su, **Relations Between Koreaand Arabia**, Seoul, 1971, s.35-36.
[77] Lo Hsiang-lin, **Pu Shu-Keng Chuan**, Taipei, 1955, s.1-50
[78] İbn Battuta, Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı. Bkz. A. Said Aykut, "İbn Battuta", **DİA**, C.19, İstanbul, 1999, s.361-368.
[79] Song Hanedanlığı, Yuan Hanedanlığı tarafından yıkıldıktan sonra Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz. https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/medieval-times/song-china/v/prosperity-in-song-china-960-1279, 14 Temmuz 2020.
[80] **İbn Batuta Seyahatnamesi**, C.I-II, Çev. Mümin Çevik, İstanbul, Üç Dal Neşriyat, 1983, s.464.
[81] Lee, Soo, **a.g.t.**, s.14.

meydana getirmiştir. Karahıtay Devleti[82] tarafından kurulmuş olan Liao Hanedanlığı (1034-1125), Song Hanedanlığı topraklarının büyük kısmı, Çin Seddi'nin güneyi ve Pekin (Yenking) şehri dâhil hepsini kontrolü altına almıştı. 1070 yılında Buhara veliahttı Seyyid So-Fei-Er[83] liderliğinde 5.300 kadar Arap askerlerinden müteşekkil ordusu ile İpek Yolu boyunca Çin'e doğru gelmiş, Kuzey Song İmparatorluğu başkenti olan Kai-Feng'te İmparator Shen-Tsung (1068-1085) tarafından karşılanmıştır. Burada İmparator tarafından kendisine "Onur Nişanı" olan Marquis Ning-Yi unvanı verilmiştir. Ayrıca İmparator Shen tarafından Seyyid So ve adamlarının Kuzey Çin'de ikamet etmelerine izin verilmiştir.[84]

Siyasi emellerden ötürü İmparator, Buhara veliahdına Marquis unvanını ve adamları ile Çin topraklarında özellikle Kaifeng ve Yenking bölgelerine yerleşmesine izin vermiştir. Böylelikle zayıf düşen Song Hanedanlığı ile Liao arasında stratejik açıdan bir askeri baraj oluşturmuştur. 1080 yılında gene Buhara veliahttı Seyyid So-Fei-Er'e bağlı bir grup kadın ve erkekten oluşan 10 bin kadar atlı, Çin'in Honan şehrinde prense katılmıştır. Bu atlılar genelde askeri hizmetçilerden oluşmakta idi. Bu yeni katılanların İmparator tarafından kabulü ile Buhara Prensi'ne bağlı Müslüman askerler Honan, Shantung, Shansi, Hopei ve Anhui bölgelerine yerleştirilmiştir. Ayrıca İmparator tarafından Seyyid So Fei'ye Chingkuo valisi olma sözü de verilmiştir. XI. ve XII. yüzyıllarda So-Fei ailesi Çin topraklarında Çinli olmayan en güçlü aile konumuna gelmiştir. Kuzey Çin bölgesine yerleşen So-Fei ve adamları, XII. yüzyıl itibari ile Çin, Hıtay, Tibet ve Tankut hükümetlerinin desteği ile İpek Yolu trafiğini kontrol etmeye başlamışlardı. Bu durum İslam'ın Kuzey Çin mevkiinde en güçlü olduğu üçüncü döneme örnek teşkil etmektedir. Seyyid Fei'nin adamları ile beraber yerleşmesi ile Çin topraklarında Müslüman nüfusta ciddi bir artış meydana gelmiştir.

---

[82] Karahıtaylar: Doğu ve Batı Türkistan'ın büyük kısmında hüküm süren Moğol devletidir. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", **DİA**, C.24, İstanbul, 2001, s.415-416.

[83] Buhara Prensi Seyyid So-Fei-Er, Hz. Muhammed'in 26. nesil torunudur. Kuzey Çin'deki Müslüman toplumunun kurucu atası olan Seyyid So, XIII. ve XIX. yüzyıllardaki bir düzine Müslüman bürokrat, devlet adamı, general ve âlimlerin atası olarak anılmaktadır. Bu ailede daha sonra Yuan, Ming ve Qing Hanedanlıkları döneminde Çin tarihinde siyasi ve askeri olarak önemli roller oynayacak önemli üç isim çıkacaktır. Bkz. Stanford MC Krause, **Hindistan ve Çin'de İslam**, Cambridge Stanford (Çevrimiçi) Books,https://books.google.com.tr/books?id=vOXNDwAAQBAJ&dq=Seyyid+So-Fei-Er&hl=tr&source=gbs_navlinks_s, 2 Mart 2020.

[84] Haji Yusuf Chang, "Muslim Minorities in China: An Historical Note", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C.III, Londra,1981, s.30-34.

Song Hanedanlığı Müslümanlarının Çin'deki nüfusu ile alakalı detaylı bir yazılı kaynak olmasa da X. yüzyıl başlarında 500.000 olarak bilinen Müslüman nüfusun XIII. yüzyılda ortalama iki milyona ulaştığına dair kaynaklar bulunmaktadır.[85]

3. Yuan Hanedanlığı Dönemi'nde (1279-1368) Çin'de İslamiyet

Yuan Hanedanlığı, Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın (1162-1227) torunu Kubilay Han (1260-1294) tarafından kurulmuştur. Çin topraklarında Çinli olmayan bir hükümdar ve millet tarafından bir devletin kurulması ve Çinlileri kendi yönetimi altına alması daha önceki hanedanlık tarihilerinde görülmemişti. Çin topraklarını ele geçiren Kubilay Han'ın savaş alanındaki üstün kabiliyetli ordusu iki veya üç milyon askerden oluşmakta idi. Bu ordu köken olarak Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerinden getirilen Müslüman askerlerden oluşmaktaydı. Bununla beraber Moğollar, Çin üzerine üç ayrı cepheden sefer yapmaktaydı. Bu cepheler Orta Asya, Güneybatı Çin ve Güneydoğu Çin'den oluşmaktaydı. Bu üç cephenin kuvvet komutanları Müslüman Araplardan teşkil edilmişti: Prens Seyit Po-Yen (1235-1294), Prens Seyit Edjil Şemseddin Ömer (1211-1279) ve General Pu Shou-Keng (1214-1291). Bu ordu Kubilay Han adına Song Hanedanlığı'na karşı savaşı kazanmıştı.[86] Zaferden sonra kurulan Yuan Hanedanlığı'nda binlerce Müslüman yüksek yönetim kademelerinde ve valiliklerde hizmetle görevlendirilmiştir. Çünkü Moğol ordusunun çoğunluğu Müslüman askerlerden oluşmaktaydı. Bu durum Kubilay Han'ın ordusu içinde yaptığı bir denge stratejisini göstermektedir. Yuan Hanedanlığı yönetimde ve halk içinde sosyal sınıf piramidine[87] sahip bir hanedanlıktı. Bu sosyal sınıfın en üst kademesini Moğollar, ikinci kademesini Kubilay Han'ın Orta Doğu ve Orta Asyalı Müslüman tebaası ve üçüncü kademesini ise Çinli Müslümanlar oluşturmaktaydı. En alt tabakada ise Çinliler yer almaktaydı. Bu olay Müslüman Çinlilerin yani Huilerin Çin tarihindeki büyük başarılarının başlangıcı sayılmaktadır. Kubilay Han'dan sonra Çin ana kıtasındaki Müslüman topluluğunun oluşmasında ve İslam'ın güç kazanmasında ikinci önemli kişi hiç kuşkusuz Kubilay Han'ın torunu Prens Ananda'dır (1307-1370).[88]

---

[85] Haji Yusuf Chang, "The Hui (Muslim) Minority in China", s.65.
[86] Haji Yusuf Chang, "Muslim Encounter with the Mongolsandits", s.269-293.
[87] Sarah Aly, "Chinese Muslimsor Muslims in China, The Gradual Assimilation of the Huifrom the Tang-Ming Dynasties", Ed. Tamer el-Leithy, **Medieval Indian Ocean World**, 2013, s.8.
[88] Kendisi 15 yaşında iken (1285) babası Ansi (Tangut) bölgesini Prens olarak yönetmekte idi. Ananda, İslam dinini kabul etmiş Cengiz soyundan gelen iktidar Yuan Hanedanı üyesidir. Babası Mangala

Yuan döneminden itibaren Dunganların bir nevi atası sayılan Tangut bölgesi hükümdarı Ananda'nın[89] girişim ve faaliyetleri, bu Çinli Müslüman etno-dini grubunun oluşumunu başlattığı iddia edilmektedir.

İslam, Tang ve Song Hanedanlıkları döneminde Çin topraklarının kuzey, kuzeybatı ve güneybatı bölgelerinde sınırlı idi. Kubilay Han idaresi altında İslam artık Çin'in bütün bölge ve mevkilere yayılmış idi. Bu dönemde her alanda Huiler ile karşılaşmak mümkündü. Askeri, tarım bölgeler, sanayii ve geçiş bölgeleri, ile ticari şehirlerde Müslümanlar ile karşılaşılmakta idi. Mançu dönemine kadar bu durum devam etmişse de bu dönemden sonra bütün Çin ana kıtasında değişmeye başlamıştır. VIII. yüzyılda 40 bin olan Müslüman nüfusu, XIII. yüzyılda iki milyona çıkmıştır. Moğol Hükümdarlığı altındaki 89 yılda Orta Doğu ve Orta Asya'dan gelen iki-üç milyon Moğol ordusuna bağlı Müslüman askerler ile beraber XIV. yüzyılda Çin topraklarındaki Müslüman nüfus yaklaşık dört milyona ulaşmıştır. Bu sayı

(Mangela), çocuklarının sürekli vefat etmesi dolayısıyla oğlu Ananda'nın terbiye ve eğitimini Türkistan Müslümanlarından Mehtar Hasan Ahtaçi ve hanımı Züleyha'ya vazife etmiştir. Bu sebeple Müslüman inancı onun yüreğinde güçlenerek sarsılmaz hale gelmiştir. 1279 yılında Tangut bölgesinin iktidar varisi olunca kendisine bağlı olan 150 bin Moğol askerine Müslümanlığı kabul ettirmiştir. Onun bu hareketi Kubilay Han'ın kulağına gitse de Ananda'nın sadakati ile askeri gücüne duyulan ihtiyaç hayatta kalmasını sağlamıştır. Kubilay Han'ın halefi İmparator Timur'un ise İslam'a karşı hayırhah bir tutum takınması hasebiyle Ananda dini faaliyetlerine devam edebilmiştir. Bilahare 1307 yılında Yuan tahtını ele geçirmeye çabaladığı gerekçesiyle ölüm fermanı verilmiştir. Lakin onun bu çabaları ve dini faaliyetleri boşa gitmemiş ve akabinde Çin'in kuzeybatısındaki Tangut bölgesinin yerli halkı (Çin, Tangut, Moğol, Türk, Tibetli, Tacik, Fars, Arap) XIV. yüzyılda tek bir Müslüman grubuna birleşmiştir. Ming Hanedanlığı döneminde bu grup dil açısından tamamen Çinlileştirilerek Kuzeybatı Çin'in Çinli Müslümanlar grubunun temelini oluşturmuştur. Bu grubun önemli bir kısmını Orta Asya'da Dungan olarak bilinen Huiler (Rusça Huwey) teşkil etmiştir. Böylelikle Huilerin etnogenezinde Çin ve Moğollar ile beraber Orta ve Batı Asya Müslümanlarının kültürel etkisi de tezahür etmiştir. Keza Cengiz Han'ın istilasından sonra tarih sahnesinden silinen, dil açısından Tibetlilerle yakınlık bağı olan Tangutların da bu süreçte etkisi olmuştur. Dungan halk anlatıları ise Hui tarihinin başlangıcını Moğol dönemine dayandırır. Ananda, harem içinde Müslüman bir aile tarafından yetiştirilmiştir. Bu yüzden İslam dinini iyi bilmekteydi. Kendisi Tunghsiang'daki Hui azınlığının atası olarak bilinmekle beraber Yuan Hanedanlığı zamanındaki Kansu bölgesindeki Müslüman topluluğunun da kurucusudur. Batıdaki diğer üç Moğol hanlıkları gibi Ananda sayesinde Yuan Hanedanlığı da İslamlaşmıştır. Geniş bilgi için bkz. K'e Shao-min, **New Yuan History 'Ananda'**, Taipei, 1962, s.499-500; Barthold, **a.g.e.**, s.553; A. Ş. Kadırbayev, "Renesans İrano-Arabskoy Musul'manskoy Kul'turı v Kitae Pod Vlast'yu Mongolov i Etnogenez Huwey i Dungan XIII-XIV vv.", **İran-Name**: **Nauçnıy Vostokovedçeskiy Jurnal**, S.3, Almatı, 2007, s.68-69.

[89] Hükümdar Ananda ve Tangut bölgesiyle ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Raşid-ad-din, **Sbornik Letopisey**, Çev. Yu. P. Verhovskiy, C.II, Moskova-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960, s.207-211.

Müslümanları, o dönem için Çin kıtasındaki Moğollardan bile daha fazla Çin'in en büyük azınlığı konumuna taşımıştır.[90]

Bilindiği üzere Yuan Hanedanlığı, Çin dışındaki yabancıların yani Moğolların hükmettiği bir hanedanlıktır. Yabancı olarak çoğunluğu homojen olan bir toplumu idare etmiş ve bu toplumun desteğini kazanmak için politikalar geliştirmiştir. Yuan Hanedanlığı, Orta Asya'dan gelip Çin'in çeşitli bölgelerine yerleşmiş olan Müslümanlar sayesinde ana kıtada etkili olmaya çalışmıştır.[91] Yuan Hanedanlığı döneminde alanında uzman Müslümanlar, hükümetin çeşitli kademelerinde görevlendirilmiş, özellikle tüccar Müslümanlar desteklenmiştir.[92] Özellikle Çin'in fethinden sonra azalmış olan tarım ve diğer bölgelerdeki nüfusun yerine bu göçmen nüfus yerleştirilmiştir,.[93] Artık sadece ticaret akışının olduğu liman şehirlerinde değil Çin ana kıtasının diğer bölgelerinde de önemli bir topluluk oluşmuştur. Bu oluşan yeni durum Fang Fang sisteminin ortadan kalkmasına ve homojen bir yapı olan Çin toplumunu, Müslümanlar ve diğer yabancılar tarafından çok unsurlu bir yapı haline dönüştürmüştür.

Yuan Hükümeti'nde Müslümanlar hiçbir zaman üst düzey bir pozisyonda görev alamamıştır. Bu durum sadece Li Yan-sheng adlı Müslüman Çinli için farklı işlemiştir. Ataları Arap kökenli olan Li, IX. yüzyılda Hükümet idare sisteminde görevlendirme amacıyla uygulanan Çince sivil hizmet sınavını geçmiş ve İmparatorluk sarayında istihdam edilmiştir.[94] Bundan sonra yüksek kademelerdeki görevlendirmelerde özellikle yerli Çinli Müslümanlar için bir istisna doğmuştur.[95]

Müslümanlar sivil hizmet memurluk sınavından geçmek ve Çince'yi bilmek zorundaydılar.[96] Tang ve Song döneminden beri bir nevi tecrit edilmiş halde yaşayan Müslümanlar artık kendinden öncekilerine göre daha iyi Çince bilmekte ve Çin

[90] Chang, "The Hui (Muslim) Minority in China: An Historical Overview", s.65-66.
[91] Tan Ta Sen, "Cheng Hoand Islam in Southeast Asia", **Institute of Southeast Asian Studies**, Singapur, 2009, s.88.
[92] Zvi Ben-Dor Benite, "Follow the White Camel: Islam in Chinato 1800", **New Cambridge History of Islam**, C.III, Cambridge University Press, 2010, s.417.
[93] Zvi Ben-Dor Benite, "a.g.m.", s.417.
[94] Zvi Ben-Dor Benite, **a.g.e.**, s.413.
[95] Sarah Aly, "a.g.m.", s.6.
[96] Tan Ta Sen, "a.g.m.", s.90.

toplumuna entegre olarak ileri seviyedeydiler.[97] Çin toplumunun kapalı ve Müslümanları kabul eden bir yapısı olmaması, Müslümanları Çin hükümeti gözünde Yuan dönemindeki durumlarından dolayı[98] suçlayıcı bir konuma düşürmüştür. Bu daha sonra Müslümanlar ve Çinliler arasındaki gerilimin sebebini oluşturmuştur. Yuan Hanedanlığı dönemindeki bu değişime yani Müslümanların Çin toplumunda artık aktif olmaya başlamasına örnek olarak Ömer Şems el-Din yönetimi gösterilebilir. Kendisi Seyyid Ajall[99] olarak bilinmekte ve valilik görevi üstlenmekte idi. Valilik görevinde iken Konfüçyanizme güçlü destekleri olmuştur. Hatta Yunnan'da[100] ilk Konfüçyüs tapınağı okulunu yaptırmıştır. Kendisi Konfüçyüs ülküsünde sınıf atlamış, Müslüman olarak yabancı olan bu ülkülere, Çin'deki Müslümanlar ve kültürler arasında kademeli olarak bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Bunlar hanedanlık değişimi sebebiyle olmakta idi. Tang ve Song Hanedanlıkları dönemine bakıldığında Müslümanların Çin toplumundan tamamen izole bir şekilde yaşadıkları görünmektedir. Belki Müslümanlar, Konfüçyüs prensiplerini biliyorlardı ama kendi günlük yaşamlarında bu prensiplere rastlanılmamakta veya bu prensiplerde sınıf atlamamışlardı. Sayyid Ajall'ın yönetimde Müslümanların da Çin toplumu içinde entegre olmaya ve toplum tecrübelerini yaşamaya başladıklarını görmekteyiz. Çin tarihinde ilk defa Huiler, Çin'in önde gelen ve dikkat çeken değerlerinden olmuştur.[101] Huiler daha bütünleşmiş

[97] Kanaatimizce Tang döneminden beri Çin ana kıtasında yaşamaya başlayan Müslüman Çinliler, Fang Fang sistemi sayesinde Çin toplumu içinde kendilerini ve dini miraslarını muhafaza edebilmişlerdi. Yuan dönemine kadar her ne kadar kendilerini toplumdan ayrı bir şekilde hayatlarını devam ettirmiş olsalar da yeni nesil Müslüman Çinliler, atalarına göre artık daha iyi Çince biliyor ve Çin toplumunu tanıyorlardı. Yuan döneminde ne en üst tabakadaki Moğollar ne de yönetimin çeşitli tabakalarındaki Orta Asya ve Orta Doğu'dan gelen Müslümanlar bu dil, inanç ve gelenek bakımından tamamen farklı olan böyle kalabalık bir topluluğun en alt seviyelerine hizmet götürecek şekilde idare etmede zorluklar yaşamaktaydı. Bu sebeple ana kıtada yetişmiş olan Huihuiler, Yuan Hanedanlığı'nın bu zafiyetini kapatma ve ikinci sınıf derecesinde olan Müslümanlar ile aynı dini paylaşmaları sebebiyle izole olmuş yapılarından çıkarak, hem idare kısmında görevler ve memurluklar alarak hem de sosyal hayatın her alanında daha aktif ve cesur olmuşlardır. Çince'yi iyi derecede bilmeleri ve yerel toplumu tanıma ve entegre olmaları sebebiyle Yuan Hanedanlığına hizmet etmiş olan Huihuiler bu dönemde bir nevi Çin'deki altın çağlarını yaşamışlardır.

[98] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.91.

[99] Seyyid Ajall ya da Ömer Şems El-Din (1211-1279): Orta Asya-İran kökenlidir. Cengiz Han ile Harzemşahlar arasındaki savaş sebebiyle Cengiz Han'ın Buhara'yı işgali sonrasında Seyyid Ajall'ın ailesi Cengiz Han'a esir düşmüştür. Daha sonra bu aile Moğol Devleti altında hizmet vermeye başlamıştır. Seyyid Ajall, 27. kuşaktan Peygamber'in torunu olması dolayısıyla kendisine "Seyyid" unvanı verilmiştir. Moğol ve Yuan Hanedanlığı adı altında birçok savaşa katılmış, hizmetlerde bulunmuştur. Bkz. George Lane, "Sayyed Ajall", **Encyclopedia Iranica**, 2000, s.y., (Çevrimiçi) iranicaonline.org/articles/sayyed-ajall, 1 Mart 2020.

[100] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.92.

[101] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.94.

ve Çin'e daha bağlı hissetmeye başlamışlardı[102] ama onlar halen Hanlılardan yabancılaşmış şekilde idi. Hanlılar tarafından Huiler zalim olarak görülmekte idi. Bu bakış açısının sebebi Moğollar tarafından kurulmuş olan Yuan sosyal yapısından kaynaklanmaktaydı. Bu yapıya göre en üst sınıfı Moğollar, orta sınıfı Müslümanlar ve en alt sınıf yani en düşük statüyü Hanlar oluşturmakta idi. Kendi ana kıtalarında böyle bir statüde olmaları[103] onların üst sınıftakilere, Moğol ve Huilere karşı, zalim olarak bakmasına sebep olmaktaydı. Han ve Huiler arasındaki bu dengesizliğin başlıca sebeplerinden biri ise Huilerin Moğol kanununu Hanların ise Çin kanununu desteklemesiydi.[104] Bu olay Han ve Huiler arasındaki çatışmanın diğer bir sebebi idi.

[102] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.105.
[103] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.91.
[104] Michael Dillion, **China's Muslim Hui Community: Migration, Settlementmand Sects**, İngiltere, Richmond: Curzon Press, 1999, s.24.

II. BÖLÜM

HUİLERE KARŞI ASİMİLE POLİTİKALARI VE HUİ İSYANLARI

A. Ming Hanedanlığı Dönemi'nde (1368-1644) Çin'de İslamiyet

Köylerdeki kuraklıklar, böcek istilaları ve salgın hastalıklar yanında Yuan Hanedanlığı içindeki sınıf ve etnik gruplar arasındaki çekişmeler, hanedanlığın sonunu getirecek olan yıkıcı bir ortamı doğurmuştur. Bunun yanında tüm bu doğal afet ve çekişmelere dayanamayan halk, sık sık silaha sarılarak yönetime karşı isyan hareketine girişmekteydi.[1] İsyan hareketlerinin daha çok ölüm ve tahribatı beraberinde getirmesi, zaten bitkin duruma düşmüş halkın bu isyanların tahribatıyla daha büyük ve hanedanlığın yıkılışına yönelik hareketlere destek vermesine sebep olmuştur. Bu tür Moğol karşıtı hareketlerin en önde geleni Beyaz Nilüfer[2] Cemiyeti'ydi. Bu Moğol karşıtı hareket Song Hanedanı sadıkları, derebeyleri ve din adamları gibi toplumun çeşitli kesimlerinden kişilerin destek verdiği isyancı bir hareket idi.[3]

Daha sonraları bu cemiyete de destek veren bazı isyancılar Anhui[4] ve Hubei[5] bölgelerinde Moğollara karşı Kızıl Bayrak Ordusu'nu kurmuş ve Yuan Hanedanlığı'na karşı silahlı mücadeleye başlamıştır. Bu orduya gönüllü katılarak, cesareti ve zekiliği ile kısa zamanda yükselen ve ordunun lideri General Kuo'nun takdirini kazanıp Generalin kızıyla evlenen Zhu Yuang-zhan ileride harekâtın lideri konumuna yükselmiştir. Zhu Yuang-zhan, Yuan Hanedanlığı'na karşı bir isyan hareketi başlatmış ve başta Han Çinlileri olmak üzere Huilerin de desteğini alarak silahlı bir şekilde Yuan Hanedanlığına son vermeyi başarmıştır. Bu isyan harekâtının başarılı olması ile Çin ana kıtasında hâkimiyeti ele geçiren Zhu Yuang-zhan, Ming Hanedanlığı'nı kurmuş ve yıllar sonra tekrardan Han Çinlilerinin yönetimde söz sahibi olduğu yeni bir

---

[1] "Ming Dynasty", **History**, A&E Television Networks, 2018, s.y., (Çevrimiçi) https://www.history.com/topics/ancient-china/ming-dynasty, 15 Şubat 2019.

[2] Beyaz Nilüfer ya da Lotus çiçeği, Çin folkloru ve simgelerinin en önemli bitkilerindendir. Bunun sebebi ise Budizm'dir. Beyaz Lotus maneviyatı, saflığı ve huzuru temsil etmektedir. Bunun yanında Budizm ise Buda tarafından Hindu geleneklerine karşı bir başkaldırı olarak doğmuştur. Bkz. Mahire Özçalık, "Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önem ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, C.10, İstanbul, 2017, s.22-28.

[3] Haji Yusuf Chang, "The Ming Empire: Patron of Islam in China and South East-West Asia", **Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society**, 1988, s.5.

[4] Çin'in doğu bölgesinde yer alan bir eyalettir.

[5] Çin'in iç bölgesinde yer alan bir eyalettir.

hanedanlık oluşturmuştur. İsyanın lideri olan Zhu (bir diğer ismiyle Ming Tai-zu olarak bilinmektedir), Ming Hanedanlığı'nın ilk kurucu İmparatoru olmuştur. İmparator Zhu'nun bu yeni hanedanlıktaki ilk hedeflerinden birisi de uzun süre ana kıtadaki etkinliğini ve hâkimiyetini yitirmiş olan Han mirasını Çin'in her alanında tekrar hâkim kılmak olmuştur. Yuan Hanedanlığı'nda Moğolların kurduğu sosyal sınıf piramidinde en üst sınıfı Moğollar, ikinci sınıfı Orta Asya ve Orta Doğu'dan gelen Müslümanlar, bunlara Semu[6] ve Huiler de dâhil olmakta (bunlar orduda ve devlet kademelerinde görevli kişilerden oluşmaktaydı) ve en alt sınıfı Çinliler oluşturmakta idi. İmparator Zhu, bu sosyal sınıfta en alt tabakada kalan ana kıtanın yerlileri konumunda olan Han Çinli etniğini tekrardan güncel hayatın her safhasında ve devlet kademelerinde yeniden etkin kılmak amacı gütmüştür. Ming Hanedanlığı dönemi aynı zamanda Huilere karşı en büyük asimilasyon yani Çinlileştirme politikalarının yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bundan önce Yuan Hanedanlığı'na karşı Zhu liderliğindeki Han Çinlileri tarafından başlatılan isyana Huilerin de sağladığı hayati ve önemli destek sayesinde Yuan Hanedanlığı'nın yıkılışı gerçekleşmiştir. Huiler, Yuan döneminde ilk defa devlet kademelerinde görev almış, ana kıtadaki sosyal ve siyasal hayatta tarihte ilk defa bu kadar aktif olmuş ve Çin toplumunun artık inkâr veya dışlanamaz bir parçası haline gelmişlerdi. Lakin Cengiz Han ve Müslüman olmayan Moğol yöneticilerinin İslam inancının bazı şartlarına yasaklamalar getirmesi, bu yasaklamalara Müslümanların günlük yaşamında önemli olan helal kesim ürünleri ve sünnetin de yasaklanmasının dâhil edilmesiyle Huilerin de bu yasaklara zorlanması[7] onların taraf değiştirmesine neden olmuştur. Bununla beraber son dönemdeki kıtlıklar, salgın hastalıklar ve köylü isyanları Yuan Hanedanlığı'nın sonunun geldiğine işaret etmesi, bu durum da Huilerin ana kıtadaki kendi geleceklerine dair tavır almasında ayrı bir belirleyici etken olmuş. Gelişen olaylar neticesinde onların da Zhu Yuang-zhan tarafından başlatılan bu isyan hareketine destek vermesini sağlamıştır. Zhu'nun ordusundaki yöneticilerin çoğunu da Hui generaller oluşturmuştur.[8] Tüm bu gelişmeler Ming Hanedanlığı'nın 1368'te ana kıtada gücü eline aldıktan sonra Huilere

[6] Orta Doğu ve Orta Asya kökenli Müslümanlar.
[7] Dillion, **a.g.e.**, s.24.
[8] Dru C. Gladney, **Dislocating China: Reflections on Muslims, Minorities, and Other Subaltern Subjects**, Chicago, University of Chicago, 2004, s.294.

karşı Çinlileştirme ve onların dini kimlikleri üzerine bir anlaşmaya mecbur etmekten vazgeçirmemiştir. Ming Hanedanlığı, Hanlıların etkin olduğu bir hükümet, Çince konuşulan ve Han kültürünün hâkim olduğu bir topluluk kurmak gibi bir amaca sahipti. Bununla beraber İmparator Yuang-zhan, azınlıklar dâhil bütün Çin toplumuna eşit şekilde muamelede bulunacağını ilan etmişti. Bu tutumunu; "*Ben geçmişimde avam olarak geldim, kazanan olarak ortaya çıktım ve İmparator oldum. Moğol halkı (Semu) ve diğerleri hakkındaki kararım, onlar benim tebaamdır.*"[9] Cümleleriyle ifade etmiştir.

1368 yılında İmparator Zhu tahta geçtikten sonra Çinlileştirme politikasına başlamıştır. Bu politika kapsamında Çinlilerin yerel kıyafetleri dışındaki yabancı kültürlere ait kıyafetlerin giyilmesi, yabancı dillerin konuşulması ve Çince olmayan isimler gibi toplumda farklılığı belirten her şeyi yasaklamıştır. Bu yasaklayıcı politika sonucu Huiler artık kendilerine ait gelenek ve kimliklerini daha fazla koruyamamış, Tang ve Song Hanedanlıkları dönemindeki gibi özünü koruyucu politika ve hakları yitirmeye başlamış, artık daha çok Çinli kimliğine ait olmaya başlamışlardır. Bununla beraber Huiler artık farklı hukuk uygulamalarından ziyade diğer Çinliler ile aynı hukuka tâbi olmaya, kıyafet ve dil konusunda diğer Çinlilerden farklı görünmemekle beraber kullandıkları isim-soyisim ile de Çin toplumundaki farklılıklarını yitirmeye başlamıştır.[10] İki sene sonra Ming hükümeti uyguladığı Çinlileştirme politikası çerçevesinde yabancı soyisim ya da aile isimlerinin kullanımını da yasaklamıştır. Bu çerçevede Huiler, Çin toplumuna daha çok entegre olmuş ve farklılıklarını yitirmesi hasebiyle artık Çinli gibi anılmışlardır. Bu Çinlileştirme politikası sadece kıyafetler, kültür ve dil konularını kapsamamaktaydı.

1. Evlilik Politikası

Tang ve Song döneminde uygulanan Fang Fang sisteminde Müslümanlar kendi içinde evlenebiliyorlar, bu sayede ana kıtada kendi içinde çoğalıyor ve toplum yapılarını koruyabiliyorlardı. Ming Hanedanlığı döneminde Çinlileştirme politikası çerçevesinde azınlıklar yani Hui ve Semular, Çinliler ile evlenmek zorundaydılar.

[9] Tan Tan-sen, **a.g.e.**, s.101.
[10] Tan Tan-sen, **a.g.e.**, s.98, 107.

Azınlıkların Çinliler ile evlenme zorunluluğu ile kendilerine has toplum yapıları tehdit altına girmiş olmaktaydı.[11]

Bu evlilik politikası iki etkiyi barındırmaktaydı: Birinci olarak Hui toplumunun içinde temelden ve kandan bir asimilasyon olacaktı. Gelecek kuşak kadın-erkek kişiler, yetişkin çağa geldiklerinde değişen statüleri neticesinde evlenmek için partner olarak hanlıları seçmek durumunda kalacaklarından Hui kanı daha da zayıflamış olacaktı. Hanlılar ile evlenmiş veya evlenme zorunluluğunda bırakılan Huiler artık Han eşlerinin hayat tarzlarını benimsemeye başlayacak, zamanla Han geleneklerini kabul edeceklerinden Hui neslinin aile hayatı ve gelenekleri değişme tehlikesi gösterecekti. Örneğin Buda ve diğer inanç putları ve İslami şartlara göre yenilmesi yasak kabul edilen domuz eti mecburiyetten evlerde yer edinmeye başlamıştı. Sonuç olarak zamanla bu kişiler ve bunların çocukları da bu inançların ritüellerini uygulamaya başlamış[12] ve Hui toplumunda Çin karakteri daha baskın hale gelmiştir.

2. Dil Politikası

Ming Hanedanlığı ana kıtada hâkim olduğunda Huilerin günlük yaşamında kendi aralarında kullandığı ortak dili Arapça idi.[13] Hatta Yuan Hanedanlığı döneminde bile hükümetin Çince sivil memurluk sınavlarından geçerek yönetim kademelerinde yer alan Huiler bile kendi aralarında Arapça konuşmaya devam etmekteydi. Ming İmparatorluğu'nun yabancı dillere yönelik uyguladığı Çince dil politikası etkisiyle Huiler, Çince konuşmaya zorlanmış ve bu sebeple Çin toplumuna daha çok entegre olmuşlardır. Dilin bu etkisi ile Huiler'de inanç krizi ortaya çıkmıştır.[14] Çünkü gelecek kuşak Arap ve Fars dilini anlamaz hale gelmiş ve bunun bir sonucu olarak gelecek kuşaklarda İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an ve diğer Arapça dini kaynakları okuma ve anlama oranı düşmeye başlamıştır. Bu Hui toplumu arasında İslamiyet'e olan ilginin zamanla azalmasına sebebiyet vermiştir.

Ming Hanedanlığı'nın Çinlileştirme politikasının etkilerini Hui ailelerinin günümüz nesillerindeki meydana gelen değişimler üzerinden değerlendirmek

[11] Sarah Aly, "a.g.m.", s.9
[12] Chen Shu Shi, "Lift the Fog to see Islam", **Mentor Publishing**, Kuala Lumpur, 2001, s.164.
[13] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.108.
[14] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.109.

mümkündür. Buna en iyi örnekler olarak köklü Hui ailelerinden olan Ding ve Guo ailelerinin günümüzdeki neslinin inanç ve yaşamlarına dair değerlendirmeler açıklayıcı niteliktedir. Ding ailesinin günümüz 11. nesil torunlarından elde edilen sözlü tarih ve tanıklıklar, o dönemki Çinlileştirme uygulamalarının bir yansıması durumundadır. Hui kökenli olan bu aile, İslam inançlarının gereklerini temelli bırakmış hatta Çin toplumunda Huileri yani Müslümanları diğerlerinden ayırıcı en önemli etken olan domuz eti yeme yasağı gibi kuralları da artık bırakmışlardı. Ding ailesinin atası olan Ding Qirui, Ming Hanedanlığı döneminde adalet bakanlığı altında Hükümet Sekreteri görevini üstlenmişti. Kendisi İmparator'un tahtı gasp ettiğine dair bir suçlama sebebiyle İmparator'un emriyle ailesi cezalandırılmış, ailenin fertleri ve nesilleri ancak İslami kimlik ve inançlarını terk ederek yüzyıllar boyunca hayatta kalmayı başarmıştır. Hayatta kalmak için terk ettiği inancı nesiller boyunca temelden değişerek domuz eti yasağına uymayan ve asimile edilerek Han olan bir aile haline gelmişlerdir. Ding ailesinin geçmişine sözlü kaynaklar neticesinde ulaşılmış olsa da[15] bu bize Ming Hanedanlığı altında başlayan Çinlileştirme ve sonrasında Huilerin nasıl bir asimile ve dönüşüm yaşadığının ve zamanla kendilerini Han toplumundan farksız saydıklarının önemli kanıtlarından biridir.

3. Eğitim Faaliyetleri

Çinlileştirme faaliyetleri çerçevesinde isimlerini, yaşam tarzlarını ve folklorlarını Han Çinlileri gibi değiştirmek zorunda kalan Huiler, inançsal olarak da kendi nesli içinde İslamiyet'in önemini yitirmiştir. Bu asimile hareketi başta sadece somut bir değişiklik meydana getirmişse de zaman içerisinde İslamiyet'in de kökten yok olma tehlikesini ortaya çıkartmıştır. Özellikle Konfüçyüs öğretisi ve Çin dilinde eğitim alan genç neslin arasında İslamiyet'in zayıflığı Hui âlimlerini harekete geçirmiş, bu minvalde meşhur Hui âlimlerinden olan Hu Deng-zhou[16] tarafından başlatılan klasik medrese eğitim sisteminden farklı yeni cami eğitim sistemi olan

[15] Gladney, **a.g.e.**, s.115.

[16] Hu Deng-zhou (1522-1597): Hu Tai-shi ya da Master Hu olarak da bilinmektedir. Önde gelen Müslüman Çinli âlimdir. Aynı zamanda Çin medrese sisteminin kurucusudur. Bkz. Halim, "Imam Ghazali of China-Hu Dengzhou: A Bioghraphy", (Çevrimiçi) https://islamchina.wordpress.com/2014/03/10/imam-ghazali-of-china-hudengzhou-a-biography/, 15 Mart 2020.

Jingtang eğitimi[17] hayata geçirilmiştir. Bu sistem ile genç nesil Konfüçyüs eğitimi almış olan Huiler, Arapça-Farsça dil eğitiminin yanında, bunların Çince karşılıklarını öğrenecek şekilde, bir dil eğitimine tâbi tutulmuştur. Bu eğitim sayesinde ileriki dönemlerde Hui âlimleri arasında tercüme faaliyetleri başlamıştır. Ayrıca hanedanlığın son dönemlerinde bu medreselerden yetişmiş genç Çinlileşmiş eğitimli Huiler, Konfüçyüs problemi ile karşı karşıya kalmış[18], İslam inancını da Konfüçyüs idealleri ile uyumlu bir şekilde anlatma yolunu seçmişlerdir. Ana kıtadaki Huiler tarafından meydana getirilen ilk yazılı eser olan "Han Kitap"[19] külliyatı da hanedanlığın son dönemlerinde yazılmaya başlamıştır. Yunnan idaresi zamanında Vali Sayyid Ajall'ın Konfüçyüs gelenek ve öğretilerinin sağladığı okulları açmadaki politikası ile külliyatın meydana çıkış sebebiyle benzerlikler bulunmaktadır.

4. Ming Hanedanlığı'nın Kurucusu Ming Tai-tsu'nun Müslüman Olduğuna Dair İddialar

Ana kıtadaki Hui nüfusu IX. yüzyılda 50 bin civarında iken XIV. yüzyıla gelindiğinde 14 milyona ulaşmış ve Yuan Hanedanlığı dönemindeki ana kıtanın en kalabalık Çinli olmayan etnik grubunu oluşturmuştu. Ming Tai-tsu liderliğinde birleşen Han-Hui ordusu, Yuan Hanedanlığı'nı yıkmış ve Han Hanedanlığı olan Ming Hanedanlığı'nı kurmuştur. İmparator Ming, Han kahramanı olarak bilinmektedir. Bununla beraber onun kökenine dair detaylar ve imparatorluğu sürecindeki bazı tutumları, hakkında Müslüman olduğuna dair iddiaları beraberinde getirmiştir. Hatta bu doğrultuda onun Müslüman olduğuna dair ispatlayıcı çalışmalar da yapılmıştır. İmparator Ming, Kuzey Anhui bölgesinde büyümüştür. Burası, yerli Han nüfusunun içine on binlerce Semu çiftçi-askerlerinin yerleştirildiği Moğol askeri bölgesi konumundaki bir bölgedir. Ayrıca İmparator'un en üst düzey askeri general takımını Anhui bölgesinden gelen Hui generaller oluşturmaktaydı. Hatta İmparator Zhu'nun yenilmez ordularını da Hui komutanlar yönetmekteydi. İmparator Ming Tai-tsu'nun

[17] Jingtang Eğitim Sistemi, klasik medrese eğitiminden farklı olarak Çinli Müslümanların kurmuş olduğu Çin usulü dini eğitim sistemidir. Bkz. Halim, "Imam Ghazali of China- Hu Dengzhou: A Bioghraphy", (Çevrimiçi) https://islamchina.wordpress.com/2014/03/10/imam-ghazali-of-china-hudengzhou-a-biography, 15 Mart 2020.

[18] Tan Ta Sen, **a.g.e.**, s.111.

[19] Han Kitap, Çinli Müslüman âlimlerin, İslâm'ı Çince ifade edebilmek için Konfüçyanist terimler kullanarak oluşturdukları külliyata verilen addır. Bkz. Esra Çifci, "Han Kitap", **DİA**, Ek-1, İstanbul, 2016, s.529-531.

ebeveynleri Yuan döneminde ana kıtaya gelen Semu askerlerinden olduğu, kıtlık ve salgın dolayısıyla genç yaşta ailesini kaybeden İmparator'un ebeveynlerini İslami usullere göre defnettiği iddia edilmektedir.[20]

Ayrıca İmparator Ming'in ilk hanımı olan Ma Hou'nun[21] da Hui kökenli olduğu ve İmparator'un günlük yemeğini bizzat onun yaptığı bilinmektedir. Her ne kadar yemek hizmetinin hizmetçiler tarafından değil, kraliçe tarafından yapılması İmparator'a karşı olası herhangi bir suikast ihtimaline karşı bir önlem niteliğinde olsa da bu hareketi Müslüman hanımı tarafından İslami usullere göre helal yiyeceklerin yapıldığına dair iddiaları doğurmuştur. Ayrıca Kraliçe'nin iyi derece de Kur'an ve Çin klasikleri eğitimi aldığı bilinmektedir. Bunlardan farklı olarak İmparator Ming'in gizli konseyi olarak bilinen ve günümüzde "mutfak takımı" ya da "beyin takımı" olarak adlandırılan dokuz kişilik danışma kurulunun hepsini Hui kökenli generaller oluşturmaktaydı.[22] Bu kurulun hepsinin Müslüman olması da İmparator'un Müslüman olduğuna dair iddiaları da güçlendirmektedir.[23]

Tablo 1: İmparator Ming Tai-tsu'nun Dokuz Kişilik Danışma Kurulu

№	İsim	Doğum Yeri	Görevi
1	Teng Yu (1336-1377)	Ssushui	Başkomutan
2	Hu Tah-hai (1367-)	Ssushui	Bölge Valisi
3	Hua Yun (1321-1360)	Huaiyuan	Bölge Askeri Amiri
4	Ting Teh-hsing (1367-)	Tingyuan	Garnizon Komutanı
5	Mu Ying (1344-1392)	Tingyuan	Başkomutan
6	Hsu Tah (1331-1385)	Fengyan	Başkomutan
7	Chang Yu-chun (1330-1369)	Huaiyuan	Başkomutan

[20] Chang, "The Ming Empire: Patron of Islam in China and South East-West Asia", s.16.
[21] Ma Hou (1332-1382): Yuan Hanedanlığı'na karşı silahlı isyankâr Hui General Kuo'nun evlatlık kızıdır. Sue Wiles, **Biographical Dictionary of Chinese Women**, London, An East Gate Book, 2014, s.282.
[22] Chang, "The Ming Empire: Patron of Islam in China and South East-West Asia", s.8, 41.
[23] İmparator'un hayatı değerlendirildiğinde ebeveynlerinin Yuan Hanedanlığı döneminde baş gösteren kıtlık ve salgın hastalıklar dolayısıyla öldüğü ve kendi köyünde gömüldüğü bilinmektedir. Ailesinin vefatından sonra Budist tapınağına bağlanarak Budist Rahip eğitimi almıştır. Kıtlığın giderek ağırlaşması ve yayılması sebebiyle bu tapınağın da kapanmasıyla dışarıda kalan İmparator daha sonra köy köy dolaşmış ve isyancı harekâtlara katılarak yükselmiştir. İmparator'un hayatına baktığımızda Müslüman olduğuna dair bir ize rastlamak oldukça güçtür. Bunun yanında her ne kadar Yuan Hanedanlığı'nı yıktıktan sonra Hui, Semu ve Moğol ailesine dokunmamış olsa da azınlıklara ve özellikle Huilere karşı yapmış olduğu Çinlileştirme politikası ana kıtadaki İslam inancının köklerine, Çin tarihinde görülmemiş ağır bir darbe vurmuştur. Bkz. Chang, **The Ming Empire**, s.4-5.

8	Li When-chung (1339-1384)	Yu-i	Bölge Askeri Amiri
9	Tang Ho (1325-1395)	Fengyan	Askeri Amir

5. Han Kitap

Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Çinli âlimler ana kıtada İslam tarihinde o güne kadar hiç olmamış bir ilmi hareket meydana getirerek, İslami eser ve kaynakları Çin dili yani Konfüçyüs terminolojileriyle tercüme ederek yazılı bir külliyat meydana getirmiştir. Azınlık durumunda olan ve Ming dönemindeki Çinlileştirme politikalarıyla asimilasyon faaliyetlerine maruz kalan Huiler, daha sonraları Konfüçyüs eğitimi ve Çin dili ile yeni nesille İslami kaynakları aktarabilmeyi amaçlamıştır. Ayrıca ana kıtada tekrardan bu tür sert asimile politikalarına karşın inançlarını ayakta tutabilmek için bu tür bir ilmi faaliyete girişmeleri mecburiyet haline gelmiştir. Çünkü İslami kaynak ve eserler Arapça ve Farsça lisanlarıyla yazılmaktaydı. Bu kaynaklardaki Arapça-Farsça terimlerin manasını Çin dilindeki terimler tam olarak karşılayamamaktaydı. Ayrıca Konfüçyüs öğretileriyle yetişen genç Hui neslinde ise hem dil probleminden hem de dini terimlerin anlam karışıklıkları yüzünden İslamiyet'e ve İslami kaynaklara olan ilginin azaldığı gözlemlenmiştir. Bu yetişmiş neslin de kendi dini kaynaklarını anlamak ve kendi içlerinde bu dini terimleri tefekkür edebilmek için bu tür bir tercüme faaliyetine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı sezen Çinli Müslüman âlimler böyle bir ilmî faaliyete başlamışlardır. Esasen Ming Hanedanlığının son dönemlerinde başlanan bu faaliyet Qing/Mançu Hanedanlığı'nın ilk dönemleri daha yoğun olmuştur. Bu külliyata biyografiler, tercümeler, şerhler, gramer kitapları, sözlükler, felsefi eserler ve reddiyeler dâhil edilmekle beraber kitabın esasını tercüme faaliyetleri oluşturmuştur. Kuran-ı Kerim'in bazı surelerinin tercümesi, fıkıh, hadis ve tefsir tercümelerinin yanında tasavvuf kitapları da hazırlanmıştır. Zhang Jun-shi tarafından kaleme alınan "Geri Dönüşün Genel Prensipleri" (Guizhen Zongyi) ilk tercüme eseri olarak bilinmektedir. Liu Zhi'nin Tianfang Dian-li ve Tianfang Hsing-li adlı eserlerinde Han Kitap yazarlarının Arapça-Farsça kaynak olarak aldığı ve tercüme ettiği 68 eser hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu kitap içerisinde ulema tarafından tercüme ve atıf yapılan ilk kaynaklar olarak, Necmeddîn-i Dâye'nin Mirṣâdü'l-ʿibâdmine'l-mebdeʾile'l-meʿâd, Azîz Nesefî'nin Maḳṣad-ı Aḳṣâ, Abdurrahman-ı Câmîʾnin **Eşi'atü'l-lemaʿât** ve **Levâʾiḥ**

adlı eserleri oluşturmaktadır. Fıkıh olarak: Sadrüşşerîa'nın **en-Nuḳāye Muḫtaṣarü'l-Viḳāye**'si, Tefsirde: Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin **Mevâhib-i ʿAliyye'si Tefsîr-i Ḥüseynî** yer almaktadır. Hadiste: İmam Nevevî'nin **el-Erbaʿûne'n-Neveviyye**'si kullanılmıştır. Bununla beraber sözlük kısmanda en önemli çalışmayı Chang Yun-hua tarafından ele alınan "**İslami Klasikler Sözlüğü**" Gladney (Huijingzihui) adlı eser oluşturmaktadır. Arapça-Çince ve Farsça-Çince sözlükler genellikle bu kitabın müfredatında barınmaktadır. İslam ve Çin felsefesi hakkında Wang Daiyu, Ma Zhu ve Liu Zhi yaptıkları çalışmalar ile Tanrı, âlem ve ruh kavramlarını işlemiş, Çin Müslümanlarının zihninde bir tasavvur geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca İslam ahlakı ve tasavvufunun Çin klasikleriyle bağdaşan yönlerini ortaya koymaya çalışan Çinli ulema bu faaliyetleriyle İslam'ın üstünlüğünü ortaya koyma gayretinde olmuştur. Bu çalışmalar İslam kaynaklarının özellikle metafizik yönden olan tasavvurların yeni nesil Konfüçyüs öğretisi ile yetişen nesilde bir eksiklik ihtiyacı ortaya çıkartmıştır. Bu durum İslami kaynaklar yönünden bir ihtiyaç doğurmuş, hissedilen açıklık çok iyi bildikleri Çin dili ve klasiklerindeki terimlerin manasıyla bağdaşan yönlerinin ortaya konulmaya gayret edilerek kapatılma yoluna gidilmiştir. Bir yönüyle Han Kitap, Müslüman olmayan bir toplum içindeki Müslüman azınlığın, gayrimüslim bir toplumun diliyle yazdığı ilk İslami eser olarak ortaya çıkmıştır. Han Kitap ihtiyacı bize sadece terimler, tercümeler ve sözlük yönünden bir ihtiyacın değil, Tang-Song Hanedanlık devrinde bu topraklara giren İslamiyet'in geldiği topraklarındaki bağ ve ana kıtadaki Müslüman azınlığın içinde de Arap-Fars dillerinin yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Yuan Hanedanlığı'yla zirve dönemini yaşayan İslam dininin Ming Hanedanlığı'nın Çinlileştirme faaliyetleri neticesi ve savaşlar hasebiyle İslam diyarındaki bağlantısı sekteye uğramıştır. Bu dönem Arap-Fars dillerinin de önem ve kullanımının kaybolmaya başladığı bir zaman dilimi olmuştur. Qing/Mançu Hanedanlığı döneminde iyice yayılan isyanlar, iç savaş, İslam topraklarıyla olan bağın iyice kesilmesi ve Müslüman azınlığında ana kıtanın iç kısımlarına da yayılmasıyla meydana gelen ihtiyaç, Han Kitabı ortaya çıkartacak bir ilmi faaliyet hareketinin doğmasını sağlamıştır. Bu külliyat, ana kıtada Müslümanların artık Çin toplumunun bir parçası olduğunu da göstermektedir. Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa'dî-yi Şîrâzî'den çevirilerin yaygın olarak bulunduğu bu külliyatta ayrıca biyografi çalışmasının ilkini Zhao Can'ın "Klasik Öğretinin Silsilesi" (Jingxue Xi Chuan Pu)

adlı çalışma oluşturmaktadır. XVII. yüzyılın sonralarına doğru Çin'de meydana gelen isyanlar külliyatı oluşturan ilmi geleneğin çökebileceği ve ilim adamları ve onların eserlerinin silinebileceği endişelsine yol açmıştır. Bu sebeple Zhao Can böyle bir eser meydana getirerek Çinli Müslüman âlimlere, eserlerine ve hoca-talebe zincirini koruma amacı gütmüştür denilebilir. Bu sebeple şehir şehir dolaşarak birçok ilim adamının görüş ve onayını almakla beraber birçok bilgi de toplamıştır. Qing İmparatorları'ndan Qianlong kendi dönemine kadar yazılmış bütün eserleri kapsayan bibliyografyalar hazırlanması emrini vermesiyle Çin'de bibliyografya dönemi başlamıştır. Yuan Guozuo tarafından hazırlanan "İslami Eserler Koleksiyonu'na Giriş" (Tianfangqunshuxu) başlıklı Han Kitap içinde bulunan ve Çinli Müslüman âlimlerin kısa biyografi ve eserlerinin listesini barındıran çalışmanın da bu dönemde ilave edildiği tahmin edilmektedir. Biyografi ve bibliyografi çalışmaları ilmi çalışmaların bir sonraki nesillere aktarılmasında önemli katkılar sağlamıştır.[24]

Külliyatta yer alan önemli ilim adamlarından bazıları şunlardır: Feng Er, Feng Shao-quan, Feng Yang-wu, Feng Tong-yu, Feng Bo'an, Feng Shao-chuan, Hai Xiasheng, HuangfuJing, Hai Wexuan, She Yunshan, Li Yaling, Li Shaorang, Liu Sanjie, Ma Xuxuan, Ma Junshi, Ma Jinyi, Ma Fanglong, Ma Minglong, Ma Shiying, Ma Zhenwu, Yuan Ruqi, Yuan Shengzhi, Wu Zunqi, Wu Yunyi, Zhang Shaoshan, Hei Mingfeng, Jin Tianzhu, Lan Zixi, Liu Sanjie, Ma Boliang, Ma Zhu, Sun Ke'an, Wang Daiyu, Wu Zixian, Zhang Junshi, Yuan Guozuo, Zhao Can.[25]

[24] Esra Çifci, "Han Kitap", **DİA**, Ek-1, İstanbul, 2016, s.529-531.
[25] Donald Leslie, **Islamic Literature in Chinese Late Mingsand Early Ching**, Canberra College of Advanced Education, Belconnen, 1981, s.19-63; Zvi Ben, Dor Benite, **The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China**, Cambridge, Harvard University Asia Center, 2005, s.249-251.

B. Qing Hanedanlığı Dönemi İslamiyet ve Hui İsyanları

1644'te ana kıtanın kuzeydoğusunda yaşamakta olan Mançuların[26] Kıta Çin'i işgal etmesiyle Ming hanedanlığı sona ermiş ve Çin, Çinli bir imparatorluk ailesinden olmayan Qing hanedanlığına mensup Mançu kökenli imparatorlar tarafından 1911 yılına kadar yönetilmiştir.[27] Yuan döneminde İslamiyet'i özgürce yaşayan Huiler, Ming hanedanlığı dönemindeki asimile politikaları ile Çin toplumuyla bütünleşmiş, Çin'de yaşayan Müslümanlar olmaktan çıkıp Çinli Müslümanlar olarak toplumun önemli bir bölümünü oluşturmaya başlamıştır.[28] XVIII. yüzyıldan sonra Huiler, Qing hanedanlığı ve Çin topraklarındaki tüm imtiyazlarını kaybetmiştir. Bu dönemde Huilerin yaşam koşulları giderek zorlaşmaya başlamış ve tedrici olarak dayanılmaz bir hal almıştır.[29] Bu sebeple Qing hanedanlığı Huiler ile Çinliler arasındaki ilk ciddi çatışmalar ve aynı zamanda Huilerin de yönetime karşı ilk ayaklanma girişimlerinin meydana geldiği bir dönem olmuştur.[30]

Ming hanedanlığı kendi içerisinde güçlü bir Müslüman topluluk dâhil birçok Çinli olmayan unsur barındırmaktaydı. Klasik saray yolsuzlukları ve köylü isyanları sebebiyle başlayan kargaşalar, günümüz Çin'in başkenti Pekin'in isyancı bir Çinli köylü olan Li Zic-heng[31] tarafında kuşatılmasıyla güçlenen köylü isyanlarını bastırmak için hanedanlığa yardım amacıyla gelen Mançu ordularının Pekin'in

---

[26] Mançular, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan ve daha sonraları Mançurya olarak adlandırılacak bölgede, güçlü bir devlet kurmuş kabile halkları konfederasyonudur. Mançu adının geçmişine dair bilgiler bizi ancak 1635'e kadar götürmektedir. Bunun öncesinde ise eski Nurchen'in de dâhil olduğu çeşitli kabile isimleri kullanılmıştır. Mançular, göçebeydiler ve askeri birlikler veya sancaklar halinde örgütlenmişlerdi. Fakat sınırın öte tarafındaki Çin imparatorluk sistemini taklit etme arayışına giriştiler. 1592'den 1643'e kadar yaşamış olan Mançu hükümdarı Hong Tai-ji tebaasına Mançu dilini, giyim kuşamını, kültürünü ve savaşçı meziyetlerini özellikle miraslarının en temel parçalarından olduğuna inandığı atlı okçuluğu korumalarını salık vermesine rağmen,1636'da devletine Çince bir isim olan saf ya da temiz anlamlarına gelen Qing adını vermiştir. Michael Dillon, **Modernleşen Çin'in Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 1.baskı, 2016, s.24-25.

[27] Dillon, **a.g.e.**, s.23.

[28] Donald Daniel Leslie, "The Integration of Religious Minorities in China: The Case of Chinese Muslims", **The Fifty-ninth George Ernest Morrison Lecture in Ethnology**, Australian National University, Canberra 1998, s.15.

[29] Wang Zin-shan, "a.g.m.", s.161.

[30] Fuat Arsan, "18. Yüzyıl Sonu-19. Yüzyıl Çin'de Genel Durum ve Yunnan Müslüman Ayaklanmaları", Ankara Üniversitesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 1990, s.78.

[31] 1644 yılında Ming Hanedanlığı'na karşı meydana gelen köylü isyanlarının lideridir. Bu isyan neticesinde Ming hanedanlığı yıkılmış, isyanı bastırmak için yardıma gelen Mançu kuvvetleri bu olaydan istifade ile ana kıtada Qing Hanedanlığı'nı ilan etmiştir. Bkz. Amt Tikkanen, "Li Zicheng", **Encyclopedia Britannica**, 2011, s.y. (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/biography/Li-Zicheng, 29 Nisan 2020.

kuzeydoğusundan uzanan geçitlerden ilerleyerek bu şehri alması sonucunda Ming hanedanlığının yıkılışı gerçekleşmiştir.[32]

Ming hükümranlığı döneminde Çinlileştirilen Huiler, 16. yüzyılın sonlarına doğru etnik olduğu kadar dini kimliklerini da yitirme noktasına gelmişlerdir. Dar'ü'l-İslam toprakları ile bütün bağları neredeyse Ming dönemiyle kesilmiş olsa da Huiler bu dönemde hem Çin hem de İslam dünyası ile kendilerini ilişkilendirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum Çinli Müslüman ulemayı yeni bir kimlik inşa sürecine yöneltmiş ve Han Kitab çalışmaları ile Jingtang eğitim sistemi bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Han etnik kökenli olmayan ve dışarıdan gelerek ana kıtada Qing hanedanlığını kuran Mançular, kendilerini Çin toplumuna kabul ettirebilmek için bir önceki hanedanlık döneminde uygulanan "Çinlilik ya da Çinlileştirme" kimlik politikası yerine "düalist kimlik[33]" politikasını uygulamıştır. Bu politika sayesinde özellikle ana kıtaya dışarıdan gelmiş tüm ötekilerin yani Çinli olmayan unsurların, Çin medeniyeti ile özdeşleşmelerinin önü açıldığı gibi dışarıdan getirdiği kimliklerini de korumalarına izin verilmiş, hatta hanedanlık tarafından yüceltilmiştir. Ming Hanedanlığı'nın yoğun bir şekilde uyguladığı asimilasyon politikalarının ardından gelen bu çifte kimlik vurgusu Hui ulemasını da etkilemiştir. Zira bu "düalist kimlik" politikası ile ana kıtada, Çinli Müslümanlar arasındaki "Huiru[34]" teriminin kullanımı da aynı döneme denk gelmektedir. Bu nedenle Çinli Müslüman âlimler "Hui" terimiyle Müslümanlığını, "Ru" terimiyle de Konfüçyanist ve Çinli kimliklerini öne çıkarmaya çalışmışlardır.[35]

---

[32] Dillion, **a.g.e.**, s.24.

[33] Düalizm: Herhangi bir alanda birleştirilip bire indirgenemeyen iki karşıt ve bağımsız ilkenin varlığını ileri süren bu anlayış Batı dillerinde düalizm (Fr. dualisme), Türkçe'de ikicilik kelimesiyle karşılanmaktadır. Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", **DİA**, C.36, İstanbul, 2009, s.521-522.

[34] XVII. yüzyıl itibariyle bizatihi kurmuş oldukları eğitim sistemiyle İslam'ı Çince ifade etme gayretiyle yetişmiş olan Hui âlimler için Konfüçyanist klasikleri bilen entelektüel ya da âlim anlamına gelen "*shi (士)"* kelimesini kullanmak yerine, yeni bir terim üretmişlerdir. Hui âlimlerin ürettiği *huiru* (回儒) terimi, Çince Müslüman anlamına gelen "Hui" ve konfüçyanist anlamına gelen "ru" terimlerinin birleşimiyle bu terkip oluşturulmuştur. Terim ilk kez 1680 yılında Ma Zhu'nun *Qingzhen zhinan* (情真脂南) adlı eserine yazılmış olan bir takriz yazısında kullanılmıştır. Huiru kelimesi İslam ve konfüçyanist felsefeyi, neo konfüçyanist terminoloji üzerinden anlatma gayretinde olan ve sonraki dönem neo konfüçyanist Çinli Müslüman âlimler tarafından kabul edilerek, kullanılmıştır. Bkz. Zvi Ben Dor, **a.g.e.**, s.143-160.

[35] Esra Çifci, "İslam ve Konfüçyanizm Bağlamında Konfüçyanist Müslümanlığın Doğuşu ve Gelişimi", Marmara Üniversitesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015, s.12

Yuan Hanedanlığı döneminde Çin'in hemen hemen her alanına yayılmış olan Huiler, Qing hanedanlığı döneminde ana kıtanın batı bölgesine adeta hapsolmuş durumdalardı. Hatta hanedanlık tarafından artan baskılar sonucunda Çin'in batı bölgesinde Huiler arasında "Qing'e karşı Ming'i yeniden getirmek (反清复明)" söylemi yükselmeye başlamıştır.[36] Bu dönemin başka bir özelliği de Huiler arasında görüş ayrılıkları neticesinde farklı dini ekollerin ortaya çıktığı bir dönem olmasıdır.[37] İslamiyet'in Çin'e gelişi hakkında yazılı tarih incelendiğinde bazı araştırmacılar Çin-İslam serüvenini hanedanlıklar tarihi bağlamında iki farklı döneme ayırmaktadır. Birinci dönem Tang, Song ve Yuan hanedanlıkları dönemini işaret etmektedirler. Bu dönemde İslamiyet'in ana kıtaya; tüccar, elçi, tebliğ, zanaatkâr, asker vb. sıfatlar ile geldiği bilinmektedir. İkinci dönemde ise Ming ve Qing hanedanlığı dönemine denk gelmektedir ve bu dönemde Çin'deki Müslümanlar artık Çinli Müslümanlar olarak Çin'in bir parçası halini almışlardı. Aynı zamanda İslamiyet ana kıtada Çin kültürü ve renklerini taşıyan bir din halini almıştır. Bu ikinci dönem ise Ming ve Qing dönemi olmak üzere 600 yıl süregelmiştir. [38] Çin toplumu içinde hayatta kalabilmek tarih boyunca Huilerin en önemli amacı olmuştur.

Huiler sürekli olarak Çinliler ile çatışmaktan kaçınmış ve Çinliler tarafından kabul edilmiş din kurallarına uygun olmayan aykırı düşüncelere sahip kişiler olarak damgalanmalarına neden olabilecek her türlü misyonerlik faaliyetlerinden uzak durmuşlardır. Huiler kendi cemaatleri içinde İslam'ı yaşayabildikleri sürece Çin toplumunda karşılaştıkları güçlükleri yumuşaklıkla halletmeye, İslami yaşamı engellemediği sürece içinde yaşamış olduğu ev sahibi kültürün şartlarına uymaya çalışmışlardır.[39] Huiler kendi cemaat bağlılıkları ve faaliyetleri yoluyla içeride kendi kimliklerine odaklanırken dışarıda uzlaşmacı bir tutum sergilemişlerdir.[40] Hatta bu uzlaşmacı tavra en önemli örnek olarak Ming dönemi uygulanan "Çinlileştirme" asimilesi politikasına karşı Huilerin şiddet içerikli bir itiraz ile karşılık vermemesi

[36] Qiy Shulin, **Zhongguo Huizu Shi**, Ningxia Renmin Chuban She, Yinchuan, 2012, s.367.
[37] Qin Huibin, **Yisilan Jiao Zhishi Duben***,* Beijing, Zongjiao Wenhua Chuban She, 2000, s.7.
[38] Gansu Sheng Minzu Yanjiu Suo. **Xibei Yisilan Jiao Yanjiu,** Lanzhou**,** Gansu Minzu Chuban She, 1985, s.58; Ertuğrul Ceylan, "Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çine Girişi", 2016, **Current Research in Social Science**, C.2, S.2, s.33-34.
[39] Raphael Israeli, **Çin'deki Müslümanlar**, İstanbul, Gelenek Yay., 2003, s.279.
[40] Duygu Kaçaranoğlu, "Çin ve Doğu Türkistan'da İslam'ın Yayılışı", Rize Üniversitesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2012, s.49.

olarak gösterilebilir. Çinli olmayan Mançu ordularının Çin ana kıtasını ele geçirerek buradaki yönetimi devralması ve yeni devletin de Çinli olmayanlar tarafından kurulması ev sahibi toplumda kabullenememe ve gurur incinmesi yaşatmıştır. Özellikle Ming dönemi yetişmiş olan Çinli konfüçyanist elitlerin uzun bir dönem bu durumu kabullenememesi de yeni hanedanlığa karşı isyan hareketlerini meydana getirmiştir. Bu durum sadece elitler arasında kalmamış Çin toplumu içinde de Ming hanedanı sadıkları olan halkın bu isyan hareketlerine katılmasına da sebep olmuştur.[41]

Mançu hanedanlığı ana kıta üzerindeki yönetimini her alanda güçlendirdikçe bu isyanlar ve kabullenememe hareketleri de başarısızlığa uğrayarak kabullenmeye doğru evrilmiş ama bu sefer de Çin toplumundaki Mançulara karşı olan "dışarıdan gelenler" adı altındaki nefret, Huiler üzerine yönelmeye başlamıştır. Mançu hanedanlığının ilk döneminde hanedanın Hui konusunda Çinliler ile aynı görüşe sahip olmaması Hui sorununu ev sahibi toplum içinde daha karmaşık hale getirmiştir. İlk dönem Qing imparatorları hükümranlıkları boyunca Huiler ve diğer azınlıklara yönelik tek biçimli tutum sergilemişlerdir. İlk başta yabancı hükümdarlar olarak "parçala ve yut (divide et impere)" politikasını uygulayarak ana kıtadaki çeşitli halklar arasındaki hassas güç dengesini korudular ve böylelikle hepsini yönetebildiler. Mançu imparatorları ayrıca Hui toplumunu korumada önemli bir yan görmüşlerdi çünkü bu aynı zamanda kendilerinin de Mançuluklarını yani kendi azınlık statülerini korumaları manasına geliyordu. Ayrıca Çinlilerin, Hui toplumuna saygı göstermesi Mançular ve onların yönetiminin bütünlüğü hakkında Çin toplumu tarafından aynı derecede güçlü bir kabulü sağlayacaktı.[42]

Qing hanedanlığı döneminde ana kıtada Huiler hakkında ilk dönem Mançu imparatorlarından başka gerçek manada olumlu yorumlar yapan yöneticiler olmamıştır.[43] Buna en büyük örnek olarak Qing imparatoru Yung-cheng'in[44]

[41] W.M. Theodore De Bary, Rıchardo Lufrano, **Sources of Chinese Tradition**, New York, Columbia University Press,1999, s.35.
[42] Israeli, **a.g.e.**, s.168.
[43] Israeli, **a.g.e.**, s.164-165.
[44] Qing Hanedanı İmparatoru Yong Zheng hakkında geniş bilgi için bkz. Vivek Abhinav, "Yongzheng", **Encyclopedia Britannica**, 2019, s.y., (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/biography/Yongzheng, 22 Nisan 2020.

imparatorluğunun yedinci yılında (1729) Şensi'deki Huilere ilişkin olarak verdiği buyruktur:

> "*Yıllar boyunca insanlar Huilerin tek dine uyduğu, tuhaf bir dil konuştuğu ve tuhaf giysiler giydiğine ilişkin anılar anlattılar; güya Huiler vahşi ve hayduttular. Bu kimseler Huilerin ağır şekilde cezalandırılması ve sınırlandırılmasını talep ettiler… Huilerin dinlerini kendi atalarından miras olarak aldıklarını biliyorum… Bu nedenle Müslümanların camileri kullanmaları, farklı giysiler ve farklı alfabelerinin bulunması, adetlerdeki farklılığın sonucu olarak değerlendirilmelidir. İslam dini gibi şeyler, ihanet, yasadışılık ya da insanları aldatma değildir ve bizi kaygılandırmamalıdır. Bu imparatorlukta yaşayan ve bizim aydın yönetimimizden yararlanan bu insanların dinleri, insanlığın ahlaki kurallarına ve adalete uymaktan uzak değildir. Bu nedenle onlar nasıl iyiliği sevmek ve herkesi benzer şekilde hareket etmeye davet etmekten başka bir şey yapabilirler? … Huiler arasından birçokları sivil ve askeri sınavlarda başarı kazandılar, makamlar edindiler ve üst rütbelere terfi ettiler… Dürüstlük kurallarına uymada ve edebiyatta başarılı oldular. Böylece kendilerinin bizlerden farklı olmadıklarını kanıtladılar… Hepsi iyi insanlar değildirler, mutlaka aralarında kötüleri vardır. Ancak Han Çinlileri için de bu durum geçerli değil mi? Yerel yöneticiler Müslümanlara karşı ayrımcılık yapmamalı, onlara da diğer insanlara davrandıkları gibi davranmalıdırlar…*"[45]

Huilere yönelik Mançu hanedanlığı politikalarının amaçlarını genel olarak şu şekilde değerlendirmek mümkündür: İlk önceleri Mançular kuşku ve düşmanlık bulutları arasında kendi egemenliklerini Çinlilere karşı kabul ettirme mücadelesi verdiler. Böl ve yönet stratejisi bu noktada geçerli bir strateji idi ve aynı zamanda yabancı olan Mançular, Huileri Çinlilerin insafına terk etmeyi reddederek Çinlilere karşı Huiler ile denge kurmaya çalıştırlar. Sonrasında Chen-lung[46] döneminde zaman zaman Hui isyanları ile karşılaşınca Mançular bu topluluğun gücünü fark ettiler[47] ve onlara düşmanlık göstermekten çok toplumda yer vermeyi seçmiştiler.[48]Ancak XIX. yüzyılda Mançuların Çinlileşmesiyle beraber Han ve Hui arasındaki anlaşmazlıklara karşı Qing Hanedanlığının tarafsızlığı artık sürdürülemez bir hal aldı. Üstelik

[45] Fu T'ung-hsien, **Chung-kuo Hui-chiao Hsiao-shih (Çin İslam Tarihi)**, Taipei, 1969, s.116-117.
[46] Ch'ien-lung (1711-1799) hakkında bkz. https://www.thefreedictionary.com/Chien-lung, 22 Nisan 2020.
[47] İmparator Yung-cheng (1723-1735) Müslümanların inek kesmelerini menetmiş fakat Müslümanlar bu emre itaat etmeyerek hükümdara karşı isyan eylemişlerdir. Nihayetinde Müslümanların inek kesmesine müsaade edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.164-165.
[48] Israeli, **a.g.e.**, s.172.

Hanedanlık hızla gerilemeye başlayınca Qing ve Çinliler arasındaki sınır o kadar belirsiz hale geldi ki, Hanedanlık artık Çinli bir politika izlemeye bile başladı. Qing hanedanlığı tarafından hükümetin politikalarını gerçekleştirmek için "Çinli memurlar istihdam edilmesi" politikası özellikle T'ung-chih restarasyonu[49] (1862-1874) esnasında aşikâr bir hal aldı. Bu durum 1860'larda hanedanlık ve toplum içindeki birlik ve beraberlik ruhunu tarumar etmiş, 1890'lara gelindiğinde ise yeniden anti-Mançu görüşlerin güç kazanmasıyla toplum içindeki huzuru yıkmıştır.[50]

Qing hanedanlığının ana kıtadaki yönetimi yenilmez imparator Yung-cheng döneminde merkezileştirildi. İmparator her gün sayısız yazıyı okumakta ve onlar hakkında yorum yapmaktaydı. Ayrıca memurlar üstündeki kontrolü sıkı ve otorotikti. Yasalar kararlılıkla ve güçlü bir şekilde uygulanmaktaydı. 1725 tarihli "Partiler ve Klikler üzerine (P'eng-tang lun)"[51] adlı tezinden anlaşıldığı gibi İmparator, hükümranlığına karşı herhangi bir gizli muhalefet ihtimalini önlemek amacıyla düşünürler, elitler ve memurlar arasında örgütlenme ve klikleşmeyi yasaklamıştır. Ayrıca yönetim sebebiyle oluşan düzensizlikleri ağır bir şekilde cezalandırarak, sosyal bakımdan hor görülen topluluğa karşı eşitlikçi adımlar atmıştır.[52] İmparator olaya, Huileri yasalara uymasında ısrarcı ve İslam'ın yalnızca atalarından kalma bir adet ve inanç meselesi olarak bakmaktaydı. Bu sebeple 1729 yılında da Huiler hakkında bir buyruk yayınlamıştır. Buyruğa göre:

> "*Huiler kendilerini Müslümanlar olarak ayırmamalı yalnızca İslam dinine inananlar olarak belirlemeli… Bu yolla iyi niyet ödüllendirilecek ve kötü niyetliler cezalandırılacaktır… Huiler, Şensi'de diğer vilayetlerdekinden çok daha fazladırlar ve onların aralarında kumar ve silah saklama suçları diğer vilayetlerden daha fazla görülmektedir... Nasıl Müslümanları ulusun geri kalan kısmından ayrı bir halk olarak görebilirim. Bu nedenle ey Huiler sizi dürüstlük alçakgönüllülük ve cömertliğe uygun olarak hareket etmeye çağırıyorum. Güçsüzü incitmek için gücünüze güvenmeyin ya da cahili aldatmak için onun cehaletinden yararlanmayın. Yanlış davranışlar ve zalimlik ne yasalarda ne de İslam dininde hoş görülmez. Evlat olma*

[49] Tongzhi Restarasyonu, hükümeti yeniden canlandırmak ve Çin'de ekonomik ve kültürel koşulları iyileştirmek için Hanedanlık tarafından yayınlanan reformlar dizinidir. Bkz. Michael Lynch, **Access to History: China 1839-1997**, London, Hodder Education, 2016, s.22-32.
[50] Israeli, **a.g.e.**, s.165-166.
[51] Willard J. Peterson, **The Cambridge History of China: Volume 9 Part 1 The Ch'ing Empire to 1800**, New Jersey, Princeton University, 2003, s.193-194.
[52] Israeli, **a.g.e.**, s.166.

inancı ve sadakati İslam dini dâhil bütün dinlerce yüceltilmiştir. Ancak eğer herhangi bir kimse ayrı bir dine bağlı olduğunu iddia ederek veya bir heterodoksiyi[53] izleyerek haincesine kendi çıkarlarının peşinden koşarsa onunla başa çıkacak yasalar ve kurallar vardır. (Bu konuda) size şefkat göstereceğimi sanmayın. Benim görüşlerimi duymak ve herkes tarafından bilinmesini sağlamak Huilerin yaşadığı bütün vilayetlerindeki valilerimin görevidir."[54]

İmparator, 1730 yılındaki başka bir buyruğunda ise:

"*Kadim tarihlerde Çin'e gelmiş olan Huiler bu ülkenin ahalisinin bir parçasıdır. Onlar bizim topraklarımızın çocukları arasında yer almaktadır. Ben tahta çıktığımdan bu yana onlara diğerlerine gösterdiğim yakınlığı gösterdim. Nasıl yalnızca İslam dinini ayırıp reddedebilirim? ... Eğer Huiler sınırlarını aşarsa zaten bir şekilde onları korumak için tasarlanmamış bulunan geçerli yasalar ve kurallara göre cezalandırılacaklardır. Ancak eğer Huiler herhangi bir kötü harekette bulunmadığı halde (onlara bizim) adetlerimiz arasında mevcut bulunan önemsiz farklılıkları mazeret göstererek onların aleyhinde önerilerde bulunan bir memur olursa sert şekilde cezalandıracağım… Lu Kuo-hua[55] kendisine verilen "Tao-t'ai"[56] unvanını hak etmeyen dar kafalı bir memurdur. Bütün dikkatini vermesi gereken yerel işleri idare etmek yerine Huilerin adetlerine burnunu sokmakta ve hatta masum Hui halkına karşı yasal işlem yapılmasını önermektedir. (Bunu yaparken) ya şahsi duygularıyla hareket etmekte ya da hükümeti rahatsız etmek niyetini taşımaktadır. Bu nedenle Lu Kuo-hua'nın tutuklanmasını sorgulanmasını ve cezalandırılmasını emrediyorum.*"[57]

Bu buyruklardan da anlaşıldığı gibi Qing hanedanlığı ilk dönemlerinde ana kıtada farklı topluluklar arasında çıkabilecek veya yönetimden dolayı hükümranlığa karşı doğabilecek herhangi bir huzursuzluktan kaçınılmış ve bunun için yasaları ve merkezi otoriteyi sıkıca tutmuştur. Aynı zamanda Huileri de destekleyerek kendilerinin de "dışarıdan gelenler olarak" dışlanmalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Yani çoğunluğa karşı azınlıkları koruyarak kendi azınlık statülerini saklamaya çalışmışlardır.

---

[53] Heterodoks sözcüğü, "farklı" anlamına gelen Yunanca ``heteros`` ve "öğreti, düşünce" anlamındaki "doxa" sözcüklerinden oluşur. Ana akımdan sapmış olan anlamına gelir. Geniş bilgi için bkz. (Çevrimiçi) https://www.turkcebilgi.com/heterodoks, 23 Nisan 2020.

[54] Fu Tung-hsien, **a.g.e.**, s.116-117.

[55] Anhui bölgesinin yerel yöneticisi (Tao-T'ai). Krş. için bkz. Israeli, **a.g.e**., s.166.

[56] Qing döneminde Yerel yöneticilere verilen ünvan. Bkz. https://en.wiktionary.org/wiki/daotai#English, 22 Nisan2020.

[57] Fu Tung-hsien, **a.g.e.**, s.180. Krş. için bkz. Israeli, **a.g.e.**, s.166-167.

1790 yılı Qing Hanedanlığı'nın talihinin dönmeye başladığı bir dönem olmuştur. "Beyaz Nilüfer İsyanı"nın[58] patlak vermesiyle bir yandan Çin'in büyüyen sosyo-ekonomik sorunları öne çıkmaya başlarken diğer taraftan da Mançu silahlı kuvvetlerinin isyanlara müdahaledeki yetersizliği görülmüştür. Ana kıta, Hui isyanlarının da yer alacağı yaygın sosyal huzursuzluklar için olgunlaşmış hale geldi. İmparator Yung-cheng'in kurmuş olduğu merkezi gücün bu dönemde artık zayıfladığı ve güvenliğin gittikçe artan oranda yerli milisler veya gizli cemiyetler gibi yasaklanan hanedanlık dışı örgütlerin işi haline geldiği böyle bir ortamda, Hui topluluğunda tıpkı diğerleri gibi kendi savunmalarını kendileri üstlendiler. Lakin bu tür örgütler ideolojik yapıya sahip olmaları ve Hanedanlığın hükümranlığını yok saymaları nedeniyle Mançu Hanedanlığı'nın gözünde yalnızca heterodoks ve tehlikeli olarak görüldüler. Bu nedenle Mançu hükümeti de diğer illegal isyancı örgütlere davrandığı gibi Huilerin bu örgütlerine de aynı şekilde davrandılar. Qing hanedanı sosyal dağılmayı kontrol edemez hale geldikçe heterodoksiyi yok etme konusunda daha sert ve kararlı bir tutum sergiledi.[59]

Kurnaz ve zalim Mançu hükümdarı Chen-lung kendisinden önce gelen hükümdarlardan daha çok merhametsiz davranmış ve Huilerin hacca gitmesini, dışarıdan muallim ve müderris getirilmesini, cami inşa edilmesini yasaklamıştır. Ayrıca bu dönemde Kiangru ve Kiangri vilayetlerinin valisi Sa Tzai hükümdara bir rapor sunarak:

> "*Bir Huinin elinde beş adet Çince kitap ve yanında 21 adet Arapça kitap bulunduğu için tevkif edildiğini, ayrıca bu hadiseden dolayı birçok Müslümanın da tevkif edildiğini bildirmiştir (1783).*"[60]

Büyük Hui isyanlarının ortaya çıkmaya başladığı 1850'lerde devrimsel hareketler kırsal kesimlerde yoğunlaşmış ve Taiping isyancıları[61] Qing Hanedanlığı'nı

---

[58] Beyaz Nilüfer İsyanı (1796-1804) Çin'de çıkmış dini-etnik iç isyandır. Wensheng Wang, **White Lotus Rebels and South China Pirates**, 2014, Harvard University Press, s.37-80.
[59] Israeli, **a.g.e.**, s.170.
[60] Wang Zin-Shan, "a.g.m"., s.164-165.
[61] Taiping İsyanı: 19. Yüzyılda Çin'in büyük bölümünde meydana gelen dinsel ve siyasal amaçlar barındıran ayaklanmadır. Bu ayaklanmanın ardından gelen iç savaşlar ve yıkımlar neticesinde ülkede yaklaşık 20 milyon kişinin ölümüne sebep olmuş ayrıca Qing Hanedanlığının yıkılış sürecini başlatmıştır. Bkz. Ian Heath, **The Taiping Rebellion 1851-66**, London, Osprey Books, s.3.

devirme çabaları ise hızlanmıştı. Hanedanlık orduları dağınık halde oldukları için hükümdarlık bu isyanları bastırma görevini yerel milis kuvvetleri yetiştiren Tseng Kuo-fan[62], Hu Lin-i[63], Li Hung-chang[64] ve Tso Tsung-tang gibi Çinli yetkililere bırakmaktan başka çare bulamamıştır. Konfüçyanist değerleri korumak için isyanları bastırmada çıkarı bulunan bu ünlü Çinli liderler, hanedanlığı Konfüçyanist egemenliğin sembolü ve cisimleşmiş hali olarak görmüştür. Çünkü hanedanlığın egemenliğini tehdit eden güçlerin aynı zamanda Konfüçyanist sistemi de ağır bir tehdit unsuru oluşturduğunun farkındaydılar. Qing Hanedanlığı'nın korunması Çinli özünün korunması ile özdeşleşmişti. Mançu imparatorları artık bir Mançu'dan daha fazla Çinli, Çinlilerden ise daha fazla yerli olduklarını ispatlamaya girişmişlerdi.[65]

Geleneksel otoriter sistemler altında dini hareketler var olan kurumsal inançların aksine kabul edile gelmemiş ve gizlenmeye zorlanmışlardı. Bu dini hareketler sahip oldukları dinsel yaşam biçimlerini geliştirmek için baskı tehdidine karşı silahlı direnişe daima açık olmuşlardır. Elbette Çin'in dünyevi iktidarına karşı açıkça tehdit teşkil eden ve evrensel kurtuluş ile dünya düzeninin üstünde kendi tanrılarının üstün güce sahip olduğunu savunan tezler, tanımları itibariyle yıkıcı olmaları sebebiyle, böyle dünyevi iktidarlar tarafında aykırı olarak değerlendirile gelmişlerdi.[66]

Taipingliler dil bakımından farklı bir grup olan Hakkaların[67] Pen-ti (yerli halk) ile sürekli bir çatışma içinde olması sebebiyle ortaya çıkan sosyal huzursuzluktan yıpranmışlar ve ayrıca nüfusun geri kalan kısmından daima kültürel ve dini bakımdan farklı olan Huiler de bu çatışmalardan bıkmışlardı. Tuan-lien (yerel milisler) oluşumları ve bölgesel orduların varlığı Çin toplumunda süre gelen dominant ve azınlık gruplar arasındaki uzlaşmaz farklılıkları bütünüyle cemaat militarizasyonuna

---

[62] Çinli devlet adamı, askeri önder. Taiping isyanının bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Bkz. Shan-Yüan Hsieh, "Zeng Guofan", **Encyclopedia Britannica**, 2008, (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/biography/Zeng-Guofan, 2 Mayıs 2020.
[63] Çinli bilim ve devlet adamı.Geniş bilgi için bkz. Hu Linyi, **Family Letters of Hui Linyi**, 2015, Changan Press, s.15
[64] Geç Qing döneminde vali ve politikacı. Colin Mackerras, **China in Transformation 1900-1949**, 1998, London, Addison-Wesley Longman, s. 13-23.
[65] Israeli, **a.g.e.**, s.175.
[66] Israeli, **a.g.e.**, s.170.
[67] Wai-sum Lee, "Hakka Chinese", **Journal of International Phonetic Association**, C.39, S.1, 2009, s.107-111.

sürüklemiştir. Bu sebeple ister dini-kültürel çatışmalar isterse şiddet içerikli husumetler olsun her iki halde de husumet var olan düzenin değerlerine karşı genel bir yabancılaşma almış, bu sebeple halkı geçmişten kopuş ve gelecek için daha âri bir cemiyet tarzı tasarlayan ideolojilere açık hale getirmiştir.[68]

1. Eski-Yeni Tarikat ve Huiler

Çin'de XVII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan tarikatlar, İslam dünyasındaki diğer tarikat yapıları ile benzerlik göstermekle beraber ev sahibi Çin kültüründen de etkilenmiştir. Başlangıçta sade bir yapıya sahip olan Çin'deki tarikatlar zamanla bir tekkenin etrafında toplanmasıyla düzenli bir hal almaya başlamıştır. Bu tekkeler, tarikata mensup takipçilerin çoğalması ve müritlerin vakfettikleri mallar ile zamanla hem kişi bakımından hem de maddi anlamda zenginleşerek, güçlenmişlerdir.

XVIII. yüzyılda Çin'de "Menhua" adı verilen tarikatlara bağlı aileler ortaya çıkmaya başlamıştır.[69] Bu kelimeye ilk kez 1890'lı yıllarda Gansu vilayetindeki Müslüman isyancıları sürgün etmek için valinin hanedanlığa yolladığı resmi raporda rastlanılmaktadır. Gansu, Ning-hsia ve Ching-hai adlı Çin'in kuzeybatı eyaletlerinde yaygın olan tarikatlara verilen "Menhua" adı, Çin'de soylular sınıfına mensup büyük aileler için kullanılan "Menfa" kelimesindeki "Men" ile entelektüel sınıf için kullanılan "Huang-men" kelimesindeki "Huang"ın birleşmesiyle türetilmiştir. Bu kelime için tarikatların dini ve sosyal yapılarının Çin'in soylu ve entelektüel sınıflarına benzemesinden dolayı verildiği düşünülmektedir. Menhua silsilesinin en meşhur ve önemlilerinden birisi Nakşibendiyye tarikatına[70] mensup, yalnız sessiz zikir yapmayı tercih ettikleri için "Hafiyye" ismi ile anılan Menhua'dır. Çin'deki bu grubun ilk temsilcisi ve aynı zamanda kurucusu olarak da anılan Ma Lai-chi'dir.[71] Kendisinin hacca gittiği, oradan sonra Yemen'de bir yıldan fazla ilim serüveni yaşadıktan sonra, Hindistan'a yaptığı uzun seyahatler sırasında Nakşibendi tarikatına intisap edip kemale erdiği söylenmektedir. 1670'li yıllarda Çin'in Kuzeybatısındaki Su-Chau

---

[68] Israeli, **a.g.e.**, s.181.
[69] Kaçaranoğlu, **a.g.t**., s.48.
[70] Nakşibendiyye: Bahaeddin Nakşibend'e isnat edilen tarikattır. Ana vatanı Orta Asya olan tarikat, bu bölgede Yeseviyye'nin de yerini almıştır. Arap yarımadası, Mağrip ve Aşağı Sahra Afrikası dışında İslam dünyasının hemen hemen bütün her yerine yayılmıştır. Bkz. Hamid Algar, "Nakşibendiyye", **DİA**, C.32, İstanbul, 2006, s.342-343.
[71] Joseph Fletcher, "Çin'de İslâm Tarîkatları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.9, 1990, s.314.

bölgesinde tarikat faaliyetleri sürdüren Afak/Appak Hoca, daha sonra buraya birkaç halifesini tayin etmiş, bunların arasında en meşhurları ise Hua-Sha adıyla kendi Nakşibendi kolunu kuran Ma Lai-chi olmuştur. Kuzeybatı Çin'de çok sayıda mürit toplayan Ma, Tibet sınırlarında yaşayan Salarlar[72] arasında da tarikatını yaymada büyük başarı elde etmiştir.[73] 1747 senesinde tarikatı Kanfüçyanizm dünyasının düzenini tehdit eden zararlı öğretileri olduğu gerekçesiyle Qing Hanedanlığı'na şikâyet edilmiş, lakin muhalifleri bu girişimlerden bir sonuç alamamıştır.[74] Ma Lai-chi'nin temsil ettiği Hafiyye tarikatı ileride ortaya çıkan yeni gruplar sonrasında eski tarikat ya da mezhep olarak anılmıştır.[75]

Bazı araştırmacılar "Yeni Mezhep" olarak da adlandırdığı Cehriyye Menhuası Gansu Müslümanlarından olan Ma Ming-xin tarafından kurulmuştur. Kendisinin 1728 yılında amcası ile beraber Yunnan, Buhara ve Hindistan üzerinden Hac yolculuğuna çıktığı, sonrasında Yemen'de ve ayrıca Mısır'daki Ezher'de eğitim aldığı bilinmektedir. Nakşibendi tarikatına mensup olan Ma Ming-xin, bu tarikata Orta Asya'da mensup olduğu, İslam dünyasındaki eğitim ve seyahatlerinden 17 yıl sonra da memleketine döndüğü bilinmektedir. Çin'e geldikten sonra Huilerin, Han Çinlilerinin dini gelenekleri etkisi altında kaldığı ve doğru yoldan saptığını ileri sürmüş, camilerin Çin ibadethaneleri gibi inşa edilmesine karşı çıkmış ve kendisine mensup olanlarınsa Çinlilerin cenaze adetlerini uygulamasını yasaklamıştır. Kendisi bu yolla Çin'in mahalli adetleriyle İslam'ın sentezini engellemeye çalışmıştır. Haffiye

---

[72] Salarlar, Çin'de Müslüman bir Türk toplumudur. Batı literatüründe Salar olarak geçer. Bugün Çin'in Çinghay (Qinghai) eyaletinde yaşayan ve Türkçe konuşan Müslüman bir halktır. Bu isme ilk defa Dîvânü Lügāti't-Türk'te, Oğuz boylarının adları zikredilirken ve boy kelimesinin adı açıklanırken Salgur şeklinde yer verilir. Köken olarak Oğuz boylarından olan Salarlar kendi aralarındaki rivayete göre bu bölgeye XIV. yüzyılda Semerkant'tan gelip yerleştiler. Çin'de Mançu hanedanı döneminde inançları dolayısıyla çeşitli baskılara uğradıkları, Mançu yönetimiyle sorunlar yaşadıkları bilinir. Bunun sonucunda da önemli sayıda Salar yaşanan çatışmalarda hayatını kaybetmiştir. Çinliler, Salırları Sala, Salazu diye adlandırır. Hui/Dungan Müslümanlarıyla benzer gelenekleri bulunan Salarlar, Dunganlar'a benzer kıyafet giyerler. Erkekler beyaz bir takke, kadınlar ise siyah, arkaya doğru uzanan bir başlık takarlar. Müslüman Dunganlarla olan yakın ilişkilerinin yanı sıra komşu Tibetliler ile de çok iyi ilişkileri vardır. Dillerinde Tibetçe kelimeler de kullanılır. Bkz. L. Schram, "The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier. Their Origin, History, and Social Organization", **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series,1954, s. 1-138; Mehmet Ölmez, "Salırlar", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul, 2016, s.459-460.

[73] Fletcher, "a.g.m.", s.308-309.

[74] Israeli, "The Naqshbandiyya and Factionalism in Chinese Islam", İstanbul-Pari, **Naqshbandis**,1990, s. 575-587; C. Gladney, "Muslim Tombs and Etnic Folklore Charters for Hui Identity", **JAS**, S.XLVI/3,1987, s. 495-532; Chang-kuan Lın, "Menhuan", **DİA**, C.29, Ankara, 2004, s.143-144.

[75] Israeli, **a.g.e.**, s.195.

kolundan farklı olarak Ma Ming-xin baş ve kolların sallandığı cehri zikir uygulamasını takip etmiştir. Bu sebeple tarikatına Cehriyye ismi verilmiştir. Bazı batılı araştırmacılara göre, bu yeni kolun sufi geleneklerden gelmesinin yanında, sonraki dönemlerde bu kolun uzantısına Şiilik, mehdiye ve sufi ötesi görüşler ile beraber heterodoks bir yapıya büründüğü görülmüştür.[76] Ma Ming-xin bir tarikat şeyhi olmasının yanı sıra Hui toplumunun belli kısmının da siyasal ve sosyal anlamda lideri olarak kabul edildi. Hafiyye yani eski mezhep ya da akım ile yaşadığı görüş ve uygulama ayrılıkları, bazı konularda sergilediği ayrılıkçı ve asi görüşleri Kuzeybatı Hui topluluğu içinde bir karışıklığa yol açmıştır. Ayrıca Qing Hanedanlığı bu yeni harekâtın heterodoks düşünceleri sebebiyle sosyal çalkantılara ve yönetime karşı siyasi tehdit oluşturacak gizli bir teşekkül gayreti şeklinde değerlendirerek, 1781 senesinde Ma Ming-xin'i idam etmiştir. İdamın ardından Ma'nın mensupları da katliama maruz kalmış, bu katliamların daha da şiddetlenip yayılmasını engellemek amacıyla Ma'nın başyardımcısı Su Sishi-san[77] diğer cehriler ile beraber Qing Hanedanlığı'na karşı ayaklanmışlarsa da muvaffak olamamışlardı. Cehriye tarikatı benimsediği cihat ruhu ile İslamiyet'in Çin topraklarında kökleşmesini sağlamış, halefleri bu tarikatı sürdürmeye devam etmiştir.[78]

Ma Ming-xin'den sonra Cehriye'nin beşinci şeyhi olan Ma Yi-te'den sonra posta oturan Ma Hua-lung hem cehriye kolunun hem de Kuzeybatılı Huilerin ana kıtadaki siyasi pozisyonu hakkında bir dönüm noktası olmuştur. 1849'da şeyhlik makamına geçmeden önce Çin, Türkistan, Mançurya ve Moğolistan bölgelerinde ticaretle ilgilenen Ma Hua-lung, tarikatın başına geçtikten sonra tüccar müritleri vesilesiyle tarikatını daha geniş bir alana yaymaya çalışmıştı. Bu sebeple Fuchiang, Kin-chi, Shu-chou, Niu-mu ve Yunnan bölgesinde halifeleri vasıtasıyla irşat faaliyetleri yürüttü. Bu dönemde Cehriyye mensupları kendi "darülislam" ülküsünü oluşturarak dini ve ekonomik işlerini cemaat içinde sürdürmeye başlamıştır. Qing Hanedanlığı bu harekâtı kendisi için ciddi tehdit oluşturan gizli bir yapı olarak

[76] Israeli, **a.g.e**., s.203.
[77] Israeli, **The Muslim Midwest in Modern China**, Eugene, Resources Publictions, 2017, s.173.
[78] J. F. Fletcher, "Central Asian Sufism and Ma ming-hsin's New Teaching", **Proceedings of the Fourth East Asian Altaistic Conference**, Taipei, 1973, s. 75-96; Fletcher, "The Taylor-Pickens Letters on the Jahri Branch of the Naqshbandiyya in China", **Central and Inner Asian Studies**, S.III/1, 1989, s.1-35; Chang-kuan Lın, "Ma Mıng-hsın", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.268-269.

değerlendirerek Huiler üzerine baskı kurmaya başlamıştır. 1862'de Çin'in Kuzeybatısında bulunan T'ungchihli Huiler, Hanedanlığa karşı isyan ettiğinde Ma Hua-lung bölgedeki bütün Huilerin manevi lideri konumuna yükseldi. Bu sebeple o da kendisini Hui topluluklarının lideri manasına gelen "tsungta ahung" (büyük imam) olarak ilan etti. İsyanın başlamasıyla Ma Hua-lung tarikatın merkezini Ning-shia bölgesindeki Kinchipao'ya kurdu ve isyanı oradan yönetti. Aslında bu isyan nedenleri ve isyanı sürdüren gruba bakıldığında tarikatın kurucusu olan Ma Ming-xin'in zamanında Qing hanedanlığına karşı başlanan dini-politik harekâtın devamı olarak görülebilir. Bu dönemde Yunnan'ın Kuzeybatı bölgesinde Sultan Süleyman[79] liderliğindeki isyanla da bir bağı bulunan Ma Hua-lun, halefleri aracılığıyla Yunnan bölgesinde hem dini hem de askeri kampanyalarda oldukça etkili olmuş, ayrıca bu vesileyle Sultan Süleyman'la birbirlerine bilgi, silah ve erzak yardımında bulunmuşlardır. [80]

İsyanlardaki silah kıtlığı ve tarikata mensup olmayan Huilerin bu isyan harekâtından ayrılarak hanedanlığa destek vermeleri nedeniyle Ma Hua-lung başarıya ulaşamayıp, Qing kuvvetlerine teslim olmuştur. Mensuplarının hayatlarını kurtarmak için aile mensuplarını Qing ordusuna teslim etmişse de bu fedakârlığı cehriyyelere olan katliamı önleyememiştir. Ma Hua-lung'un ailesinin yetişkin erkekleri katledilmiş, geriye kalan çocuk ve kadınlar ise sürgün edilmiş veya hanedanlık görevlilerine köle olarak satılmıştır. Kendisi ise 13 Ocak 1871 tarihinde Qing hanedanlığı tarafından idam edilmiş, kendisinin ve büyük oğlunun da aralarında bulunduğu üç halifesinin başları kesilerek 10 yıl boyunca Pekin şehrinde halka açık olarak teşhir edilmiştir. "seyyidüşşüheda" unvanı verilen Ma Hua-lung çok beliğ hutbeler hitap etmesi ve gösterdiği kerametler sebebiyle müritleri tarafından büyük bir veli olarak görülmüştür. Hatta tarikatın kurucusu olan Ma Ming-xin'den bile üstün görülmüştür.[81]

[79] Du Wen-xiu (1823-1872) diğer adıyla Sultan Süleyman. Qing Hanedanlığı döneminde Yunnan'daki hanedanlık karşıtı Müslüman isyanın lideridir. Bkz. David C. Atwill, **The Chinese Sultanate**, California, Standford University Press, 2005, s.139.
[80] Chang-Kuan Lın, "Ma Hua-Lung", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.267.
[81] Chang-Kuan, "a.g.m.", s.267.

2. Hui İsyanları ve İlk Hui İslam Devleti

1648 ile 1872 yılları arasında Hui ve Çinli olmayan diğer Müslüman halklar tarafından Mançu-Han otoritesine karşı Gansu, Şensi, Yunnan ve Doğu Türkistan bölgesinde 10'dan fazla ayaklanma vuku bulmuştur. Hükümete karşı bu ayaklanmaların ilki Ting-Kuo-tung (ö.1649)[82] ve Mi La-yin (ö.1648)[83] adlı iki Ming hanedanı sadıkları tarafından 1648 yılında Gansu'da gerçekleşmiştir.[84] Bu iki sadık isyankâr Ming hanedanlık sancaklarını kaldırmış ve son Ming imparatorunu liderleri olarak ilan etmişltir. Güçsüz ve tam olarak organize olunmamış bu isyan hareketi, bir yıl kadar sürebilmiş ve sonunda birçok şehrin tahrip edilmesine ve yüzlerce Hui ve Han Çinlinin ölümüne neden olmuştur.[85] 1785 yılında Gansu ve Niaghsira vilayetlerinde Huiler hanedanlığa karşı ayaklanmışlar fakat bu kıyam hükümdarlık tarafından çok zalimane bir şekilde bastırılmıştır.[86] 1813 yılına gelindiğinde ise Çin'in güneybatısında yer alan ve Huilerin yoğun olarak yaşadığı eyalet olan Yunnan'da Çinlilerin Huilerin camilerini tahrip etmesi ve yöneticilerin Huilere karşı ayrım yapıp, taraf tutması sonucu buradaki ilk ayaklanma patlak vermiştir.[87] Öte yandan 1818'de Mançu yönetiminin teşvikiyle Yunnan'da bir cami yıkılmış ve bunun üzerine bu eyaletteki Huiler tekrar ayaklanmıştır. İlk önce Huiler galip gelmiş olsa da sonrasında vaziyete hâkim olan Mançu idarecileri buradakilere yönelik katliama başvurmuştur.[88] Bundan 15 yıl sonra, Shuning ilinde 600 kadar Hui kadın, erkek ve çocuğun katledilmesi, Huilerin 1834 yılından 1840 yılına kadar devam edecek olan ayaklanmalarına yol açmıştır. İmparator Xian Feng'in (1831-1861)[89] durumu yatıştıran bir açıklama yapması Yunnan'daki gerginliği yatıştırmış ve bölge yönetimi de Huilerden özür dilemek zorunda kalmıştır.[90] Aynı sene içerisinde Mermiengling'de

---

[82] Arthur W. Hummel, **Eminent Chinese of the Ch'ing Period**, İngiltere, Global Oriental, 2010, s.572.
[83] Hummel, **a.g.e.**, s.572.
[84] We Yuan, "Kuo-Ch'ao Kansu Tsai-Cheng P'an-Hui-Chı (record of the continued operations aganist the kansu rebellions muslims)", **The Muslim Uprising in Ch'ing Dynasty**, Ed. Pai Shou-i, Şangay, 1953, s.1-6.
[85] Hajji Yusuf Chang, "The Hui (Muslim) Minority in China: An Historical Overview", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**,1987, S.8:1, s.68.
[86] Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.165.
[87] Kaçaranoğlu, **a.g.t.**, s.50-51.
[88] Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.165.
[89] Gloria Lotha, "Xianfeng", **Encyclopedia Britannica**, 2020, s.y. (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/biography/Xianfeng, 23 Nisan 2020.
[90] Kaçaranoğlu, **a.g.t.**, s.50-51.

1600 Müslüman erkek, kadın ve çocuk katledilmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar tekrardan ayaklanmışlar fakat muvaffak olamamışlardır.[91]

1850 yılında Taiping halkı tarafından Mançu idaresine karşı ortaya çıkan isyan hareketi domino etkisi yaratarak ana kıtada yönetime karşı adeta ayaklanma dalgasına sebep olmuştur. 1855 senesinde Yunnan vilayeti Cu Yang bölgesindeki Shih Yachong adındaki kasabada bulunan madenlerdeki Çinli ve Hui madenciler arasında meydana gelen kavganın büyümesi sebebiyle iki taraf arasında çatışma meydana gelmiştir. Ekseriyeti Hui olan bu madenciler hükümdarlık tarafından sadık sayılmamaktaydı. Bu sebeple Mançu idarecileri çok büyük bir kuvvetle madencileri imha için taarruza geçmiştir.[92]

19 Mayıs 1856 tarihinde Yunnan vilayeti valisi Huang Chung, vilayetteki bütün Huilerin istisnasız imhasını emretmiş ve her tarafa gizli bir şekilde emirler gönderdiği esnada Huiler bu durumdan haberdar olmuştur. Müslümanların dini bir bayramına denk gelen bugün de Çinliler ilk olarak Ning Zhou adlı küçük bir kasabada 300 kadar Hui ailesini kılıçtan geçirmiş, daha sonra da mal ve eşyalarına el koyarak ev ve camilerini yakmışlardır. Bunun üzerine vilayetteki tüm Huiler birleşerek yönetime karşı isyana başlamıştır. Mücadelenin kızışması akabinde vilayetteki kâtiplik kursuna devam eden talebelerin de Mançu güçleri tarafında katledilmesi, Hui halkını asabiyete sevk etmiş ve silahlanmalarına sebebiyet vermiştir. Yunnan eyaletinin generali Hen Chun'un emriyle Çin askerleri sekiz bin kadar Hui öldürmüş bu olaylar milli bir isyana dönüşmüştür. Du-Wenxiu[93], Ma Teh-sing[94] ve General Ma Rulong[95]

---

[91] Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.165.
[92] Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.165; Kaçaranoğlu, **a.g.t.**, s.50-51.
[93] Sultan Süleyman.
[94] Yusuf Ma De-xin (1794-1874), Ma Te-sing adıyla da bilinen Çinli Müslüman âlim ve eğitimcidir. Yunnan isyanları döneminde Doğu Yunnan lideri olarak bilinmekteydi. İsyanlar sırasında Qing hanedanlığıyla yaptığı anlaşmadan sonra Yunnan'ın sözde valisi ve Şeyhülislamı olarak atanmıştır. Batı Yunnan'da Sultan Süleyman liderliğinde devam etmekte olan Hui isyanlarında, direnişçi liderleri ikna etmeye ve Qing hanedanlığının sunmuş olduğu ateşkes teklifini kabul ettirmeye çalıştı. Çeşitli iç nedenler ve anlaşmazlıklar sebebiyle Sultan bu antlaşmayı benimsemeyerek mücadelesine devam etti ve sonunda yenildi. Direnişin Maçu kuvvetleri tarafından bastırılması ve Müslümanların toplu halde katledilmesine rağmen Ma De-xing Yunnan'da kalmaya devam etti. 1874 senesinde Hui isyanları ile doğrudan ilişkisi bulunmakla suçlandı ve nihayetinde camide Kur'an okuduğu sırda öldürüldü. Bkz. Chang-kuan Lın, "Ma Dexing", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.266-267.
[95] Panthay isyanında Du Wen-xiu ile hanedanlığa karşı isyan etmiş olan General, daha sonra Ma De-xin'in hanedanlık ile anlaşma yapması sonrasında kendisi de taraf değiştirmiştir. Bkz. Atwill, **a.g.e.**, s.120.

liderliğinde Huiler eyaletin baş şehri Dali'yi ele geçirerek burada bir İslam devleti ilan etmişlerdir. Çin-İslam tarihinde Huiler tarafından ana kıta içerisinde ilk defa bir yönetim ilan edilmiştir.

Qing hanedanlığı dönemi ana kıtadaki Huilerin durumunu önceki hanedanlık dönemi olan Tang-Song ve Yuan-Ming dönemlerine kıyasladığımızda, Huiler artık ana kıtanın önemli bir toplumsal unsuru ve kendi yönetimini ilan edebilecek kadar inkâr edilemez bir güç konumuna yükselmiştir. Panthay isyanı[96] olarak bilinen bu isyanlar sonucu Pingnan Guo (Dünyanın Güney Devleti) olarak da adlandırılan İslam devletinin lideri Du-Wen-xiu olmuş, devletin başına geçtikten sonra kendisini Sultan Süleyman olarak ilan etmiştir.[97]

Yunnan vilayetinde kıyam etmekte olan Huiler kendi aralarında yaptıkları stratejik mülahazalar sonucunda iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup: Şark grubu olarak adlandırılan ve Kuany'ı merkez olarak üst edinen gruptur. Bu grup Ma Teh-sing ve General Ma Rulong idaresi altında idi. İkincisi ise Garp grubuydu ve Sultan Süleyman'ın idaresi altında bulunmaktaydı. Huiler arasında umumi birliği Ma Teh-sing temsil etmekte idi. [98] İsyancılar Talifu'yu ele geçirmiş ve iki grup müştereken bütün vilayette hâkim bir duruma gelmiştir. Bu mücadeleler sonucunda Qing hanedanlığına karşı tam galibiyet sağlanacağı sırada umumi birliği temsil eden Ma Teh-sing, Huilerin umumi sultanı olmak niyetini izhar etti ve bu şart üzerine Qing ordusunun başkumandanı ile bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine Sultan Süleyman da kendisini Hui ordularının başkumandanı olarak ilan etti ve hanedanlığa karşı isyanı sürdürdü. Qing imparatoru sulhu tercih eden Ma Teh-sing'i temsili olarak Yunnan vilayetine vali ve General Ma Hsi-en'i de imparator ordusunun başkumandanı olarak atadı.

---

[96] XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çin'in Yunnan bölgesinde yaşayan Müslümanlara verilen isim. Bkz. Chang, "Panthay", **DİA**, C.34, İstanbul, 2007, s.158-159.

[97] Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.166-167-168; Richard C. Deangelis, "Müslümanlar ve Çin Siyasal Kültürü" adlı makaleden naklen Israeli, **a.g.e.**, s.280; Ablet Kamalov, Zulfiya İmyarova, **Kazakstan Düngenderi**, Astana, İndesign Studio Yay., 2016, s.11; T.L. Bullock," The Great Mohammeden Rebellion in Yunnan", **Chinese Review**, Hong Kong, 1887-8, S.16, s.83-95.

[98] Yusuf Ma De-xin'in Şeriat, İslam felsefesi, İslam tarihi ve Arapça gramer ve belagat sanatları üzerine kitaplar yazması ayrıca iyi derecede Arapça ve Farsça bilmesi, onu bir ilim adamı ve imam olarak öne çıkarmıştır. Ayrıca Çin'de ilk Çince Kur'an tercümesi girişimleri onun Müslümanlar gözünde umumi lider olarak ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Bkz. Israeli, **a.g.e.**, s.185.

Sultan Süleyman'ın liderliğindeki bu devletin iç işleri yarı federaldi. Yönetimin çoğunu Sultan'ın akrabaları ve yakınları tarafından doldurulmuştu. Topraklar ise isyancılar ve Hui din işleri kurumu tarafından ele geçirilmiş idi. Köylülerse herkes kendi çıkarına göre hareket ettiğini gördükleri için bunlardan ümidi kesmişti. Buna Sultan Süleyman'ın toprak meselesini çözememesi de neden olmuş ve devletin içinde Sultan'a ve yakın ahalisine karşı muhalif gruplar oluşmuştur. Bu gruplar arasındaki çatışmalar ve Ma Teh-sing'in Qing imparatorluğu ile sulh yaparak isyanı zayıflatması bu devletin yıkılmasına neden olmuştur. Bu durumdan Qing generalleri de faydalanarak 1873'te Yunnan'ı tekrar ele geçirmiştir. Bu kanlı mücadeleler sonucunda Sultan Süleyman esir olarak ele geçirilmiş ve kendisi Qing ordusu kumandanının önüne götürüldüğü zaman tek talebi kendisinden başka kimsenin cezalandırılmaması olmuştur. Mançu kumandanı Sultan'ın bu isteğini kabul etmiş ve Sultan zehir içerek intihar etmiştir. Mançular sultanın kafasını vücudundan ayırarak Pekin'de bulunan Qing imparatoruna hediye olarak göndermiştir.[99] Sultan Süleyman tarafından yönetilen bu Hui İslam Devleti var olan Çin devlet sisteminin yıkılamaması, ekonomik ve siyasi birçok nedenden dolayı nihai hedefine ulaşamadan 17 yıl kadar ayakta kalabilmiştir. 1873 yılında Hu yönetimi altındaki topraklara giren Qing kuvvetleri, buradaki Hui yerleşim yerlerini yıkarak, halkı kılıçtan geçirmiş ve Sultan Süleyman'ın devletine son vermiştir.[100]

3. Şensi ve Gansu'daki Hui İsyanları

1856 senesinde Yunnan'daki Han ve Hui çatışmalarının kaynamaya başladığı dönemde imparator Hsien-feng bir sansür emri yayınlamıştır. Bu emre göre;

> "*Yunnan'ın batı kısmında Han ve Müslümanlar karışık halde yaşıyorlar. 1845 yılı boyunca süren kavgalar karşılıklı ölümlerle sonuçlandı. Yunnan eski valisi Lin Tse-hsu bu kavgayı sona erdirdi. Sıradan Han insanlarının geçinmek için topraklarını ekip biçmeye başladıkları görülmektedir. Ancak Müslümanlar mağazacılık ve mal ticaretinde daha iyiler ve bunun sonucunda zengin ve başarılı hale gelmekte ve en iyi toprakları elde etmektedirler…*"[101]

---

[99] Wang Zin-Shan, "a.g.m.", s.165; Kamalov, İmyarova, **a.g.e**., s.11.
[100] Arsan, **a.g.t.**, s.111.
[101] **P'ing-ting Yun-nan Hui-fei Fang-Lueh (Yunnan'daki Müslüman İsyancıların Pasifize Edilmesi Stratejisi)**, s.82-83'ten naklen Israeli, **a.g.e**., s.174. Bu eser Yunnan'daki Müslüman isyanlarının bastırılmasına ilişkin beş ciltlik hükümet koleksiyonudur.

Aynı yıl İmparator tarafından bir başka resmi yazı daha gönderilerek:

> "*Yunnan vilayetinin her yerinde Müslümanlar var. Sayıları Han nüfusunun yüzde 10 ya da 20'sini aşmamaktadır. Ancak Müslümanlar aşırı derecede güçlüdür. Tamamen kuşku ve nefret doludurlar. Mevcut şartlar altında işledikleri cinayetler ve kundaklamalar zalimce ve öldürücüdür. Han arasında biriken nefret ve öfkeye dönüşmektedir. Bütün yerleşim yerlerindeki halk duruma müdahale etmek üzere askeri birlik gönderilmesi için yalvarmaktadır… Her bölgedeki durumu ayrı ayrı soruşturmak niyetindeyim. Eğer bir yerde başarılı olursak, diğer bölgelerdeki isyancılar korkacaklardır. Eğer onları liderlerini bize teslim etmeye zorlayabilirsek iyi vatandaşları pasifize edebileceğiz. Eğer onları silip atarsak diğerleri bunu duyacak ve korkacaktır.*"[102]

Bu resmi buyrukta da anlaşılacağı gibi Qing hanedanlığı son dönemlerinde ana kıtadaki tüm Huileri ve diğer Müslüman grupları bastırabilecek üstün güce sahip değildi. Bu yüzden Yunnan'daki isyanın diğer Hui bölgelerine sıçramasını engellemeye çalışmaktaydı. Bununla beraber Çinlileri Huilere karşı olan nefreti onların tamamen yok edilmesini isteyecek kadar kin bürümüş durumda idi.

Nitekim 1860-1870'ler boyunca Kuzeybatı'da Hui isyanlarını bastıran Tso Tsung-tang'ın yazdıklarından anlaşılacağı üzere Çin toplumu misafirlikten çıkmış olan ve ana kıtanın bir parçası olan Huilere karşı düşmanlık beslemekte ve onları halen dışarıdan gelen yabancılar olarak görmekte idi.

> *"Şensi'nin yüksek sınıfı Müslümanlara karşı şiddetli bir nefret besliyordu. Huiler hakkındaki görüşleri sorulduğu zaman daima bütün Müslümanların öldürülmesi gerektiğini söylüyorlardı… Bunun mantığını anlamakta zorlanıyorum…"*[103]

Huilerin toptan imha edilmesini talep eden Çinli görüşü ile böyle bir olayın uygulanamazlığını ve olmamasını öngören, iyi ve kötü Huiler arasında ayrım yapılmasını isteyen resmi görüş arasında bir ikilem oluşmuştur. 1860'lardaki Hui isyanları boyunca Gansu genelvali vekili Erh-lin saraya görüşünü sunarken bu sorunu aşağıdaki şekilde gündeme getirmiştir:

> *"Müslümanlar arasında kötüler bulunmaktadır. Ancak aynı zamanda barışçıl ve yasalara uyan birçokları da vardır. Eğer bunların hepsini imha etmeye karar verirsek iyileri de isyancılara katılmaya zorlayacağız ve bütün Müslümanları öldürmek gibi büyük ve imkânsız bir*

[102] **P'ing-ting Yun-nan Hui-fei Fang-Lueh (Yunnan'daki Müslüman İsyancıların Pasifize Edilmesi Stratejisi)**, s.82-83'ten naklen Israeli, **a.g.e**., s.175.
[103] Tso, **Tso Wen-hsiang-kung Shu-tu X**, s.17-18'den naklen Israeli, **a.g.e**., s.174.

görev karşımıza çıkacaktır. Gansu'da neredeyse bütün kentlerde Müslüman mahalleleri vardır… Eğer hepsine zulmedersek onarılamaz hasarlara neden olacağız… Bu nedenle kendi memurlarıma iyi ve kötü Müslümanlar arasında ayrım yapılmalarını emrediyorum. Bize teslim olanların hepsini affedeceğimi ve direnenlerin hepsini öldüreceğimizi açıkça duyurdum. Ancak bu politikaya yerel Çinliler karşı çıktılar… Siz majestelerinden Han ve Hui arasında ayrım yapmama, yalnızca iyi ve kötü arasında ayrım yapma politikasını sizin adınıza yürüttüğümü ilan ederek benim politikamı desteklemenizi talep ediyorum. Bu emir çoğaltıldığı ve her yere gönderildiği zaman bütün resmi görevliler ve halk nasıl davranacağını bilecektir."[104]

Yunnan'daki Pinango devleti düştükten sonra ülkenin Kuzeybatı bölgelerindeki Huiler ile General Zuo Zong-tang arasında çatışmalar patlak verdi. Bu ayaklanmalar Taiping isyanlarının bitimine ve Niansun kuvvetlerinin Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldığı döneme denk gelmiştir. Qing Hanedanlığı, Huileri, Taiping ayaklanmasına katıldığı ve Şensi'nin güneyindeki Qing hükümranlığının düşmesine vesile olduğu için kınadı ve adı geçen bölgedeki Huilerin yok edilmesine yönelik emir yayımladı.[105] Yerel valilerin Huiler arasında ayrım yapılmasına yönelik tutumları veya bütün Huileri toptan bir isyan harekâetine sürükleyecek bir hatadan kaçınılması yönünden taleplerine rağmen, Hanedanlık bunun tam tersi bir tutum izlemiş, artık ilk dönemlerinin tamamen tersine yönelik politika izleyerek Mançular ile Han Çinlilerin ortak azınlık düşmanı olarak Huiler, Çin toplumunda toptan yok edilmesi gereken bir unsur pozisyonuna sokulmuştur..

Bu buyruktan Hui ileri gelenlerinin haberi olması üzerine bölgedeki Hui halkını yönetime karşı daha büyük bir isyana teşvik etmişlerdir. Bu vesile ile Qing kuvvetlerinin Yunnan'da Huilere karşı yapmış olduğu katliamlar ana kıtadaki başka Hui toplulukları tarafından duyulmuştur. Hanedan kuvvetlerinin uyguladığı bu katliamlar sebebiyle Hui ileri gelenleri, kendi özel bir askeri birlik kurma kararı almışlar ve 1860 yılında Şensi ve Gansu'daki Huilerin katılımıyla özel bir askeri birlik oluşturulmuştur.[106] Yunnan isyanında aktif rol oynayan ve isyanlar sonrasında

[104] Chu Wen-djang, **Muslim Rebellions in Northwest China**, Mouton, The Haugue, 1966, s.57'den naklen Israeli, **a.g.e.**, s.174.
[105] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.11.
[106] L. İ. Duman, "Russkaya i İnostrannaya Literatura o Dunganskom Vosstanii 1816-1878 gg. v Kitae", **Bibliografiya Vostok**a, S.7, 1935'ten naklen Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.12.

Huilerin de Orta Asya bölgesine doğru kaçışında liderlik edecek olan Bai Yan-hu[107] bu özel askeri birlik fikrinde önemli rol oynamıştır. Bai Yan-hu'nun teşviki ile kurulan bu özel birlik Şensi ve Gansu'daki Hui bölgelerinde askeri birlik noktaları oluşturmuştur. Taiping isyanından arta kalan kuvvetler ve Nanjing askerlerinin Şensi ve Gansu'daki bu Hui birliklerine katılımıyla bölgede Hanedanlığa karşı büyük bir isyan başlamış oldu. Buradaki Hui isyanları ve Kuzeybatıdaki isyanların ana nedeni dini sebeplerden ziyade Çin'in kötüleşen sosyo-ekonomik durumu olmuştur.[108]

İsyancılarla Qing kuvvetleri arasındaki çatışmaların başlamasıyla beraber Şensi, Hubei ve Henan şehirlerinin kesiştiği bölgeye Taiping ve Nanjing askerlerini yok etmek amacıyla Qing askerleri sevk edilmiş ve buradaki katliama normal halk da maruz kalmıştır. Bu isyan hareketıi ilk başlarda tam manasıyla başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın sebebi olarak da isyanın başından beri özel bir hedefi olmaması ve Taiping kuvvetleri ile Hui kuvvetlerinin tam manasıyla bir araya gelememesi idi.[109]

1862 yılında Gansu vilayetinin Tsinkia isimli bir Müslüman köyünde oturan bütün ahali Mançu hanedanlığının emriyle katledilmiştir. Bu olaydan dolayı civar köydeki Müslüman ahali Qing hanedanlığına karşı silaha sarılarak ayaklanmıştır. Bunun üzerine 1863 senesinde Mançu kuvvetleri Gansu vilayetine bitişik olan Şensi vilayetindeki bütün Müslümanları imha etmişlerdir. Bu bölgelerdeki katliamlar ve çatışmalar sonucunda Mançu kuvvetleri yenilmiş ve Müslümanlar 1870 senesine kadar serbest olarak yaşamışlardır. Bilahare Qing ordusu ortada isyan olmadığı halde yeniden adları zikredilen vilayetlerdeki Huiler üzerine yürümüş ve buradaki Huilerin büyük bir bölümü katledilmiştir.[110]

Bu sırada Doğu Türkistan bölgesinde Qing hanedanı tarafından tayin edilmiş olan Vali, Ana kıtanın her yerine yayılmış olan Hui isyanlarından dolayı kendi muhafız kıtası içindeki Hui askerlerinin ayaklanma ihtimalinden korkarak bu askerlerin öldürülmesi için gizli bir plan hazırlamıştır. Bu gizli planı öğrenen Hui askerleri derhal

---

[107] Muhammad Ayub olarak da bilinmektedir. Hui askeri komutanı ve Şensi bölgesindeki Hui isyancılarındandır. Huilerin Rusya yönetimi altındaki Kırgızistan'a göçüne öncülüğüyle de bilinmektedir. Li Shi, **Military History of Qing Dynasty**, y.y., Deeplogic, s.140.
[108] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.12.
[109] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.13.
[110] Wang Zin-shan, "a.g.m.", s.165.

harekete geçerek valinin muhafız kıtasındaki iki bin kadar Çinli askerleri öldürmüş ve valinin bulunduğu şehri zapt etmişlerdir.[111]

Taiping, Nanjing askerleri ile Hui kuvvetlerinin birleşmesi ancak buradaki isyanın ikinci etabında gerçekleşmiştir. İsyanın birinci etabı ise 1862 yılının Mayıs ayından 1863 yılının sonuna kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Taiping askerleri Şensi'nin güneyinden gelerek Qing askerlerini dağıtmış ve Hui ayaklanmasına büyük bir güç kazandırmıştır. Bu dönemde Qing hanedanlığının yerel ve merkezi yönetimi Hui birlikleri ile Taiping kuvvetlerinin birleşmesine engel olmaya çalışmıştır. İlk dönem bu kuvvetlerin birleşememesinin sebebi Taiping kuvvetlerinin daha sonra Taiping devletinin başkentini savunmak amacıyla geri çekilmesi neden olmuştur.[112]

Hui kuvvetleri Taiping askerlerinden farklı savaş taktikleri öğrenmişlerdir. Bu taktikler sayesinde Taiping askerlerinin bile yokluğunda Qing ordusuna karşı iyi bir mücadele verebilmişlerdir.

1865 ilkbaharından 1867 yılına kadar Hui kuvvetleri Qing ordusu ile girdiği çatışmalardan galip çıkmıştır. 1868 yılında Çinli General Zuo Zong-tang, Şenci bölgesinin başşehri olan Xian'a gelerek Hui ayaklanmasını bastırmak için hazırlıklara başlamıştır. Bu dönemde kendi yerel askeri kuvvetlerini beraberinde getiren General Zuo, kuzey batı bölgesindeki Nanjing askerlerini yok etmiş, Nanjing kuvvetlerinin en son askeri birliğinin de çatışmalar sonucu bertaraf edilmesiyle bu bölgede uzun yıllardır süren isyan durdurulmuştur. 1872 yılında Gansu'nun doğu şehirlerinin de ele geçirilmesiyle bu vilayetin doğu kısmı tamamıyla Qing idaresine geçmiştir.[113]

Şensi kuvvetlerinden kalan bölükler Gansu bölgesindeki Salar isyancıları ile birleşmek amacıyla Sining bölgesine doğru geri çekilmiştir. Buradaki Salarlar, 1862 yılında Hui, Moğol ve Tibet kuvvetleri ile beraber Qing hanedanlığına karşı isyan etmiş ama hanedanlık ordusu tarafından bu isyan bastırılmıştır. Salarların asıl kuvvetini oluşturan bir grup toparlanarak tekrar saldırmak için dağlara konuşlanmış durumdalardı.

---

[111] Wang Zin-shan, "a.g.m.", s.167-168.
[112] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.14.
[113] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.14.

Batı savaş teknolojileri ve silahlarına sahip Qing düzenli ordularına karşı bu isyancı kuvvetler baş edememiş ama yine de özellikle Şensi askerleri General Zuo'nun kuvvetlerine karşılık verebilmiştir. Şensi ve Gansu bölgelerinin düşmesiyle 10 yıldan fazla süren Hui isyanları yenilgiye uğramıştır.

İsyanlardan geriye hayatta kalan Hui kuvvetleri Bai Yan-hu liderliğinde toparlanarak, Doğu Türkistan bölgesine sığınmak üzere kaçmıştır. 1874 yılında Qing hanedanlığının da General Zuo'nun Doğu Türkistan'daki ayaklanmaları bastırması için bir emir göndermesi üzerine Generalin kuvvetleri de Bai Yan-hu liderliğindeki Hui kuvvetlerini takiben bu bölgeye doğru harekâta geçmiştir. Çin'in iç bölgesinden Hui ayaklanmacılarının gelmesinden önce Doğu Türkistan bölgesi Yakup Han Beg[114]

[114] Kaşgar hanı Gasıp Sıddık Beg'in Çin birlikleriyle başa çıkamaması üzerine Hokand hanlığından yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Hokand hanlığının başkumandanı Alimkul tarafından Yakup Beg 1000 kişilik bir kuvvetin başında Kaşgar gönderildi. Yakup Beg burada Çinli kuvvetlere karşı gösterdiği üstün başarısı sayesinde halkın ve yönetimin güvenini kazandı. Çarpışmalar sırasında öldürülen Gasıp Sıddık Beg'in ardından başa geçen yöneticilerin zayıflığı ve idaresizliğinden yararlanan Yakup Beg, burada askeri ve yönetime kendi adamlarını getirerek şekil vermiş, ardından yönetimi kendi eline almıştır. Kendisini Atalık Gazi Ba-Devlet (mesut hükümdar) unvanıyla Kaşgar Hanlığı'nın yeni hâkimi ilan eden (1867) Yakup Beg, Yenihisar, Kaşgar Yenişehir, Yarkent, Hoten, Kuça ve Karaşehir'i alarak hâkimiyetini genişletmiştir. Doğu Türkistan'daki müstakil hanlıkları kendi idaresi altında birleştirmeyi amaçlayan Yakup Beg, daha sonra Çinliler ve Tunganlarla mücadeleye girişmiş ve onları Urumçi'den uzaklaştırmıştır (1870). Ertesi yıl Ruslar tarafından işgal edilen İli bölgesindeki Gulca şehri dışında bütün Doğu Türkistan'ı egemenliği altına alanYakup Beg ayrıca konumunu sağlamlaştırmak için Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. 1872'de yeğeni Seyyid Yakup Han başkanlığında bir grup elçiyi Sultan Abdülaziz'e göndererek yardım ve himaye talebinde bulunan Yakup Beg Kaşgar Hanlığının bir Osmanlı toprağı gibi kabul edilmesini isteyerek kendisinin biadını Padişah'a sunmuş ve kendisinden eğitim için askeri subaylar ve askeri malzeme talep etmiştir. Sultan Abdülaziz'in bu biat talebini kabul etmesi üzerine kendisine bir grup askeri subay ve askeri malzeme ile Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a gönderilmiştir. Ayrıca burada yapılan bir törenle Yakup Han Beg'e Sultan tarafından "emir" unvanı verilmiştir. Yakup Han Beg de Halife adına hutbe okutarak, göndere Osmanlı bayrağını çekmiştir. Ayrıca Osmanlı Padişahı'nın adını bastırdığı altın ve gümüş paralar tâb eden Yakup Beg, Rus Çarlığı bir ticaret antlaşması ve Hindistan'da bulunan İngiliz Kolonisi idaresi ile de bir anlaşma imzalamıştır. Böylece Yakup Beg'in kurduğu devlet Osmanlı, İngiltere ve Rusya tarafından resmen tanınmış oldu. Öte yandan Yakup Beg'in içte ve dışta bu denli kuvvetlenmesi Doğu komşusu olan Mançu hükümetini bazı tedbirler almasına sevk etti ve 1877 baharında General Zuo Zong-tang kumandasındaki Çinli birlikleri bu bölgeye doğru harekâta başlamıştır. Çin'deki iç isyanların bastırılmasıyla arda kalan Hui kuvvetlerinin bu bölgeye doğru kaçmasıyla, ardından gelen Çinli kuvvetler Kumul ve Urumçi'yi işgal ederek Kaşgar'a doğru ilerlemeye başlayınca Yakup beg savunmaya geçmiş ve Aksu şehri etrafında Çin kuvvetleri ile şiddetli çatışmalara girişmiştir. Çin kuvvetlerinin sayıca üstün olması sebebiyle geri çekilmek zorunda kalan Yakup Beg, General Zuo ile anlaşma yapmak için bir heyet göndermiş lakin bu anlaşmanın neticesini öğrenemeden aniden vefat etmiştir (29 Mayıs 1877). Ölümünün ardından oğulları arasındaki taht kavgaları ve yönetimdeki beylerin kendi hükümranlıklarını ilan etmeleriyle ortaya çıkan kargaşa ile Yakup Beg'in devleti Çin kuvvetlerine fazla dayanamayarak yıkılmıştır. Yakup Beg çağdaşlarına göre Orta Asya'da ilk defa yarı modern bir devlet kurmuştur. Askeri alanlardaki yeteneği, teşkilatçılığı, kahramanlığı, kuvvetli iradesi ve sade hayatı ile öne çıkmış olan Yakup Beg'in kurmuş olduğu devlet, bölgenin siyasi, dini, ekonomik ve sosyal şartları sebebiyle çok yaşamasına imkân vermemiştir. Bkz. Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s.146; Taner

idaresi altında bulunmaktaydı. Şensi ve Gansu ayaklanmacılarının buraya gelmesiyle, Yakup Han Beg'in kuvvetleriyle beraber Qing ordularına karşı bir savunma birliği kurulmak istenmiştir. Bu birlik fikrine Yakup Han Beg de sıcak bakmıştır. Çünkü Yakup Beg, bölgeye gelene kadar girdiği bütün çatışmaları kazanan Bai Yan-hu'nun askeri yeteneğini bilmekteydi.

1875 baharında Qing askerleri Doğu Türkistan'ın doğu bölgelerindeki bazı şehirleri ele geçirmiştir. Yakup Han Beg, Urumçi şehrinin savunmasını yerli Hui kuvvetleriyle beraber, Bai Yan-hu kuvvetlerine bırakmıştı. General Zuo'nun kuvvetleri ile Urumçi üzerine doğru gelmesiyle Hui birlikleri ikiye ayrılmıştır. Birinci grubu Han Shen-yın ve He Yan-shan liderliğindeki yerli Tunganlar oluşturmaktaydı. İkinci grubp ise Bai Yan-hu liderliğinde Manas'a çekilmiştir. Qing kuvvetlerinin Manas üzerine hareket etmesiyle Hui kuvvetleri Manas'ı 20 gün boyunca Qing kuvvetlerine karşı savunmuş, sonunda geri çekilmek zorunda kalmıştır.[115]

1876 yılının Eylül ayında Bai Yan-hu kuvvetlerinin bir bölümüyle beraber Urumçi şehrini bırakarak Tanrı dağlarının güneyine doğru çekilmiştir. Bai'nin kaçmasıyla beraber şehri ele geçiren Qing kuvvetleri buradaki Hui kuvvetleri ve halka karşı katliama giriştiler. Katliam o kadar büyük olmuştur ki, o dönem katliama karşı Rusya ve Orta Asya halkları bile tepki göstermiştir.[116]

General Zuo, 10 Ekim 1876 günü, imparator tarafından Bai Yan-hu'yu ele geçirmesi için emir almıştır. Bunun üzerine General Zuo, Hui isyancılarını yakalamak için Doğu Türkistan'ın batı bölgesine doğru bir kuvvet yollamıştır. General Zuo'nun batıya göndermiş olduğu kuvvetleri ikiye ayrılarak; birinci grup Turfan bölgesine, ikinci grup ise Toksun'a doğru gitmiştir. 24 Nisan günü Toksun, 16 Mayıs'ta ise Turfan şehri Qing kuvvetlerinin eline geçmiştir. Bunun üzerine Bai Yanhu ve Hui isyancıları Rusya sınırlarına doğru kaçmaya başlamıştı. Bu arada Doğu Türkistan'ı idaresi altında tutan Yakup Beg'in de ani bir şekilde ölmesi üzerine Qing kuvvetleri

---

Ulus, "Doğu Türkistan'da Yakup Beg Hâkimiyeti: Dış İlişkiler, Ordu ve Askeri Yenilikler", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara, 2018, C.2, s. 66-87; Mualla Uydu Yücel, "Yakub Beg", **DİA**, C.43, İstanbul, 2013, s.277-278.

[115] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.15.

[116] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.15; Z. E. Kabuldinov, "Dunganı", **Narod Kazahstana: İstoriya i Sovremennost**, Astana, Arman-PV Yay., 2012, s.61.

bu bölgenin tamamına hücumlarda bulunmaya devam etmiştir. Eylül ve Ekim aylarında General Zuo, Tarım nehrine doğru yönelmiş ve Korla, Kuça, Aksu gibi diğer şehirleri de ele geçirmiştir. Aynı zamanda Rusya sınırlarına yakın bölgede Qing kuvvetleri Bai Yan-hu birliklerine saldırı düzenlemiştir.[117]

Aksu'daki Hui birlikleri ikiye ayrılmış durumdaydı. Birinci grup Ma Da-jen liderliğinde Yarkent'e doğru yönelmiş, ikinci grup ise Bai Yan-hu liderliğinde Üç Turfan şehrine doğru ilerlemişti. Ekim ayında Aksu şehrini ele geçiren General Zuo, Bai Yan-hu'yu burada bulamayınca Üç Turfan'a yönelmiş ve yerlilerden, Huilerin Rus sınırına doğru gittiklerini öğrenmiştir. Şensi ve Gansu'dan gelen Hui birlikleri Üç Turfan'a geçerek burada ikiye ayrılmıştır. Gansulu Huiler Rusya'ya doğru yönelmiş ve 1877 Kasım ayının başlarında 1.166 kişi Prejevalsk şehrine geçmiştir. Ba Yan-hu grubu farklı bir yol takip ederek, o dönem Rusya sınırına bağlı olan bugünkü Kırgızistan topraklarına doğru geçmiştir. Geriye kalan az sayıdaki Gansu askerleri ve daha önce Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Hui birlikleri General Zuo'nun kuvvetlerine karşı mücadelesine bir süre daha devam ederek, Fergana vadisine doğru çekilmiştir.[118]

1867 yılında Doğu Türkistan'ın İli bölgesinde İli Sultanlığı adında bir devlet kurulmuştur. Bu sultanlık 1871 yılında Ruslar tarafında işgal edilerek lağvedilmiştir.[119] 1881 yılında St. Petersburg'da Ruslar ile Çinliler arasında Petersburg antlaşması[120] yapılarak İli bölgesi, Qing hanedanlığına bırakılmıştır. Bu antlaşmaya göre Hui halkının bir sene içinde Yedisu bölgesine göç etme serbestisi verilmiştir. Çarlık Rusya'nın buradaki amacı Çin'in iktisadi durumunu zayıf düşürmek ve ileride Çin ile olabilecek savaşta bu göçmenleri Çin'e karşı askeri güç olarak kullanmaktı. Öte yandan Huilerin göç etmelerinin sebebi ise Çin'deki isyanlar neticesinde Qing ordusunun yaptığı katliamlardan kaçmaktı.[121]

---

[117] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.16; Ho-dong Kim, **Holy war in China: The Muslim rebellion and state in Chinese Central Asia, 1864-1877**, Stanford, Stanford University Press, 2004, s.116.
[118] Kamalov, İmyarova, **a.g.e.**, s.17.
[119] Kabuldinov, **a.g.e.**, s.60.
[120] Bazı kaynaklarda İli Antlaşması olarak geçmektedir. Geniş bilgi için bkz. Kabuldinov, **a.g.e.**, s.61.
[121] Kabuldinov, **a.g.e.**, s.61.

24 Şubat 1881 tarihli Snt. Petersburg Antlaşmasına göre:

> "*İli bölgesi halkına oturduğu bölgede (Çin) kalması ya da Rus topraklarını göçmesi için izin verilmektedir. Onlar İli'deki Çin hâkimiyeti tekrardan kurulduğu zaman sorguya çekilecekler ve Rusya'ya geçmek isteyenlere, bölgenin Çin hâkimiyetine geçmesinden itibaren bir yıl izin verilecekti."*[122]

4. Hui İsyanlarının Nedenleri

Huilerin Çin toplumu içinde asırlarca varlığını sürdürmeleri pek kolay olmamış ama her daim savunabilir bir realite durumunda kalabilmiştir. Kendi toplulukları içinde Hui olarak yaşayabildikleri sürece zahmetlere katlanmaya, güçlükleri yumuşatmaya ve en azından Çin kültürünün şartlarına dışsal olarak uymaya hazırdılar. Huilerin silahlanıp ayaklanmaları Çinlilerle olan komşuluk duyarlılıklarını unutmaları ve kendi kimliklerini bu denli ileri sürmeleri için iki şartın gerçekleşmesi gerekiyordu.

Birincisi: ev sahibi toplumdan gelen baskının çok yoğun, kendi özlerini tehdit eder halde ile buna ek olarak kendi öz kimliklerine dair içsel yoğunlaşmanın da aynı dönemlere denk gelmesi şeklinde değerlendirilebilir. Böylelikle Çinlilerle Huilerin birbirleri ile çatışma sürecinin başlaması kaçınılmaz olmuştur.

Huilerin Qing Hanedanlığı dönemindeki bu baskılara daha önceki hanedanlık dönemlerindekinden daha fazla tepki göstermelerinin nedenleri olarak; hâkim olan hanedanın Mançular olması yani bu hanedanlığın ev sahibi güç olmaması ve eğer Huiler isyan ederlerse ev sahiplerine karşı değil, başka bir misafir güce karşı yapılan bir isyan hareketi olarak Çinlilere gösterebilme ideasıydı. Nitekim öyle de olmuştur.

İkincisi: XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyıl Qing Hanedanlığı'nın zayıflayarak dağılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte meydana çıkan otorite boşluğu ve yönetim sisteminin dağılması, yerel grupların kendi adına silahlanıp, teşkilatlanmasına yol açmıştır. Bu dağılma sürecinde ana kıtadaki yerel gruplar elbette kendilerini hayatta tutabilmek için kendi alan ve çıkarlarını koruma refleksi göstermiştir. Tıpkı diğerleri gibi Hui gruplar da oluşan bu çalkantılı ortamda ve dağılan otoritede kendilerine ait olanı korumak ve alternatif savunma yolları

[122] Kabuldinov, **a.g.e.**, s.64; Dilyaram Ayupova, "Uygurların Kazakistan'a Yerleşmesi ve Bugünkü Durumları", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.41.

oluşturmak istemişlerdi.[123] Çin'deki Hui isyanları Mançuların dışarıdan gelerek yıllarca ana kıtayı hâkimiyeti altında tutan itibarının yitirmeye başlamasıyla beraber artan nüfus, ekonomik sıkıntılar, isyanlar, dış güçlerin artan hâkimiyeti ve yönetimin çöküşü gibi yansımaların bir neticesiydi ve Huiler isyanlarıyla bu yansımanın avantajından yararlanmak istemiştir. Çin ana kıtasında hanedanlığın gerilemesi, Qing Hanedanlığı'na has bir olay değildi. Daha önceki hanedanlıkların çöküş ve yükseliş dönemlerinde dahi Huilerin toplu isyanlarına şahit olunmamıştır. XIX. yüzyılda bir yandan Çin'de artan İslami uyanış diğer yandan da Çinlilerin Anti-İslami görüşlerinin yoğunlaşarak baskıcı hale gelmesiyle Qing hanedanlığı büyük ölçekli kanlı Müslüman ayaklanmaları için uygun bir sahne halini almıştır.[124]

XIX. yüzyıl geniş sosyal düzensizlikler bağlamında, Hui kargaşalarının yeniden meydana gelmesi ve yeni akımların yaygınlaşmasıyla beraber Qing hanedanlığı, İslami hareketlenmenin kendi otoritesi için oluşturduğu sarsıcı tehlikeyi fark etmiştir. Bu sebeple meydana gelen huzursuzluktan yeni akım sorumlu tutulmuş ve Huiler her ne kadar hanedanlık ve yönetimin bir kesimi tarafından iyi Hui (liang-hui) ve kötü Hui (hui-fei) olarak ayrıma tabi tutulmuşlarsa da pratikte tamamıyla Han olmayan problemli azınlık ve tehlikeli örgütsel akım olarak suçlanmışlardı.[125] Huilere yönelik sıkı politikalar uygulanmasını arzu etme anlamında Çinliler daima Mançu yönetiminden ilerdeydiler. XIX. yüzyılın ortalarında Qing Hanedanlığı, Çinli memurların Hui karşıtı zalimane tutumlarında ileri gitmelerine engel olamamıştır. Çinli yöneticilerin bu tutumları şüphesiz genel Çinli halk görüşünü de yansıtmaktaydı. Ev sahibi topraklara dışarıdan gelen Mançu yönetiminin kendilerine karşı gösterdiği aşağılamaya katlanmak zorunda kalan Çinliler, kendilerinde hissettikleri bu baskıya karşı Mançulara karşılık verecek güçleri olmadığı için, ezilmişlik tepkilerini sorunun asıl mesullerinden saptırarak geri tepki görmeksizin baskın olabileceklerini düşündükleri Huilere karşı yöneltmişlerdi.

Çinlilerin bu tutumlarının bir başka nedeni ise Huileri en alt sosyal katmana iterek yine Mançuların hükümranlığı altında ama kendilerini en alt katmandan bir üst

[123] Israeli, **a.g.e.**, s.179.
[124] Israeli, **a.g.e.**, s.164.
[125] Wen-djang, **a.g.e.**, s.22.

katmana taşıma çabasına girişmeleridir. Qing hanedanlığının erken dönemlerinde Hui topluluğuna karşı gösterilen koruma kuşkusuz bu misafir azınlığa karşı olan kızgınlığı daha da şiddetlendirdi. Huilerin birçoğunun tüccar olması Huiler ile Çinli aydınlar arasında uyumu sağlamasına yaramadığı gibi Qing Hanedanlığı'nın zirve döneminde radikal konfüçyanistler ticaretin bir sosyal parazitler sınıfı meydana getirdiğini, insanları ve malları ülkenin iktisadi temelini oluşturan tarımdan uzaklaştırdığına inandırmaya çalıştılar. Bunların görüşlerine göre ayrıca ticaret suçu ve yozlaşmayı beslemekteydi. Çünkü ticaretin sağladığı zenginlik, zimmeti davet etti ve ayrıca ticaretin yeraltı dünyasıyla ilişkili olduğunu iddia ettiler.[126] Qing Hanedanlığı'nın başlangıcından bu yana Çin topraklarında nüfusun iki katına çıkması sebebiyle bu yüzyılda demografik baskı kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bozulan su dağıtım sistemleri ve yeni alanların tarıma kazandırılmasına öncülük edecek bir yönetimin yokluğu sebebiyle bu nüfus artışını karşılayacak paralellikte bir kaynak artışı bulunmamaktaydı. Bu sebeple kaynaklar için mücadele etmenin günün meselesi haline gelmesiyle beraber daha iyi örgütlenmiş olan topluluklar kendi kaynaklarını daha iyi doldurma ve kendi içinde daha iyi paylaşma düzeni sağlayarak, kriz dönemlerinde diğerlerine nazaran daha kolay atlama ve güçlü çıkma imkânına sahip oldular. [127]

Qing hanedanlığının gerileme döneminde Huilere koruma sağlayamadığı ya da buna isteksiz olduğu dönemlerde Müslümanları yerel yönetimin insafına terk etmekteydi. Bu yetkililer ise var olan popüler anti-İslam görüşlerin etkisi altındaydı. Huiler böyle bir ortamda yaygın bir sefaletin içine batmakta olan bir toplum gördüler. Bununla beraber gittikçe azalmakta olan kaynaklar için artan rekabet ve bu rekabetlerin doğurduğu gizli cemiyetler ve bu cemiyetlerin gölgesi altında alternatif olarak şekillenmeye başlayan yer altı oluşumların oluşturduğu anti-devlet yapısını gördüler. Bu düzensizlik sebebiyle meydana gelen boşlukların yerel elitler tarafından doldurulduğu ve nihayetinde hanedanlık birliklerinin yetersizliği ile felç olan kamu düzeninin yerel milisler tarafından sağlanmaya çalışıldığını bir ortam oluştu. Bu sefalet durumu Huilere, Taipinglilere karşı düzenlemiş olduğu örgütsel güçlerini kendi

[126] Frederic Wakeman, "High Ch'ing (1683-1839)," s.21'den naklen James B. Crowley, **Modern East Asia: Essays in Interpretation**, Harcourt, Brace&World, 1970, s.1.
[127] Israeli, **a.g.e.**, s.172-174.

politikalarını deklare etme amacı sundu. Yani düzenin bozulduğu böyle bir ortamda isyancılara karşı savaşmanın yerine kendileri isyan ettiler.[128]

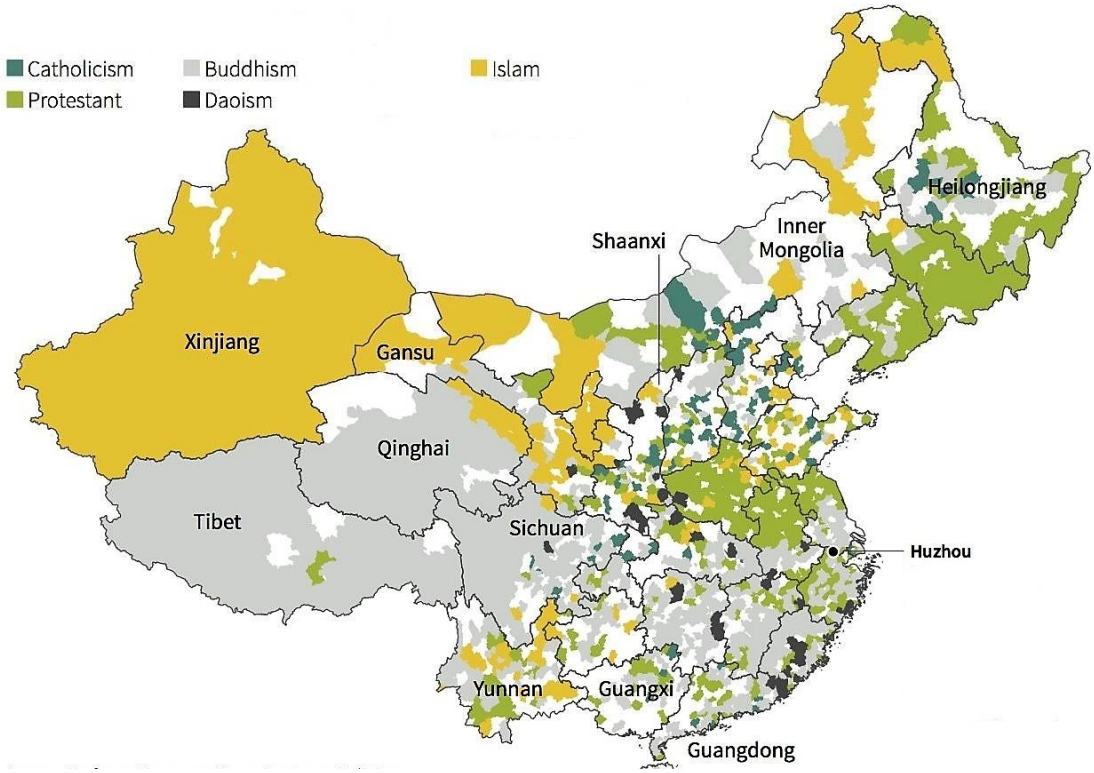

Harita 3: Çin ana kıtasındaki Dinler[129]

[128] Israeli, **a.g.e.**, s.180.
[129] https://www.abc.net.au/news/2019-12-09/major-religions-in-china-map.jpg/11781880?nw=0, 5 Temmuz 2020.

III. BÖLÜM

İLK CUMHURİYET DEVRİNDE HUİLER VE SİYASİ FAALİYETLERİ

A. Huilerin Guomingdang Hükümeti ile Olan Siyasi Münasebetleri

Boksör ayaklanmasının[1] başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Sekiz Devlet İttifakı[2] tarafından yüklenen zarar tazminatı, Qing İmparatorluğu'nun son taksitini anca 1940 yılında ödeyebileceği imkânsız bir borç durumuna sürüklemişti. Bu "zarar tazminatı" Avrupalı güçlerin uyguladığı bir sömürü taktiğiydi. İmparatorluk bu tazminatı ödemek için gene Avrupalı güçlerden borç almaktaydı ve bu iktisadi olarak kara döngüye dönüşerek, İmparatorluğun Avrupalı güçlerin daha çok etkisi altına girmesine sebebiyet vermişti. Boksör ayaklanması sonucunda Çin ana kıtası Avrupa'nın bir nevi açık pazarı durumuna gelmiş, imparatorluk artık eski meşruiyetini kaybetmeye başlamıştır. Toplum içinde hem imparatorluğa hem de yabancı güçlere karşı huzursuzluk had safhaya ulaşmıştı. Ayaklanmanın sebep olduğu çatışmalar sonucunda gelen ekonomik sıkıntılar, köylü isyanları, imparatorluğun kötü yönetimi vs… artık Çin toplumu içinde huzursuzluğu iyice artırarak devrimci hareketlerin örgütlenmesine sebebiyet vermiştir. 10 Ekim 1911'de Hubei eyaletine bağlı Wuchang'da devrimci güçlerin merkezinde kazayla bomba patlaması sonucunda imparatorluğa karşı Wuchang isyanının fitili ateşlenmiştir.[3] Bu isyan vesilesiyle toplum içinde patlak veren imparator karşıtı eylemler 1 Ocak 1912 tarihinde Xinhai

[1] Boksör Ayaklanması: Başlangıçta Qing Hanedanlığı'na karşı teşkilatlanan illegal örgüt daha sonra Çin'i istila eden yabancı güçler ve misyonerlere karşı şiddet içerikli faaliyetlerde bulunmuştur. Hanedanlık tarafından da desteklenen örgüt, yabancı devletlerin istilasının artması ve bunların ekonomik kazanımlarına dayanamayıp 1900 yılında halk isyanı başlatmasıyla bu olay tarihe Boksör Ayaklanması olarak geçmiştir. Daha sonra Hanedanlık bu yabancı güçlerin hepsine savaş açmış ve yenilerek daha ağır ekonomik yaptırımlara maruz kalmıştır. Bkz. Shebra Sanders, "The Chinese Boxer Rebellion", **Global History From 15th Century**, y.y., 2013, s.1-7.

[2] Bu ittifak devletlerini, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri güçleri oluşturmaktaydı. Bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, İstanbul, Kronik Kitap, s.43

[3] Edward A. McCord, **The Power of the Gun: The Emergence of Modern Chinese Warlordism**, Berkeley, University of California Press, 1993, s.66-79; Edward J.M. Rhoads, **Manchus and Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China 1861-1928**, Seattle, University of Washington Press, 2000, s.173-214.

devrimini meydana getirmiştir.[4] Bu devrim ile beraber ana kıtada resmi olarak Çin Cumhuriyeti ilan edilerek, 2000 yıldan fazla bir süredir ana kıtada devam eden emperyalist hanedanların son temsilci olan Qing Hanedanlığı'nın yıkılışı gerçekleşmiştir.[5] Bu yeni cumhuriyetin ilk başkanlığını geçici bir süre, Cumhuriyetin babası olarak da bilinen Sun Yat-sen[6] yapmıştır. Mançurya bölgesi başta olmak üzere ana kıtada Qing Hanedanlığı'na karşı hakimiyeti tam olarak ele alacak askeri gücü bulunmayan Sun Yat-sen yönetimi, yerel Beiyang Ordusu'nun lideri olan Yuan Shikai[7] ile kendisinin cumhurbaşkanlığı seçilebilmesi şartıyla hanedanlığa karşı güç birliği yapmıştır. Bu ordunun yardımıyla ana kıtada Qing Hanedanlığı'nın etkisini tamamen bitiren Cumhuriyet yönetimi, Aralık 1912'de genel seçimlere gitmiştir. Guomingdang Partisi liderliğini Sun Yat-sen'den devir alan Song Jiaoren[8], parlamento seçimleri için adaylığını ilan etmiş, daha sonra Yuan Shikai tarafından tertiplenen suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bu olaylardan sonra Yuan bütün yönetimi kendi eline alarak kendisini Çin İmparatoru olarak ilan etmiş ve 1916 senesindeki ölümüne kadar Beiyang Hükümeti[9] diye adlandırılan döneme liderlik etmiştir. Yuan'ın ölümünün ardından doğan yönetim boşluğunda Beiyang hükümetinin militaristtik yönetimini oluşturan bölgesel Harp beyleri kendi bağımsızlıklarını ve liderliklerini

[4] 1911-1912 yıllarında Qing Hanedanlığını deviren ulusal, demokratik devrimdir. Bkz. Amy McKenna, "Chinese Revolution", **Encyclopedia British**, 2020, s.y., (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/event/Chinese-Revolution-1911-1912, 12 Mayıs 2020.

[5] Lang Ye, Zhenggang Fei, Tianyou Wang, **China, Fiver Thousand Years of History and Civilization**, Hong Kong, City University Of Hong Kong Press, 2007, s.116.

[6] Sun Yat Sen (1866-1925), Modern Çin'in ve Cumhuriyetin babası kabul edilen düşünür ve siyasetçidir. 1923-1925 yılları arasında ülkeyi fiilen yönetmiştir. Bkz. Marie-Claire Bergere, **Sun Yat-sen**, California, Stanford University Press, 2000, s.137.

[7] Yuan Shikai (1859-1916), Qing Hanedanına bağlı eski generallerdendir. Çin Cumhuriyetnin kazanılmasında önemli katkıları olmuştur. Cumhuriyet döneminde başkan seçilmiş ve kendisini "Çin İmparatoru" olarak ilan etmiştir. Ölümüne kadar ülkeyi idare etmiştir. Bkz. Jerome Chen, **Yuan Shih-kai**, Stanford, Stanford University Press, 1972, s.93.

[8] Song Jiaoren (1882-1913), Çinli siyasetçi, ulusalcı Kuomintang Partisinin kurucularındandır. Bkz. Chen Xu Lu, **Collections of Song Jiaoren: Series of Modern Chinese Figure Collections**, Pekin, Zhonghua Book Company, 2011, s.15.

[9] Beiyang Hükümeti, 1912-1928 yılları arasında Çin Cumhuriyetini yöneten, Pekin merkezli hükümet dönemine verilen addır. Bkz. William C. Kirby, Man-Houng Lin, **State and Economy in Republican China**, Cambridge, Harvard University Press, 2000, s.71.

ilan etmesiyle, modern Çin tarihinde Harp Beyleri Dönemi[10] olarak adlandırılan iç savaş süreci başlamıştır.[11]

1921 yılında Kanton bölgesinde yeni filizlenme aşamasında olan Çin Komünist Partisinin[12] de desteğiyle Guomingdang yönetimi ayrı bir hükümdarlık ilan etmiş, Sun Yat-sen'in ölümüyle beraber Guomingdang Partisi'nin başına geçen General Chiang Kai-shek[13], 1926 yılında başlattığı Kuzey Seferi ile Beiyang yönetimine son vermiştir. 1927-1928 yıllarında Harp Beylerine karşı yapılan savaşlar ile de Harp beyleri dönemini de bitirerek, General Chiang ana kıta üzerinde yönetimini güçlendirmiştir. Nisan 1927'de Nanking'te Ulusal Hükümetini[14] ilan eden General Chiang, Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın baskısı sonucu Çin Komünist Partisi ile yaptığı ittifakı bozarak, kendi yönetiminin sonunu getirecek olan Çin "İç Savaşı"nın[15] da fitilini ateşlemiş bulunmaktaydı.

1930'lu yıllara gelindiğinde ise dünyada ikinci dünya savaşına doğru giden sürecin hız kazanmasıyla beraber, Japonya İmparatorluğu ekonomik çıkarlarını bahane ederek Çin'e karşı işgal hareketine girişmiş ve tarihte "II. Çin-Japon Savaşı" olarak adlandırılan dönemi başlatmışlardır. 1945 yılında, ikinci dünya savaşı sonrasında,

---

[10] Harp Beyleri Dönemi (1916-1928) Çin Cumhuriyeti'nin ikinci başkanı seçilen ve kendisini "Çin İmparatoru" olarak ilan eden Yuan Shikai'nin ölümünden sonra oluşan otorite boşluğunda, hükümeti oluşturan Harp Beylerinin bu boşluktan istifade ile kendi bağımsızlıklarını ilan ederek, ülke yönetimini parçalayarak kendi kontrolünde tuttukları döneme atfedilmektedir. Bu dönem toplam 10 yıl kadar sürmüş ve Guomingdang Partisi ile Çin Komünist güçlerinin ittifakıyla oluşturulan ulusal ordunun Kuzey seferini başarıyla tamamlamasıyla bu dönem sona ermiştir. Bkz. J.A.G. Roberts, "Warlordism in China", **Review of African Political Economy**, C.39, S.1, 1989, s.26-33.

[11] Forbes, **a.g.e.**, s.75.

[12] Çin komünist Partisi (1921), Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucu ve idareci partisidir. Bkz. Ming T. Lee, "The Founders of Chinese Communist Party: A Study in Revolutionaries", Civilisations, C.18, S.1, **Institut de Sociologie de l'Université de Bruxelles**, s.113-127.

[13] Chiang Kai-shek (1887-1975) "Kızıl General" olarak bilinen Çin doğumlu Tayvan asıllı asker ve siyasetçidir. 1928-1949 yılları arasında ana kıtadaki ulusal hükümetin başkanlığını yapmış, bu yıldan sonra da Tayvan'a kaçarak orada Çin ulusal hükümetini tekrardan ilan etmiştir. Bkz. Walter H. Mallory, "The Strategy of Chiang Kai-shek", **Foreign Affairs**, New York, 1939, (Çevrimiçi) https://foreignaffairs.com/articles/china/1939-07-01/strategy-chiang-kai-shek, 13 Temmuz 2020.

[14] Resmi adıyla Çin Cumhuriyeti Ulusal Hükümeti olarak bilinmektedir. Kuzey seferinden sonra Harp Beyleri dönemini bitiren Guomingdang Parti güçleri ülkeyi tekrardan merkezi hükümetin kontrolüne aldı. Sun Yat-sen'in ölümünden sonra parti başına geçen General Chiang Kai-shek, gücü eline aldıktan sonra Guomingdang Partisi altında tekrardan hükümeti ilan etmiştir. Bkz. Chihyun Chang, **Goverment, Imperialism and Nationalism in China**, Abingdon, Routledge, 2013, s.75.

[15] Çin İç Savaşı (1945-1949) Çin'de Milliyetçi Guomingdang Parti yönetimi ile Komünist Partisi arasında meydana gelen savaştır. Bu savaş sonucunda Komünist Parti bütün ana kıtada yönetimi ele geçirerek Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bkz. Jennifer Lynn Cucchisi, "The Causes and Effects of the Chinese Civil War", **Seton Hall University**, New Jersey, 2002, s.19.

savaştan yenik olarak çıkan Japonya İmparatorluğu'nun Tayvan ve etrafındaki grup adaların kontrolünü müttefiklere bırakmış, bu sebeple Tayvan'ın kontrolü Çin Cumhuriyeti'nin idari yönetimine geçmiştir. Çin iç savaşından sonra 1949 yılında ana kıtanın kontrolünü komünistlerin ele geçirmesiyle, Guomingdang yönetimi ana kıtayı terk ederek Tayvan, Penghu, Kinmen, Matsu ve diğer küçük adaların kontrolünü eline alarak, buralara kaçmıştır. Bu yönetim daha sonra Tayvan'daki Taiping şehrini Guomingdang yönetiminin geçici başkenti olarak ilan etmiş,[16] bu sırada Çin Komünist Partisi de ana kıtanın bütün hâkimiyetini eline alarak, başkenti Pekin olan Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.[17]

Yeni kurulan Çin Cumhuriyeti, Harp Beyleri dönemi (1915-1928), Japon İşgali (1937-1945) ve büyük ölçekli İç Savaş (1927-1949) gölgesinde kanlı ve sürekli değişen, güçsüz merkezi yönetimi altında ana kıtayı 1949 yılına kadar idare etmiştir. Nanjing Devri (1927-1937)[18] olarak adlandırılan ve merkezi otoritenin en güçlü olduğu bu dönemde ana kıta, militaristtik Guomingdang hâkimiyeti altında tek partili otoriterin yönetimini yaşamıştır.[19]

Bu yeni dönemde, Hui toplumu da birincisi, "Harp beyleri döneminde" olmak üzere, "II Çin-Japon Savaşı" ve "Doğu Türkistan bölgesindeki inkılaplar" döneminde aktif siyasi ve askeri faaliyetlerde rol almışlardır.

B. Beş Ma Harp Beyleri

Ma klanı ya da Ma ailesi Harp Beyleri,[20] Kuzeybatı Çin'deki Çinghay, Gansu ve Ningksia bölgelerini 1919 ile 1928 yılları arasında 10 yıl boyunca kontrolü altında tutan Hui kökenli Harp Beylerine ithafken verilen isimdir. 1911'de Qing

---

[16] "Taiwan Timeline-Retreat to Taiwan", (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/asia_pacific/2000/taiwan_elections2000/1949_1955.stm, 12 Mayıs 2020.

[17] Kerry Dumbaugh, "Taiwan's Political Status: Historical Background and It's Implications for U.S. Policy", **Congressional Research Service**, Washington DC, 2009, s.1.

[18] Nanjing'in On Yılı, 1928-1937 yılları arasında Çin'de siyasi istikrarın sağlanmaya çalışıldığı 10 yıllık döneme atfen kullanılmaktadır. Bu devir ile ülke tek parti rejimi altına girmiştir. Bkz. Diana Lary, "The Nanjing Decade – A New Beginning 1928-37", **New Approaches to Asian History**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s.81-111.

[19] Denny Roy , **Taiwan: A Political History**, New York, Cornell University Press, 2004, s.55- 56.

[20] Jonathan Neaman Lipman, **Familiar strangers: a history of Muslims in Northwest China**, Hong Kong, Hong Kong University Press, 1998, s.258.

Hanedanlığı'nın devrilmesiyle beraber, Çin Cumhuriyeti'nin 1928 yılında düzenlemiş olduğu Kuzey Seferi[21] sonucunda merkezi yönetime bağlanana kadar, bu bölgenin kontrolü Hui Harp beyi olan Ma Qi'nin kontrolü altına geçmiş idi. Ma klanında üç Ma ailesi bulunmaktaydı ve bu aileler ayrı ayrı üç bölgeyi kontrol etmekteydi. Bu klanın öne çıkan üç önemli ismi de Ma Bufang,[22] Ma Hong-kui[23] ve Ma Hong-bin,[24] genellikle "Kuzeyin Üç Ma'sı (Xibei San Ma) olarak bilinmekteydi. Edgar Snow gibi son dönem araştırmacılar Ma Bu-fang'ın kardeşini de bu üç ismin arasına ekleyerek "Dört Ma" olarak adlandırsa da[25], Ma An-liang,[26] Ma Qi,[27] Ma Lin[28], Ma Hu-shan,[29] ve Ma Zhong-ying[30] gibi öne çıkan generaller sebebiyle bu klan "Beş Ma" olarak

[21] Kuzey Seferi, 1926-1928 yıllarında Guomingdang tarafından Çin'in kuzey bölgesine düzenlenen askerî harekâttır. Harekâtın amacı Beiyang yönetimi kalıntısı güçleri ve Harp Beylerinin denetimini sona erdirerek, ülkenin kontrolünü merkezi hükümet tarafından ele geçirmektir. Bkz. Aakanksha Gaur, "Northern Expedition", **Encyclopedia Britannica**, 2017, s.y. (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/event/Northern-Expedition, 12 Mayıs 2020.

[22] Ma Bu-fang (1903-1975) Çin Cumhuriyeti'nde Harp Beyleri döneminde Hui Generaldir. Bu dönemde Çinghay eyaletini kontrolü altına almıştır. Ayrıca Tibet ve Japon ordusuna karşı savaşan General, İç Savaş döneminde Çin Kızıl ordusuna karşı da savaşmıştır. Bkz. Gu Feng, **Complete Biography of KMT General Ma Bufang**, Ningxia peoples Publishing House, Yichuan, 2012, s.10.

[23] Ma Hong-kui (1892-1970) Teğmen-Generaldir. Harp Beyleri döneminde Ningxia eyaletini kontrolü altına almıştır. Komünist Parti'nin başa geçmesiyle, 1950 yılında Amerika Birleşik Devleti'ne göç etmiş, burada 1970 yılına kadar yaşamıştır. Bkz. Christopher R. Lew, Edwin Pak-wah Leung, **Historical Dictionary of the Chinese Civil War**, Maryland, Scarecrow Press, 2013, s.135.

[24] Ma Hong-bin (1884-1960) özellikle Çin Cumhuriyeti döneminde gösterdiği askeri faaliyetleriyle tanınmış Hui Harp Beyidir. Gansu ve Ningxia eyaletlerinin kısa dönem başkan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Bkz. Paul Preston, Michael Partridge, **British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print. From 1946 through 1950 Asia**, Maryland, University Publications of America, 2000, s. 37.

[25] Edgar Snow, **Red Star Over China**, New York, Grove Press, 1968, s.312.

[26] Ma An-liang (1855-1918) Qing Hanedanlığı ve sonrasında Çin Cumhuriyeti ordusunda General rütbesiyle görev yapmış Hui kökenli Harp Beyidir. Bkz. Dillion, **China's Muslim Hui Community**, s.72.

[27] Ma Qi (1869-1931) XX. yüzyılın başında ün yapmış Hui Harp Beyidir. Bkz. Lipman, "Ethnicity and Politics in Republican China: The Ma Family Warlords of Gansu", **JSTOR**, Sage Publications Inc., 1984, s.298.

[28] Ma Lin (1873-1945) 1931-1938 yıllarında Qinghai bölgesinin valilik görevini yürütmüştür. Ma Qi' nin kardeşi olan Lin, Ma klanına bağlı Harp Beylerindendir. Bkz. Oliver Edmund Clubb Jonathan, **Communism in China: as reported from Hankow in 1932**, Columbia University Press, 1968, s. 110.

[29] Ma Hu-shan (1910-1954), Ma Zhong-ying'in kayınbiraderi ve takipçisidir. 1934-1937 yıllarında batılı araştırmacıların Tunganistan lakabı taktığı Doğu Türkistan'ın Güney bölgesini kontrol altında tutmuştur. Bkz. Hsiao-ting Lin, **Modern China's Ethnic Frontiers: A Journey to the West**, Londra-NewYork, Routledge, 2011, s.88.

[30] Ma Zhong-ying (1910-1936) Harp Beyleri döneminde Gansu bölgesinin kontrolünü sağlayan Hui Harp Beyidir. Guomingdang yönetimi ile yaptığı anlaşma ile Uluas ordunun 36. Birliği Generali olarak hizmet etmiştir. Bu sayede Hui güçlerini bu birlik altında toplamıştır. 1934 yılında Jin Shu-ren yönetimini ve Rusya yayılmacılığını önlemesi amacıyla Doğu Türkistan bölgesine askeri birliğiyle beraber gönderilmiştir. Bkz. James Millward, **Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang**, New York, Columbia University Press, 2007, s.193.

anılmaktadır. Ayrıca bu harp beyleri Çin ordusuna bağlı generaller olarak, ana kıtayı Kızıl Ordu'nun kontrolüne geçene kadar kontrol etmiştir. [31]

Klan iki nesil boyunca Qing Hanedanlık ordusuna bağlı "Cesur Gansu Ordusunda" Hui generaller olarak hizmet etmiş ve ayrıca Boksör Ayaklanması döneminde işgalci yabancı güçlere karşı savaşmıştır. Xinhai devriminin, Qing hükümranlığını devirmesinden sonra Ma Generalleri, Çin Cumhuriyeti'ne biatını bildirmiştir. Yuan Shikai'nin Hükümdarlığı döneminde Huiler, Moğolların aksine Cumhuriyet'ten ayrılmayı reddetmişler, Ma An-liang yeni Çin Cumhuriyeti hükümetine katılmayı da kabul etmiş[32] ve hatta Ma Qi kendi diplomatik ve askeri gücünü kullanarak Moğol ve Tibet güçlerinin Çin Cumhuriyet yönetimini tanımasını sağlamıştır.[33]

Guomingdang güçlerinin Kuzey Harekâtı sonucunda gücünü sağlamlaştırmasıyla beraber Ma Harp Beyleri de Guomingdang Partisi'nin birer üyeleri oldular ve elinde bulundurdukları orduların isimlerini değiştirerek Ulusal Devrim Ordusu Birliği olarak yeniden adlandırıldılar. General Ma Qi'ye bağlı Ninghai ordusu Ulusal Devrim Ordusunun 26. Birliği olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.[34]

Ma Zhong-ying birliği ise Guomingdang 36. Birliği adıyla Doğu Türkistan bölgesinde Sovyet peyki Jin Shu-ren yönetimine karşı Kumul İnkılabı'nda,[35] Sovyet güçlerinin bu bölgeyi ilhakı ile de Sovyet güçlerine karşı savaşmış, ayrıca 1934 yılında Kaşgar kuşatmasında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti[36] birlikleri ile de çarpışmıştır.

---

[31] Lipman, **a.g.e.**, s.258.
[32] Lipman, **a.g.e.**, s. 170
[33] Uradyn Erden Bulag, **The Mongols at China's Edge: History and the Politics of National Unity**, New York, Rowman & Littlefield Press, 2002, s. 43.
[34] Lipman, **a.g.e.**, s.298.
[35] Kumul Wangı'nın merkezi idareyi hiçe sayan tavırlar ile bu bölgenin gelirlerini kendi özel mülkü haline getirmesi ve zalimane yönetimi sebebiyle 1911 yılında Koray Dağı'nda Temür Halife ve Hoca Niyaz Hacım tarafından bu Wang, Şah Mesut'a karşı isyan çıkarmıştır. İsyan neticesinde Wang mağlup olmuştur. Bkz. Ömer Kul, **Baturlar: Doğu Türkistan Millî Mücadeleler Tarihi 1930-1949**, Ankara, Berikan Yay., 2009, s.33.
[36] Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933-1934) Doğu Türkistan bölgesini yöneten Çin yönetimi Valisine karşı başta Uygurlar olmak üzere Müslümanların başlatmış olduğu bağımsızlık hareketi sonucunda Kaşgar merkezli kurulmuş olan devlettir. Bkz. Kul, **a.g.e.**, s.76.

Çin-Tibet savaşında[37] ise Ma Bu-fang ordusuyla beraber Tibet ordusuna karşı savaşmış ve Guomingdang, Qinhai uzlaşması[38] sürecinde Ma Bu-fang, Qinhai'deki Tibetli kabileleri kontrol altına almak amacıyla paralı asker olarak bu kabilelere karşı savaşmıştır. İkinci Sino-Japon savaşı[39] boyunca Ma Bu-fang, Ma Biao'yu birlikleri ile beraber Japon kuvvetlerine saldırı için gönderilmiş, Ma Hong-bin'e bağlı 81. Birlik ise Wuvuan Kuşatması'nda Japan güçlerini yenmiştir.1940'larda Ma Bu-fang Kuomintang yönetiminin emri üzerine Doğu Türkistan bölgesine Sovyet destekli Sheng Shi-cai yönetimine destek olarak gönderilmiş, bu bölgede ayrıca İli isyanları[40] boyunca ikinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti[41] güçleri ile çarpışmıştır.

Ma klanı köken itibariyle Qing Hanedanlığında resmi görevli olan ve Kuzeybatı Çin'deki Müslümanların Fiili (de facto) liderleri olarak bilinen General Dong Fuxiang ve General Ma Anliang'a dayanmaktadır.[42] Beş Ma ailesi Xining ve Hezhou şehirleri dâhil bu bölgenin büyük bir bölümünün kontrolünü Harp Beyleri

[37] Çin-Tibet Savaşı (1930-1932) XIII: Dalay Lama liderliğindeki Tibet ordusunun bir Manastır sorunu yüzünden Qinghai bölgesindeki Xikang ve Yushu şehirlerini istila etmesiyle, bu ordu ile Guomingdang yönetimi arasında patlak veren savaştır. Ma Harp Beylerinin bu savaşta Guomingdang güçlerine yardım etmesiyle, Tibet güçleri dağıtılmış ve savaş sona ermiştir. Bkz. "Sino-Tibetan War", (Çevrimiçi) https://omniatlas.com/maps/southern-asia/19310326/, 12.05.2020.

[38] Golok İsyanları (1917-1949) Çin Cumhuriyeti'ni yöneten Guomingdang yönetiminin Beiyang hükümeti döneminde Qinghai bölgesindeki Tibetli kabileleri kontrol altına almak amacıyla Ma ailesinden Hui generallerin yardımıyla sürdürülmüş olan askeri kampanyadır. Bkz. Marie-Paule Hille, Bianca Horlemann, **Muslims in Amdo Tibetan Society: Multidisciplinary Approaches**, Maryland, Lexington Books, 2015, s.154.

[39] II. Çin-Japon Savaşı (1937-1945) Modern Çin tarihinde "Marco Polo Köprüsü Olayı" olarak geçen Çin Cumhuriyet Ordusu ile Japon İmparatorluğu'na bağlı silahlı güçlerin arasında 1937 yılında Pekin yakınlarında çatışmasıyla başlayan olaylar zinciridir. Bu çatışma sonucu Japon kuvvetleri tüm Çin kıtasını ele geçirmek için atağa geçmiş ve Çin'deki Guomingdang kuvvetleri, Komünist Parti kuvvetleri ve Hui Harp Beylerinin de katılımıyla topyekûn Japonya'ya karşı verilmiş savaştır. 1945 yılında Japonya'nın II. Dünya savaşında da yenilmesi itibariyle bu savaştan da yenik ayrılmıştır. Bkz. Mark Peattie, **The Battle For China**, California, Stanford University Press, 2013, s.70.

[40] İli Ayaklanması 1943 yılında Altay'da Çin yönetimine karşı halkın arasında küçük çaplı isyan hareketleri başlamıştı. Bundan sonra Gulca şehrinde Çin yönetiminin sert tedbirler alması halkı topyekûn bir isyan hareketine mecbur kılmıştır. Ali Han Töre liderliğinde Gulca ve Altay'da Gani, Fatih ve Osman Baturların başlattığı isyan hareketidir. Bu isyan hareketi sonucunda Gulca merkezli bir devlet ilan edilmiştir. Bkz. Kul, **a.g.e.**, s119.

[41] İli İnkılabı'nın 1944 yılında başarılı olması sonucunda başkenti Gulca olan Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu Cumhuriyetin başkanı ise Ali Han Töre seçilmiştir. Bkz. Kul, **a.g.e.**, s.121.

[42] "East Asian Study Collection", **Chinese Republican Studies Newsletter**, C. 5-7, Center for Asian Studies, Urbana, University of Illinois at Urbana-Champaign, 1979, s. 35.

döneminde de elinde tutmaya devam etmiştir.[43] Aileler ilk önce Guominjun[44] güçlerinin tarafında olsa da sonradan Guomingdang tarafına geçmişlerdir. Ma ailesinin sahip olduğu bu askeri güç ile "Uzun Yürüyüş"[45] sırasında Kızıl orduya[46] karşı durmuş ve ikinci Çin-Japon savaşında ise Japonya İmparatorluğu güçlerine karşı savaşmıştır. İç savaş döneminde Komünist güçlerine karşı sürdürülen kampanyada Gansu, Qinghai ve Ningxia şehirlerinde 31.000 Hui askeri örgütlenmiş,[47] Ma Bu-fang'a bağlı güçlerin içinde de Xunhua bölgesinden Salar kökenli askerler ve komutanlarda görev almıştır. İç Savaşın son aşamasına kadar Ma güçleri Guomingdang tarafında Komünist güçlere karşı savaşmış ve Gansu'nun kontrolünü 1949 yılına kadar elinde tutabilmiştir. Komünist güçlerinin bu bölgeyi ele geçirmesi ve Ma süvarilerini dağıtması üzerine Ma Hong-bin direnmenin fayda sağlamayacağını anlayarak Çin Komünist güçlerinin safına geçmiştir. Daha sonra kendisi Halk Cumhuriyeti tarafından Gansu bölgesinin vali yardımcısı olarak atanmıştır. Ma Hong-kui ise Guomingdang yönetimi ile Tayvan'a kaçmış, sonrasında yönetim tarafından Yuan'ın kontrolünün kaybedilmesinde günah keçisi olarak suçlanmıştır. Bunun üzerine kendisi Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ederek, 1970 yılında orada ölmüştür. Ma Bu-fang oğlu Ma Ji-yuan ile önce Qinghai sonrasında Hong Kong'a geçmiş, 1949 yılında ise General Chiang Kai-shek tarafından Kuzeybatı'da Komünist Parti güçlerine karşı direniş için geri çağrılmışsa da o, yanında 200 kadar akrabasıyla beraber Hac bahanesiyle Suudi Arabistan'a gitmiştir. Daha sonrasında ise Çin Cumhuriyetinin ilk Suudi Arabistan başkonsolosu olarak burada görev yapmıştır. Ma Lin'in en büyük oğlu Ma Bu-rong 1949 yılından sonra Komünist Parti saflarına geçmiştir.[48] Ayrıca Kore savaşında Çin

[43] Frederick Roelker Wulsin, Joseph Fletcher, **China's Inner Asian Frontier**, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, 1979, s. 43.
[44] Guominjun, Çin'de Harp Beyleri döneminde "Kuzeybatı Ordusu", "Halk Ordusu" veya "Milliyetçi Ordu" adlarıyla bilinen askeri yapılanmadır. Bkz. James E. Sheridan, **Chinese Warlord The Career of Feng Yü-hsiang**, California, Stanford University Press, 1966, s.169-174.
[45] Uzun Yürüyüş (1934-1935) Çin Komünist Güçlerinin Kuomintang Güçlerinden kaçmak amacıyla ana kıtanın Güneydoğu'sundan Kuzeybatısına yaptıkları geri çekilme harekâtıdır. Bkz. Edgar Snow, **Red Star Over China**, New York, Grove Press, 1968, s.185.
[46] Çin Kızıl Ordusu (1928-1937) Çin Cumhuriyeti döneminde Çin Komünist Partisi'nin silahlı gücüne verilen isimdir. II. Japon savaşında Milli Ordu altında hizmet eden bu güç, İç savaş döneminden Guomingdang güçlerine karşı savaşmışlardır. Bkz. "Red red Army", The Economist, Pekin, 2015 (Çevrimiçi) https://www.economist.com/china/2015/02/27/red-red-army 13.05.2020.
[47] J. W. Powell, "Ma Clique", **The China Monthly Review**, C.80-81, 1937, s.56..
[48] Lipman, **a.g.e.**, s.258

ordusuna da maddi yardımlar sağlamıştır.[49] Ma Guo-liang'ın oğlu Ma Ting-bin ise Çin Halk Siyasi Danışma Bürosu üyesi olmuştur.

C. Huiler ve Çin Komünist Partisinin İlk Karşılaşması

Çin Komünist Partisi ilk dönemlerinde Han olmayan topluluklar ile çok az bir iletişim içindeydi. Parti'nin ilk jenerasyonlarından Chen Du-xiu, Komintern'in etnik çizgisine saygı gösterdiğini bildirerek azınlıkların özerkliği konusunda Leninist prensipleri desteklediğini bildirmiştir. 1922'deki II. Komünist Parti Kongresi'nde konu hakkında parti bir siyasi program ele almış bu plana göre Moğollar, Tibetliler ve Müslümanlar gibi bütün milletlerin Feodal Çin altında geçici özerkliklerini tanıyacaklarını bildirmiştir.

Bunun yansıra, Çin marksizimin kurucu liderlerinden olan Li Daz-hao gibi kişiler Hanlı olmayan azınlıklara yönelik daha asimile edici ve güçlü ulusalcı politikaların yürütülmesini savunmaktaydı. Li gerçek demokratik cumhuriyet sistemine sahip olan ve bütün etniklerin (Mançu, Tibet, Hui, Moğol) birleşiminden oluşan homojen bir Çinli ulusuna sahip devlet idealine inanmaktaydı.[50] Li'nin idealine göre beş etnik kültürün yaşadığı Qing Hanedanlığı toprakları üzerinde kurulacak büyük Çin devleti ve bunu oluşturacak beş milletin birleşiminden oluşan Çin milleti yatmaktaydı.[51]

Bu beş etnisitenin içindeki Huiler parti için en problematik olan konuydu çünkü genel anlamda ve Parti ideasında Hui kelimesi hem İslam inancını hem de Müslümanların yaşadığı coğrafyayı temsil etmekteydi. Bu coğrafyaya o dönem Doğu Türkistan bölgesi de dâhil idi.[52]

Çin'in doğu ve kuzeybatı bölgelerinde özellikle büyük nüfusu ile diplomatik ve askeri gücü bulunan Huiler, Çin'de her zaman bir tanım ve tanınma problemi

---

[49] Lipman, **a.g.e.**, s.258; "Ma Ting-bin", (Çevrimiçi) http://www.360doc.com/content/11/0917/16/112480_149020067.shtml, 13 Mayıs 2020.

[50] James Leibold, **Reconfiguring Chinese Nationalism How the Qing Frontier and its Indigenes Became Chinese**, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s.48.

[51] Bu idea ayrıca Cumhuriyetin bayrağı üzerindeki sembollere de yansıtılmıştır. Beş bölgeyi temsil eden renk ve her renk bir milleti temsil etmektedir. Kırmızı Han, Sarı Mançu, Mavi Moğollar, Beyaz Müslümanlar ve siyah Tibetlileri temsil etmektedir.

[52] Wlodzimierz Cieciura, "The Crescent and Red Star. Hui Muslim and Chinese Communisim in Historical Perspective", **Far East**, Palacky University Olomouc, Olomouc, 2014, s.7.

yaşamıştır. Cumhuriyet'in ilanından itibaren Hükümet bu probleme bir çözüm bulamamış, Sun Yat-sen'in parti programında Hui terimini kullanmasına rağmen bunun içeriği ve kesin tanımı hakkında her daim sıkıntı yaşamıştır. Huilerin bir etnik millet olarak tanınmaması ve bu tanım için çaba harcanmaması Cumhuriyet döneminde, özellikle Hui elitlerinin (modernistler, imamlar, önderler, yazarlar, tarihçiler) arasında en çok tartışılan sıcak konulardan biri olmuştur. Hui Etnisite Teorisi (*Huizu shuo*, 回族說) ve Han Müslümanları (*Hanren xin Huijiao shuo*, 漢人信回教說) tartışmaları sadece Hui elitlerin değil yöneticilerin de taraf olduğu tartışmalar arasında idi. Sun Yat-sen'in ölümünden sonra Guomingdang Partisi'nin başına geçerek yönetimi ele alan Chiang Kai-shek, "Han Müslümanları" tanımının en sıkı destekçisiydi. Bunun yanı sıra Çin Komünist Partisi de Hui etnisite teorisini desteklemekteydi.[53]

İlk dönem Komünist Partisi, Hui azınlık ile çok az iletişim şansı bulabilmişti.[54] Parti, Hui konusunun ülkedeki en büyük milli mesele haline gelmesinden kaçınmaktaydı. 1928'te Parti'nin Moskova'daki VI. Kongresi'nde ana kıtadaki azınlıklar meselesi gündeme gelmiş ve özellikle Moğollar, Huiler ve Doğu Türkistan bölgesi Parti'nin en çok tartışa geldiği konu olmuştur. [55]

Çin komünist partisi devrim hareketlerinin ilk dönemlerinde Hui ve azınlıklar meselesinde genel bir bakış açısına sahip olması ve Parti'nin o dönemlerde aktif olduğu bölgelerde Hui nüfusunun az olması Parti'yi belli bir dönem "Müslüman Azınlık" probleminden kurtarmıştır. Lakin Uzun Yürüyüş'ün[56] Gansu sınırlarına dayanmasıyla Parti ilk defa ciddi bir şekilde Hui konusuyla yüzleşmiştir. Kuzeybatı bölgesindeki Hui nüfusu ve buradaki Hui Harp Beyleri Parti'yi her daim çekincede bırakmıştır. Bu sebeple Parti, Hui toplumu ve inançlarına yönelik her daim sempati

---

[53] Cieciura, "a.g.m.", s.8.

[54] Guomingdang Partisi ile Komünist Parti arasındaki Birinci Birleşik Cephe İttifakı'nın 1927 senesinde bozulması ve Komünist tasfiyesinin başlamasının ardında Komünistler neredeyse Hui nüfusunun hiç bulunmadığı Güney bölgelere doğru çekilmişlerdi. Bkz. Cieciura, "a.g.m.", s.7.

[55] Leibold, **a.g.e.**, s.87-88.

[56] Uzun Yürüyüş (1934-1935) Guomingdang güçleri ile Çin Komünist Partisi güçleri arasında yaşanan iç savaş sırasında Komünist Parti güçlerinin geri çekilmek amacıyla Çin'in batısından Kuzeyine doğru yaptıkları 9000 kilometreyi aşan yürüyüşüne verilen adtır. Mao Zedong'un bu yürüyüşe yaptığı yaptığı önderlik onu ileride parti liderliğine taşımıştır. Bkz. Edwin C. Vaughan, **Mao Zedong as Poet and Revolutionary Leader: Social and Historical Perspectives**, Lexington books, Lanham, 2002, s.65.

kazanma politikası gütmüştür. Komünist Parti'nin Konfüçyüs inanç, gelenek ve göğün oğluna itaat anlayışıyla beraber diğer felsefik, İbrani ve İslam inancına da olan duruşu Hui elitleri ve Harp Beyleri arasında bilinmekteydi ve bu sebeple Komünist Parti'ye karşı muhalif bir tutum sergilenmekteydi. Özellikle Gansu sınırında Hui güçleri ile karşılaşan Uzun Yürüyüş, kendisinin Kuzeybatıya Japon güçleri ile savaşmak için gittiği iddiasını ileri sürmekteydi. Böylelikle bu bölgenin liderleri durumundaki Hui Harp beyleri tarafından tehdit olarak algılanmaktan kaçınmaya çalışmışlardır. Komünist Parti bu bölgede bulunduğu dönemde her ne kadar Hui inanç ve geleneklerine saygı göstermeye çalışmış, dahası inanç konusundaki tutumlarından feragat etmişlerse de Hui toplumu içinde sempati kazanamamıştı. Zamanında Şansi'de Komünist Parti'nin Hui toplumuna karşı sergilediği tutum neticesinde bölgedeki Han halkı ile Hui halkı arası açılmış, Parti'nin Hui aleyhtarı tutumu buradaki Hui toplumu tarafından unutulmamıştır.[57] Tüm bu çabalarının olumlu yönde kazanım sağlamaması üzerine bu sefer Komünist Parti, Türkiye örneğini göstererek Huilerin sempatisini ve gücünü kazanmaya çalışmıştır. Mayıs 1936'da Mao Ze-dong Türkiye'yi modernist Müslüman ulus devleti örneği olarak göstererek bir manifesto yayınlamış, lakin çok az sayıda Hui'nin desteğini kazanabilmişlerdir. Mao manifestosunda;

> *"Dünya emperyalizmin kolonilerinde yakında ikinci dünya savaşı patlak verecek… Bizim Çin ulusumuzun beş milletleri (minzu) ve topraklarımız Japon emperyalizmi tarafından parça parça bölünmüştür... Milletimizin varlığı tehlike altındadır. Gansu'nun işgal altında ölmesine izin mi vereceksiniz yoksa Huizu'nun özgürlüğü için savaşacak mısınız? Türkiye kazanmak için Huizu[58] kavramını yeniden ele aldılar. Dünyadaki bütün Huizu ve dünyadaki ezilen halklara iyi bir örnek oldular."*[59] demekteydi.

1937'de Japon işgaline karşı ikinci defa birleşik cephe oluşturulmasıyla Parti, vatanseverlik ve milliyetçilik duygularını ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu durum diğerlerinin aksine, Komünist Parti'ye Huilerin sempatisini kazanmak için daha faydalı bir politik tutum sağlamıştır.[60]

---

[57] John M. Lindbeck, "Communism, Islam and Nationalism in China", **The Review of Politics***,* S.12, Indiana, 1950, s.475.
[58] Burada Huizu kelimesini İslam inancını temsilen kullanmıştır.
[59] Mao Zedong, Çin Sovyet Cumhuriyeti Merkezi Hükümeti Huizu Manifestosu (Zhonghua Suwei'ai Zhongyang Zhengfu dui Huizu Renmin de Xuanyan) 'den naklen Cieciura," a.g.m.", s.10.
[60] Cieciura, "a.g.m.", s.10.

D. Doğu Türkistan'daki İsyanlar ve 36. Tümen Birliği

1925 senesinde Kuominçin[61] askeri birliklerinin Gansu eyaletinin doğusuna saldırdığı sırada, eyaletin batı kısmını kontrolleri altında tutan Hui Harp Beyleri bu savaştan uzak durmaya çalışmıştır. Bu dönemde mahalli askeri birliklere katılmış olan genç yaştaki Ma Zhong-ying daha sonra amcası Ma Lin'in emrindeki askeri birliklere subay olarak atanmıştır. Çok genç yaşta, fevri ve askeri strateji yönden zeki olan Ma Zhong-ying, kendi insiyatifi ile emri altındaki amcasının birliklerini kullanarak Kuomnçin kontrolü altındaki Ho-çu şehrine saldırmış ve burayı ele geçirmiştir. Amcası emri dışındaki bu fevri hareketi kabul etmeyerek üzerine yolladığı silahlı kuvvetleri de bertaraf eden Ma Zhong-ying, 17 yaşında "askeri stratejist" ve "küçük kumandan" lakabıyla ün yapmıştır. Bu itaatsizliği sebebiyle amcası tarafından askeri birlikten kovulan Ma Zhong-ying, Tsinghai eyaletinin Hsining şehrine çekilerek kendi askeri birliğini kurmaya karar vermiştir.[62]

Kuominçin güçlerinin Gansu bölgesine saldırması burayı tamamen harabeye çevirmiş bunun üzerine aynı dönemde eyaletin kuzey bölgesinde meydana gelen deprem ve ardından ortaya çıkan su sorunu ve kıtlık ile halk içinde Kuominçin güçlerine ve yönetime karşı bir isyan hareketi patlak vermiştir. Bu isyanı fırsat bilerek tekrardan Kuominçin güçlerine saldırıda bulunan Ma Zhong-ying, kendine ait yeni askeri birlikleri ile Kuominçin güçlerine üç defa saldırıda bulunarak yenmiştir. O dönem bölgede bulunan Amerikalı seyyah ve diplomatların vermiş olduğu bilgilere göre savaşın tahribatı ile halk arasında yamyamlığa varacak kadar açlık peyda olmuştur.[63] İsyan sırasında göstermiş olduğu askeri yetenekler ile Ma Zhong-ying kendi pozisyonunun pekiştirmiş ardından, 1929 yılında Nanking şehrine askeri akademiye katılmak üzere gitmiştir. Bu sırada Guomingdang Partisi yetkilileri ile tanışma fırsatı bulan Ma Zhong-ying, Milliyetçi Çin hükümeti ile bir anlaşmaya varmıştır. Bu antlaşmaya göre eğer Ma, Doğu Türkistan bölgesinin yönetimini ele

[61] 1925 yılı Sun Yat-sen'in ölümünden sonra, Hristıyan kökenli Kuzey Çinli Harp Beyi olan Fen Yü-hsiang tarafından ulusal orduya verilen adtır. Guominjin, Kuzey Ordusu ya da Ulusal Ordu olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Sheridan, **a.g.e.**, s.170.
[62] Andrew W. Forbes, "Ma Chung-ying", **The Encyclopedia of Islam**, NE, 1984, s.844-847.
[63] Robert Ervall, "Revolt of the Crescent in Western China", **Asia and the Americas**, 1929, s.946-947.

geçirirse Guomingdang hükümeti tarafında resmi şekilde tanınacaktı.[64] Nanking'den sonra Ma kendi askeri birlikleriyle beraber Gansu eyaletinin kuzeybatısında bulunan Tun-huang, An-şi, Suçov ve Kançov bölgelerinin kontrolünü ele geçirmiştir. Nitekim 1931 yılında Doğu Türkistan'ın Kumul şehrinde isyan patlak verdiği[65] sırada Ma Zhong-ying, Gansu bölgesinin kuzeybatısını elinde bulunduruyordu.

Kumul İhtilalcileri adına elçi olarak başkente doğru yola çıkan Yolbars Han, Gansu bölgesinden geçerken Ma Zhong-ying tarafından akşam yemeğine davet edilirmiş ve Ma, bu elçi aracılığıyla bölgede olup bitenler ve isyanın sebepleri hakkında bilgi almaya çalışmıştır. Yolbars Han kendisinin merkezi hükümet ile özel bir ilişkisinin olmadığını ve Kumul halkının, Nanking hükümetinden Doğu Türkistan'daki diktatör valinin değiştirilmesini istediklerini belirttikten sonra Ma Zhong-ying'in isyanı destekleyen tutumundan ötürü, Yolbars Han kendisine güvenmiş[66] ve bu yemek sırasında Ma Zhong-ying kendisine Nanking'e gitmemesini belirterek özetle şunları söylemiştir:

- Guomingdang hükümetinin Kuzey seferini yakın zamanda tamamladığını ve bundan dolayı istikrara muhtaç olduğu, aynı sebepten kabahatleri ne olursa olsun hudut bölgelerindeki yöneticilerini değiştirecek durumda olmadığını…
- Nanking hükümetinin Vali Cin Şu-jen'i değiştirmeyi kabul etse bile mesafeden ötürü bu atamanın birkaç seneyi bulacağını…

---

[64] W. Petro, "Mongolia, Kansu and Sinkiang as seen by a Member of the Haardt-Citroeen Expedition", **Journal of the Royal Central Asian Society**, S.XX, London, 1933, s.210.

[65] Doğu Türkistan bölgesine merkezi hükümet tarafından atanmış olan Çinli Genel valiler, merkezden uzak olması ve ana kıtadaki istikrar sorunu, yeni cumhuriyetin tam manasıyla kurumsallaşamaması ve merkezin zayıflığından istifade ile Türkistan bölgesinde adeta kendi keyfi hükümdarlığını ilan etmişler idi. Fiilen merkezi hükümete bağlı olsalar da keyfi uygulamaları ile ülkeyi yönetmekteydiler. Genel valilerin bu keyfi uygulamaları ile ülkede kıtlık, ekonomik yoksunluk, yolsuzluk, şiddet ve Çinli güçlerin adaletsiz keyfi uygulamaları ile halk isyan noktasına gelmiş ve bunun bir sonucu olarak Kumul şehrinin idaresindeki Çinli bir yöneticinin bölgenin ileri gelen Uygur beylerinden birisinin kızıyla evlenmek istemesi, zaten halk arasında oluşan huzursuzluk ve birikimin isyana dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Kumul ihtilalcilerinin bölgedeki Çin kuvvetlerine karşı yapmış oldukları silahlı hücumlar ve isyanın yayılması ile ihtilalciler buradaki durumu merkezi hükümete bildirmek ve buradaki adaletsizlik, yolsuzluk ve genel valinin tutumunu bildirerek, merkezi hükümetin durumu çözüme kavuşturmasını istemek üzere Yolbars Han'ı elçi olarak Nanking şehrine göndermişlerdi. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s.83; Kul, **a.g.e.**, s.34.

[66] Forbes, **a.g.e.**, s.93.

- Cin Şu-jen'in hırslı birisi olduğunu, atama emrine itaat etmeyeceğini ve kendi yönetimini elde tutmak amacıyla başka bir devlet ile anlaşabileceğini bu sebeple Doğu Türkistan'ın başka bir ülkenin tahakkümü altına girebileceğini belirtmiştir.[67]

Ma'nın bu teklif ve açıklamaları sonrasında Yolbars Han, halk tarafından kendisinin Nanking'e gitmesi için seçildiğini, çatışmaların devam ettiğini ve ne yapması gerektiğini sorması üzerine Ma Zhong-ying; kendisinin Kumul isyanına destek olacağını, Uygurların ihtiyacını karşılayacağını ve "Müslüman kardeşleri için ordusunu Doğu Türkistan'a götüreceğini" ve vali Cin Şu-jen'i silah gücüyle kovabileceğini söyleyerek destek teklifinde bulunmuştur.[68]

Aslında Ma Zhong-ying'un, Yolbars Han ile bu tanışıklığından sonra bölgede olanlar hakkında bilgi sahibi olmadığı bilinmektedir. Yolbars Han'ın hatıratlarından öğrendiğimize ve dönemin İngiliz misyonerlerinin aktardıklarına göre Ma Zhong-ying bu bölgede olup bitenler hakkında daha önceden bilgi sahibi olduğu ve burası ile alakalı çok önceden ilgi duyduğu bilinmektedir.[69] Ayrıca o dönemde Urumçi'de bulunan İstanbullu iki Türk o sıralar Gansu'nun Kuzeybatı bölgesine gittiğini ve Ma'nın bu kişiler aracılığıyla bölge hakkında ayrıca bilgi aldığı bilinmektedir. Daha sonra bu kişilerden birisi olan Kemal Kaya Efendi, Ma'nın genelkurmay başkanı olmuş, hatta onun Doğu Türkistan bölgesine destek vermesi için teşviklerde de bulunmuştur.[70]

---

[67] Forbes, **a.g.e.**, s.85.

[68] Forbes, **a.g.e.**, s.93-94; Yao-lo-po-shih, **Yao-lo-po-shih Hui-i lu (A Record of the Memories of Yulbars)**, Taipei, Chuan-ch'i wen-hsueh chu-pan she, 1969, s.88-91.

[69] Francesca Cable, Mildred French, **The Gobi Desert**, Hodder and Stoughton, London, 1950, s.246.

70 Urumçi'de iki İstanbullu Türk bulunmaktaydı. Bunlar 1931 yılında Kansu bölgesine giderek Hui komutan Ma Zhong-ying ile tanışmış ve bunlardan Ahmet Kemal İlkul, Ma Zhong-ying'in genelkurmay başkanı olmuştur. Kemal İlkul, muhtemelen Doğu Türkistan'da bağımsız bir Müslüman Türk devletini kurulma süresine hız kazandırmak amacıyla Ma2nın bu bölgeyi askeri olarak girmesini teşvik etmiştir. Ancak böyle bir amaçla Doğu Türkistan'a gelen Ma Zhong-ying ordusu sonrasında Uygur Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde büyük sorunlara sebep olmuştur. Uygur Türkleri diktatör Şeng Şi-sey ordusuyla yerine Ma'nın ordusu ile savaşmak zorunda kalmıştır. Ahmet Kemal İlkul efendinin kimliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan, Andrew D. W. Forbes'in anılan kitabına göre Kemal Kaya efendinin Sovyet Ajanı olduğu ile alakalı iddialar bulunmaktadır. Ancak onun 1934'te Sovyet taraftarı birlikler tarafından Urumçi'ye gönderildiği hakkında bilgi yukarıdaki söylentiyi yalanlamaktadır. Seyfettin Azizi'nin hatıratlarına göre Ahmet Kemal Efendi Türkiye'de ki devrimden sonra Japonya'ya kaçmış. Japonya onu Ma Zhong-ying'e askeri müsteşar olark, göndermiştir Yani bu iddiaya göre kendis Japon ajanıdır. Lakin sonrasında o Şeng Şi-sey'in eline geçmiş ve hapishanede vefat

Ma Zhong-ying harekât tarzı itibariyle tam anlamıyla bir istilacı değil idi. Hâkimiyeti altına aldığı yerlerde tam manasıyla hükümranlık kurmuş değildir. Ordusu tam bir baş belası olarak atfedilir ve girdikleri yerleri kana boğardı. Genç komutan Ma ise Sovyetler Birliği ile Çin arasında Orta Asya'da İslam hükümeti kurma hayali kuracak kadar hırslı birisi idi. Kontrolü altında tuttuğu kuzeybatı Gansu bölgesinden hareket edebileceği iki yön bulunmakta idi. Eğer ana kıtaya doğru hareket eder ise bir diğer harp beyi olan Ma Bu-fang ile çatışması gerekecekti ve bu onun için kazanım getirmeyeceği bir savaş olacaktı. Ma Bu-fang ile olan çekişmeleri kendisini Doğu Türkistan bölgesine yöneltmişti. Hem buradaki Müslüman halk kendisini kahraman olarak karşılayabilir hem de bölgenin kontrolünü ele geçirdiği takdirde daha önceden anlaşmış olduğu Merkezi hükümet tarafından meşrutiyetini sağlayabilecekti. Bu sebeple Ma Zhong-ying kendi kuvvetleri ile süratle An-hsi ile Kumul arasındaki çölü geçerek 28 Haziran 1931 tarihinde Kumul vahasına ulaşmıştır. Kumul'u idaresi altında tutan Çin Şu-jen'e bağlı Çinli birlikler, Hui ordusunu gördüklerinde telaşa kapılarak Kumul eski şehrinde savunma pozisyonuna geçmiş, Ma Zhong-ying'in ordusuna karşı az sayıda ama modern silahlara sahip olan Çinli kuvvetler, makineli tüfekleri sayesinde Ma'nın ordusunu üç defa geri püskürtmeyi başarabilmiştir. Silah yetersizliği ve kale duvarlarını patlatacak toplarının bulunmayışı sebebiyle eski şehrin surlarını aşamayan Ma Zhong-ying'in de kuşatma savaşı yapmaya niyeti yoktu. Bu sebeple Kumul ihtilalcilerinden oluşan bin kişilik bir kuvveti ve az sayıda Tungan kuvvetlerini kuşatma pozisyonunda bırakan Ma Zhong-ying, kendi ordusu ile Barköl'e doğru hareket etmiştir. Ma'nın Barköle hücum edeceğini tahmin etmeyen Çinli kuvvetler, Ma ordusu karşısında direniş gösterememiş ve teslim olmuşturr. Burada elde ettiği silahlar ve patlayıcı malzemeler ile güneye yönelen Ma Zhong-ying'in ordusuna yerli Kazak ve Tunganlardan oluşan binlerce kişi katılmıştır. Böylelikle Temmuz ayı ortalarında Ma Zhong-ying ve Doğu Türkistanlı ihtilalciler eski Kumul Hanlığı içindeki bütün şehirleri ele geçirmiştir. Uygur, Kazak, Kırgız ve Tunganların tam

---

etmiştir Kemal Kaya efendinin Ma Zhong-ying'in Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği katliamlarda yer alıp almadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Seyfettin Azizi, **Ömür Destanları (Hatıralar 11)**, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1990, s.330-404; Forbes, **a.g.e.**, s.95; Ahmet Kemal İlkul, **Çin-Türkistan Hatıraları**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s.310.

desteğini alan Ma, süvari birlikleriyle beraber Çi-Çiao-çing'e doğru ilerlemiştir. Ma'nın bu ani saldırısı ve Çiao'ya doğru harekâtına hazırlıksız yakalanan vali Çin Şu-jen, eski Kumuldaki birliklere destek ve Ma'yı Urumçi'ye ilerleyen yol üzerinde durdurmak amacıyla birlik göndermiştir. Kemal Kaya Efendi emrindeki Hui birlikleri vali Şu-jen'in destek birliklerini gece baskınıyla yok etmiştir. Bu galibiyetten sonra tekrardan eski Kumul şehrindeki kuşatmaya destek vermek için geri dönen Ma Zhong-ying'in burada kuşatmayı yarmak için yaptığı 43 saldırısı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu aynı zamanda kendisinin Urumçi üzerine harekâtını geciktirmiştir.[71] Daha önce Çar ve Beyaz Rus ordusunda hizmet yapmış, askeri tecrübeli kişilerden oluşan 250 kişilik Beyaz Rus kuvvetleri Kumul eskişehrindeki kuşatmayı yarmak amacıyla İli'den hareket etmiştir.[72] Bu sırada kuşatmada çok vakit kaybeden Ma Zhong-ying, kuvvetlerinin az bir kısmını burada bırakarak Urumçi üzerine harekete geçmiştir. Liao-Tun kasabasında Beyaz Rus birlikleri ile çatışmaya giren Ma Zhong-ying, çatışmada yaralanmış ve adamları tarafından Gansu'ya götürülmek üzere geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekilme ile Çinli birlikler Kumul'daki kuşatmayı yarmış[73] ve burada eline geçirdiği bütün kişileri katledip şehri yağmalamıştır.[74]

Kumullu Uygurların ayaklanmasını bastıramayan ve Turfan bölgesinde Tunganların da ayaklanmasının ardından, Merkezi Hükümet'ten gizli bir şekilde Sovyetler Birliği ile anlaşma yapan genel vali Jin Şu-ren, hem Sovyetlere ticari

---

[71] Ma Zhong-ying birliklerine karşı gönderdiği destek birliklerinin yok olması ve kendi hükümeti içindeki kişilere karşı güven problemi yaşamakta olan vali Jin Şu-ren, Ma birliklerine karşı Karaşeher'deki Moğol güçlerini kullanmayı düşünmüştür. Lakin Vali Jin Şu-ren'e itaat etme niyetinde olmayan Moğolların dini lideri Putsang Gegeen'e karşı bu Moğol kuvvetlerinin başına Çinli komutanlar getirilmesi için baskı yapılmış ve ayrıca vali Jin Şu-ren'in oyunu ile Moğolların dini liderine suikast girişiminde bulunulmuştur. Bu suikastın başarısız olması ve bunu planlayanın Vali Jin Şu-ren'in olduğu ortaya çıkmasıyla Moğollar destek vermeyi reddetmiş ve vali böyle bir durumda kendine yeni bir düşman daha kazanmıştır. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s.107-108.

[72] Vali Jin Şu-ren, İli bölgesinde ikamet etmekte olan ve vakti zamanında Sovyet Rusyası'ndan kaçmış olan Beyaz Rusları, Ma Zhong-ying karşı savaşmakta zorlamıştır. Bu savaşa dâhil olmayı ilk başta kabul etmeyen Beyaz Ruslar, Sovyet Birliği'ne geri vermekle tehdit ederek, Ma'ya karşı savaşta kendilerini zorlamıştır. Bkz. Fook-lam Gilbert Chan, **The Road to Power: Sheng Shih-ts'ai's Early Years in Sinkiang (1930-34)**, Journal of Oriental Studies/ Tung-fang wen-hua, University of Hong Kong, 1969, s.236.

[73] Gilbert Chan, **a.g.e.**, s.236.

[74] Boorman, Howard, **Biographical Dictionary**, C.II, s.464; Aitchen K. Wu, **Turkistan Tumult**, London, Methuen, 1940, s.71; Svedin Hedin, **History of the Expedition in Asia 1927-1935**, Stockholm, Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1934, s.23-36.

kapitülasyonlar vermiş hem de bu vesile ile isyanı bastırmak için Sovyetlerden askeri mühimmat almıştır. Bu gizli anlaşmayı öğrenen Nanking'deki Merkezi Hükümet durumdan pek hoşnut olmamıştır. Bu sırada Nanking'den Urumçi'ye gelen ve Hudut Ordusu Kurmay Başkanlığına atanan Şın Şı-sey, Japonya'da askeri eğitim görmüş ve askeri disiplin ve savaş alanlarında ciddi tecrübeye sahip birisi idi. Sovyet ve İngilizlerin desteğine rağmen Vali Jin Şu-ren ülkede istikrarı sağlayamamış, Hoten'de Emirler, Turfan'da Tunganlar, Kaşgar'da Hoca Niyaz Hacı liderliğinde ve kuzeyde Kazakların isyanı ile ülke adeta kaosa dönmüştür. Bununla birlikte Gansu'ya tedavi için çekilmiş olan Ma Zhong-ying, 1932 Mayısı'nda komutanı Ma Şih-ming'i Turfan'daki Tungan isyanlarının başına göndermiştir. Uygur, Tungan ve Kazak ihtilalcilerin desteği ile Urumçi'ye valiyi devirmek için saldıran İhtilalciler, burada Beyaz Rus Birliğinin savunmasıyla karşılaşmıştır. Durumların bu kadar kötüye gitmesi Sovyet Birliği'ni de rahatsız etmiş, Nanking Hükümeti ile irtibatlı olarak Urumçi kuşatmasına müdahalede bulunarak Vali Jin Şu-ren'i kurtarmıştır. Sovyetlerin bu müdahalesi sonrası Beyaz Rus Birliğinin de Çinliler tarafından kendilerine olan muameleden şikâyetçi olması, General Şın Şı-sey'in karısının hem Nanking hükümeti hem de Sovyet Rusyası'nı ikna etmesiyle Vali Jin Şu-ren'e darbe yapılmış, yerine General Şın Şı-sey vali olarak atanmıştır. Sovyetler ile gizli anlaşma yapması sebebiyle Nanking hükümeti de bu darbeye ses çıkarmamış ve Şın Şı-sey'in vali olmasını onaylamıştır.[75]

Daha önce de zikredildiği üzere 1932 sonbaharında Ma Zhong-ying yaralarını tedavi amacıyla askerleriyle beraber vatanı olan Gansu'ya geri çekilmiş idi. Ma burada karargâh kurarak adamları vasıtasıyla asker toplamaya ve tedavisini sürdürmeye devam ettiği sırada Doğu Türkistan'daki isyancıların fiili lideri konumunda olan Hoca Niyaz Hacı, Sovyet destekli vali yönetimine karşı kendisinden tekrardan yardım talebinde bulunmuştur.[76] Ma Zhong-ying, ana vatanı olan Gansu bölgesinde 18 ay kadar istirahatte bulunmuş ve ordusuna yeni askerler alarak yeniden düzene sokmuştu.

[75] Forbes, **a.g.e.**, s.62.

[76] Kumul'da başlayan isyan dalgası Doğu Türkistan'ın gGüney bölgelerine de sirayet göstermiş Kaşgar, Hoten gibi büyük şehirlerde de Çin yönetimine karşı isyanlar patlak vermiştir. Hoten'deki dini emirlerin liderliğinde büyüyen isyan hareketi buradaki emirlerin amacı doğrultusunda bağımsız bir devlet amacıyla ilerlememiştir. Ayrıca Kaşgar, Kumul ve Turfan gibi şehirlerde de devam eden isyanlar Kaşgar şehrinde ilan edilecek bir devlet ile tek çatı altında toplanmıştır. Bkz. Forbes, **a.g.e.**, s.112-124.

Bu sırada şahsi prestiji de yükselmiş olan Ma Zhong-ying'in ordusu Merkezi Hükümet tarafından Guomingdang Milli Ordusunun 36. Tümeni olarak tanınmıştır.[77]

1932 yılında genel vali Jin Şu-ren'in merkezi hükümetten izinsiz Sovyetler Birliği ile gizli anlaşma yaptığının anlaşılmış, bunun üzerine 36. Tümen'in Doğu Türkistan bölgesine yapılan bu hareketi aslında merkezi hükümet tarafından da desteklenmiştir. Doğu Türkistan'a ikinci defa hareket düzenleyen Ma Zhong-ying, bu sefer daha büyük ve teçhizatlı ordusuyla bu bölgeye gelmiştir. İlk iş olarak Kumul şehrini tekrardan Çinli güçlerinin işgalinden kurtaran Ma, daha sonra askerleriyle beraber Urumçi üzerine harekete geçmiştir. Bu arada 1933 yılında Hoten, Kaşgar ve Turfanlı ihtilalcilerin birleşmesiyle Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Cumhur reisi makamına Hoca Niyaz Hacı getirilmiş,[78] Ma Zhong-ying, tarafından kendisine askeri konularda Ma'nın, sivil konularda ise Hoca Niyaz'ın yetkili olmasını teklif etmiş idi. Ancak teklifin reddedilmesi üzerine Hoca Niyaz ile arası açılan Ma Zhong-ying, ihtilalcilere saldırarak ellerindeki silahları almıştır. Bu durum sonrası zor durumda kalan Hoca Niyaz vali Şın Şi-sey ile anlaşmıştır.[79] Hoca Niyaz Hacı, darbe ile gelen genel vali Şın Şı-say ile gizlice anlaşarak Doğu Türkistan'ın güneyine savunma bakanı olarak atanmıştır. Lakin Ma ordusunun komutanlarından olan Ma Şih-ming'in kuvvetlerine karşı giriştiği çatışmalarda yenilerek Kuça'ya doğru çekilmiştir.[80] Ma Zhong-ying, Kaşgar'ı ele geçirdikten sonra güney bölgesinin yönetimini Merkezi Hükümet adına sağlamlaştırmış ve düşmanı olan yeni vali Şın Şı-sey'e karşı mücadeleye girişmiştir. Hindistan'daki İngiliz yönetiminden cephane ve

---

[77] M. Cable, F. French, **The Gobi Desert**, London, Hodder&Stoughton, 1934, s.227; S. Hedin, **Big Horse's Flisght: Trail of War in Central Asia**, London, Macmillan, 1936, s.6.
[78] Baymirza Hayit, **Turkestan zwischen Russland und China**, Amsterdam, Philo, 1971, s.302.
[79] Demirağ, **a.g.e.**, s.238-239.
[80] Böylelikle Hoca Niyaz Hacı ve birlikleri Doğu Türkistan'ın Kuzeydoğusundaki siyasi sahneden silinmiş oldu. Devlet yönetiminden bağımsız ve fevri hareketlerde bulunan Hoca Niyaz Hacı'nın yanı sıra Hotenli Emirler de elinde bulundurdukları bölge ve kuvvetler itibariyle güneyde söz sahibi idiler. Lakin bu Hotenli Emirler bölgede daha önce Tunganlar ile yaşadıkları problemler ve Çinlilerin yanında tutum sergileyen Tungan yöneticiler sebebiyle Tunganları devletin hiçbir kademesinde istemiyorlardı. Bu sebeple Hui kuvvetleriyle aralarında problem yaşannmaktaydı. Nitekim Hoten emirlerinin bağımsızlık, dini ve Tunganlara karşı olan tutumu, Kaşgar ihtilalcileri arasında bulunan ve Orta Asya'da Sovyet Rusyası'na karşı muhalefet etmiş olan Cedidcilerin bulunması hasebiyle bu devlet bir yandan Ma Zhong-ying'in Tungan orduları saldırısı, bir yandan da Sovyet Rusya saldırıları neticesinde yıkılmıştır. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin yıkılması ve ülkenin güneyinde Merkezi hükümetin hâkimiyeti pekiştirildikten sonra Ma Zhong-ying, Urumçi'yi ele geçirerek bölgenin hâkimi olmak amacıyla genel vali Şın Şı-sey ile mücadelesine geri dönmüştür. Bkz. Wu, **a.g.e.**, s.234; Forbes, **a.g.e.**, s.216.

diplomatik destek almayı uman Ma, 6 Nisan 1934'te Kaşgar şehrindeki İngiliz Başkonsolosu Thomson Glover'i ziyaret etmiş, kendisinin Merkezi Hükümet tarafından da meşru olarak tanındığını ziyarette belirtmiştir. İngiliz konsolosluğun kendisinden olumlu yönde etkilendiğini belirtse de İngilizlerin kendi siyasetleri ve Sovyetler ile aradaki dengeler sebebiyle İngilizler tarafsız bir tutum sergilemişlerdir.[81] Bu arada Ma Zhong-ying, Maralbaşı ve Fayzabad'ta vali Şın Şı-sey'in birliklerine karşı savunma hattı kurarak Ma Hu-şan'ı büyük Tungan birliğinin komutanlığına getirmiştir. Maralbaşı'ndaki birliklerinin 1934 Haziranı'nın sonuna doğru vali Şın'ın hava taarruzuna maruz kalmasından sonra Kaşgar şehrindeki birliklerini çekerek Hoten'e doğru yola çıkma emri vermiştir. İngilizlerin tarafsız tutumunu fark eden Ma, Kaşgar'daki Rus Konsolosluğu'nu sık sık ziyaret etmeye başlamıştır. Bu ziyaretlerinden sonra İngiliz Başkonsolosuna Rusların kendisine büyük miktarda servet teklif ettiğini dile getirmişse de İngilizlerin tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Hoten'e doğru çekilen Tungan birlikleri, liderleri Ma Zhong-ying'in kendisine katılacağını beklese de Ma garip ve sırlı bir şekilde Sovyetlerle anlaşmaya vararak, Sovyet sınırlarının öteki tarafına geçmiştir. Kaşgar'daki İngiliz Başkonsolosu Thomson Glover' e göre:

> *"Ma Zhong-ying 7 Temmuz 1934 sabahı üç veya dört subayı ve 50 kadar Tungan askeriyle beraber Sovyet Birliği Konsolosluğundan ateşeler ile Kaşgar'dan İrkeşam'a doğru hareket etti. Bu kafile Rus sınırında Sovyet birliklerince karşılandı. Tungan askerleri dağıtıldı veya silahlarını Hoca Niyaz Hacı'nın adamlarına teslim ettiler. Ma Zhong-ying Rusya içlerinde kayboldu.*[82] *Ma'nın neden böyle bir anlaşma ya da harekete giriştiği bilinmemektedir. Sovyetler birliğinin kendisini vali Şın'ın ileride taraf değiştirme ihtimaline karşı misafir edeceği*[83] *ya da Japonya istilasına karşı bir koz olarak kullanmak amacıyla Rus tarafına götürdüğü gibi spekülatifler olsa da tam manasıyla sebebi bilinmemektedir."*

Urumçi'deki Sovyetler Birliği başkonsolosu G. Apresoff, Ma'nın Sovyet sınırından girdikten sonra silahı alınarak yakalandığını belirtmektedir. Ayrıca Almanya'nın Novosibirsk'deki konsolosu Grosskopf, Ma'nın İrkeştam'dan Almatı'ya götürüldüğünü ve orada hapsedildiği ihtimalinden söz etmiştir. The Journal of the

[81] Forbes, **a.g.e.**, s.224.
[82] Forbes, **a.g.e.**, s.225.
[83] J. Degras, **Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1941**, London, 1953, s.85.

Royal Central Asian Society'nin Ocak 1935 sayısında Ma'nın Moskova'ya hareket ettiğini ve yolda öldüğünü yazmıştır. 1935 yazında The Times gazetesinin muhabiri Peter Fleming, Ma Zhong-ying'in esir kılığındaki bir fotoğrafını neşretmiştir.[84]

Ma Zhong-ying'in Sovyetler Birliği'ne teslim olmasıyla ülkenin hâkimiyeti vali Şın Şı-sey ile Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti liderlerinden Hoten şehrini alarak güney havzasını elinde tutan Tungan Birliği Komutanı Ma Hu-şan arasında bölünmüş oluyordu. Temmuz 1934'te Hoten bölgesinde karargâhını kuran Ma Hu-şan, güney havzasında kendi yönetimini ihdas etmiş idi. Bu yönetim ile ilk defa Türk Müslüman halk Tungan halkının yönetimi altına girmiş oluyordu. Batılı bir yazar olan Walter Heissig, bu bölgede 1934'ten 1937'ye kadar hüküm süren Ma Hu-şan yönetimine "Tunganistan" adını vermiştir.[85] Dış dünya ile alakası olmayan bu bölge, diktatörlük ile yönetilmiş idi. Sıkı ve acımasız bir tutum sergileyen Ma Hu-şan, piyasada karşılığı olmayan paralar basarak askerlerine bu paralar ile ödeme yapmıştır. Bu karşılıksız paraların piyasada değersiz olması sebebiyle askerler silah zoruyla halka baskı yaparak bu paraları piyasaya sürmüştür. Ma Hu-şan kendisini Nanking'teki Milliyetçi Çin Hükümeti'nin tek resmi yetkilisi olarak tanımlamakta ve vali Şın Şı-sey'i Sovyet kuklası olarak itham etmiştir.[86] Çin Merkezi Hükümetine sadakatini bildiren Ma Hu-şan, Sovyet destekli Şın Şı-sey'e karşı mücadele de destek istemişti. İslami bir ideali olmayan Ma Hu-şan, Sovyetlerden daha çok Japon istilasına karşı idi. Ağır vergiler, adaletsizlik, yağma, rüşvet ve sıkıyönetim bu havzadaki Uygur halk arasında huzursuzluğa sebep olmuş, Uygurlar ile Tunganlar arasında çatışmalara varacak neticeler doğurmuştur. Aslında bu bölgede Ma Zhong-ying'in gelmesi ümidiyle bekleyen Ma Hu-şan ve Tungan ordusu, Ma Zhong-ying'in geri gelmeyeceğini anladıktan sonra da ordu içinde huzursuzluk baş göstermiştir. Zorla orduya alınan Hui askerler de var olan bu tutumdan rahatsız olmuş, Uygur halkının da isyan etmesiyle buradaki yönetim de çöküşe geçmiştir. Uygur halkının Tunganlara karşı isyanı ve vali Şın Şı-sey'in buradaki yönetime karşı savaş açmasıyla Ma Hu-

[84] Hedin, **Big Horse's Flisght: Trail of War in Central Asia**, s.240-241; Anon, "The Rebellion in Chinese Turkestan", **Journal of Royal Central Asian Society**, S.XXII, 1935, s.102; E.K. Maillart, **Forbidden Journey**, London, 1937, s.232; Forbes, **a.g.e.**, s.226.
[85] Walter Heissig, **Das Gelbe Vorfeld: Die Mobilisierung der Chinesischen Aussenlander**, Berlin, Kurt Vowinckel Verlag, 1941, s.130.
[86] P. Fleming, **News From Tatary**, London, Jonathan Cape, 1936, s.263.

şan'ın Doğu Türkistan'ın güney havzasında yıllarca süren dikta yönetimi Uygurlar ile Tunganlar arasında geniş çaplı çatışmaların verdiği zayiat ile son bulmuştur.[87]Ma Hu-şan daha sonra Gansu'da anti-Komünist gerilla grubuna liderlik etmiş, 1954 yılında Lanchow'da yakalanarak ve idam edilmiştir.[88]

1931 yılında Genel vali ÇJin Şu-ren'e karşı Hoca Niyaz Hacı liderliğindeki Kumul ayaklanmasını 1933 yılında Mahmut Muhiti liderliğinde Turfan ayaklanması ve aynı yıl Hoten'de meydana gelen Mehmet Emin Buğra liderliğindeki ayaklanmalar izlemiştir.[89] Kumul isyanı Guomingdang yönetiminden ayrılmayı değil, bölge genel valisinin değiştirilmesi ve daha geniş bir otonomi yönetimi istediği için diğerlerinden farklıdır.[90] Bir yandan Çinliler, diğer taraftan Huiler ve Ruslar ile çatışmak zorunda kalan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti uzun bir ömür yaşayamadan 4 ay içerisinde yıkılmıştır. Şın Şı-sey uyguladığı terör yöntemiyle ayrıca ülkedeki Tungan hâkimiyetini de etkisiz hale getirmiştir.[91]

E. Çin'in Huijiao Ulusal Kurtuluş Federasyonu

II. Dünya savaşı sürerken, Hui elitleri tarafından Henan bölgesinin Zhengzhou şehrinde "Çin Ulusal Kurtuluş ve Anti-Japonya Birliği" kurulmuştu. Bu birlik II. Dünya savaşı sırasında oluşan Ulusal Hui ittifakından meydana gelmiştir. Bu dönemde Çin başkanı General Çan Kay-şek, Ulusal Hükümetinde yer alan Hui Harp Beyi General Bai Chong-xi'yi[92] Ulusal Hui İşleri başkanlığına atamıştır.[93] General Bai bu birliğin merkezini 1938 yılının baharında Wuhan şehrine taşımış ve ismini "Çin Huimin Ulusal Kurtuluş Federasyonu" olarak değiştirmiştir. Taşındıktan sonra federasyonun Yönetim Kurulu oluşturularak, tam bir organize yapı şekline

---

[87] Forbes, **a.g.e.**, s.231-238
[88] "Ma Hu-Şan", **The Encyclopaedia of Islam** (New Edition), S.X, 2000, Leiden, s.628-628
[89] Millward & Tursun, **a.g.e.**, s.77-78; Yelda Demirağ, **"**1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", **Uygur Araştırmaları Dergisi**, S.3, 2014, s.238.
[90] Forbes, **a.g.e.**, s.93.
[91] Demirağ, **a.g.e.**, s.238-239.
[92] Hui kökenli Generallerden Olan Bai, Guangxi bölgesinin 1920-1949 yılları arasında Harp Beyi idi. 1920 yıllarında General Chiang'ga karşı ittifakta yer alan Bai, İkinci Çin-Japon savaşı sırasında ve İç Savaş döneminde General Chiang'ın en büyük destekçilerinden olmuştur. Bai Chong-xi, **Oral Autobiography by Bai Chongxi**, Encyclopedia of China Publishing House, Pekin, 2013, s.1-575.
[93] Li Xinghua, Feng Jinyuan, **Selected Data on the Islamic History in China 1911-1949**, Ningxia, People's Publication House, 1985, s.1679; **New Mohammedan Chief**, The North-China Herald, 22 Ocak 1938, s.482; Ma Tianying, "The Past and Present of China Islamic Association", **Islamic Light**, Kuala Lumpur, 1972, s.2.

getirilmiştir. General Bai'nin liderliğinde, Sun Shengwu ve Tang Kesan gibi Hui elitten oluşan bir yönetim, kısmen Hükümete bağlı bir organizasyon halinde, Ulusal Hükümetin maddi yardımları ile faaliyetlerine başlamıştır. Federasyon ilk faaliyetini dergi yayını ile başlatmış, 1938-1939 yılları arasında ilk olarak "Haftalık Çin Huimin Ulusal Birlik Bülteni" yayınlayarak, aynı sene içerisinde "Çin Huijiao Ulusal Kurtuluş Federasyonu Bülteni" ve 1940 yılında ise "Çin Huijiao Ulusal Kurtuluş Federasyonu Raporu'nu" yayınlamıştır.[94]

Federasyon ana kıta üzerindeki diğer Hui örgütleri, dernek ve grupları Federasyon üyesi olarak, kendi çatısı altında toplanma çağrısı yapmıştır. Bu sayede ana kıtada Hui birliği ve ulusal organizasyonu başlamıştır. Bu hareket, Hui tarihi boyunca bütün ana kıtadaki Huilerin bir çatı altında toplandığı ve ortak hareket ettiği ilk yapılanma olmuştur. Ekim 1939'da federasyon merkezini savaşın başkenti olan Çunkin şehrine taşıyarak, ismini tekrar "Çin'in Huijiao Ulusal Kurtuluş Federasyonu" olarak değiştirmiştir.[95]

Savaş döneminde, Federasyon kısa sürede ana kıtadaki bütün bölge, şehir ve kentlerde şubelerini yapılandırmıştır. Bu dönem federasyonun ana amacı Japon istilasını ve zulmünü halka duyurmak ve Japonya karşıtı savaş haberlerini bülten şeklinde yayınlamak olmuştur.[96] Bununla beraber Genç Hui Polis Organizasyonu, Savaş Bölgesi Hizmet Grupları, Hava Saldırıları Sonucu Mağdur Olanlara Hizmet Takımı, Bayan Hizmet Çalışanları, Yaralı Asker ve Mültecilere Yardım,[97] askeri destek ekipmanları taşıma[98] ve Japonlara karşı yerel Hui savaşçılarını örgütleme[99] gibi

---

[94] Wan Lei, Wan Lei, "How China Islamic National Salvation Federation Protected Hui Minority's Interested During WW II", **International Journal of the Asian Philosophical Association**, İstanbul, 2012, s.53.

[95] Federasyon son olarak 1949 yılında "Çin'in Huijiao Cemiyeti" olarak adını tekrar değiştirmiş, merkezini Tayvan'ın başkenti Taipei'ye taşımış ve günümüze kadar faaliyetini devam ettirmiştir. Ma Tianying, "a.g.m.", s.2.

[96] **Huimin jiuguo xiehui fabiao gao xibei jiangling wen**, Xinhua Daily, 23 Şubat 1938; **Historical Data on the Hubei Huizu**, Xinhua Daily, 23 Şubat 1938, s.218-219.

[97] **Huimin zhandi fuwu tuan fu Yu xuanchuan kang ri" (The Huimin Battlefront Service Team Going to Henan for Publicity of Resisting the Japanese)**, Xinhua Daily, 24 Haziran 1938; Historical **Data on the Hubei Huizu**, Xinhua Daily, 24 Haziran 1938, s. 198; **Hui qing fuwu tuan gongzuo jin kuang (Recent Work of the Huimin Youth Corps)**, Huijjiao Report, 10 Haziran 1940, s.36-37.

[98] Yunnan İslami Federasyon Şubesi 10.000 at ve 3000'den fazla askeri aracı askeri malzemeler ile birlikte nakliyesi için Huileri örgütlemiştir. Geniş bilgi için bkz. **Western Yunnan Hui's Participation in Transportation**, Huijiao Report, 1 Mart 1943, s.36-37.

[99] Wan Lei, "The Hui and the Republican Revolution, 1911-1949", University of Malaya, **Basılmamış Doktora Tezi**, Kuala Lumpur, 2009, Bölüm 6.

çalışmalar ve gruplar organize etmiştir. İslam Federasyonu'nun Nanyang şubesi 1938 yılında "Hui Erkekleri Huijiao Savaş Cephesi Hizmet Grubu" kurarak, Japon güçlerinin ve buna bağlı olan Wang Jingwei ordusunun 1941 yılında Henan bölgesinin güneydoğusuna yaptıkları saldırıları engellemiştir.[100]

Federasyon ayrıca "İslami Kültürel Araştırmalar Topluluğu" kurarak akademik çalışmalara da öncülük etmiştir.[101] Bu vesileyle Bai Chong-xi, Huilerin İslam ülkeleri ile yaptıkları uluslararası diplomatik çalışmalarına destek vermiş,[102] İslam dünyası ile olan dini ilişkilerin kurulması çağrısı yapmıştır.[103] Federasyon bunlarla beraber Hui eğitimi, Hui yaşam tarzının güvenliği, Huilerin hizmet ve çıkarlarının korunması, Hui-Han milletleri arasında çıkan problemlerin çözümü ve rehberlik faaliyetleri gibi hizmetleri sağlamıştır.[104] Bai Chong-xi, Hükümet içerisinde Hui olarak en önemli ve en yüksek resmi makamda bulunan kişi idi. Savaş dönemi yaptıkları faaliyetler sebebiyle mevki ve etkisi daha da yükselmiş, sekiz yıllık Çin-Japon savaşı sırasında Ulusal Ordu Genel başkanlığı görevini üstlenmiştir. Ayrıca General Chiang tarafından atandığı Hui İlişkiler başkanlığı görevini devam ettirmiştir. General Bai'nin yansıra Federasyon'daki birçok Hui elit de yüksek resmi makamlarda görevler almış, İslami federasyon, hükümet ve askeri yönetiminin bir arada olduğu bir kuruluş gibi hareket etmekteydi.[105]

1939 yılı Ocak ayında Federasyon ilk konferansını organize etmiş, General Bai açılış konuşmasında şunları söylemiştir;

> "*Eğitimde, İslam Federasyonu'nun görevlerinden biri de Hui eğitimi ve tanıtımıdır… Her caminin bir okul açmasını ve vatandaşlarımızın çocuklarının İslami eğitim almasını planlıyoruz…*

---

[100] The Editorial Committee of The Minorities and Religions Annals of Nanyang, **The Minorities and Religions Annals of Nanyang (Nanyang Minzu Zongjao Zhi)**, Nanyang, 1989, s.43'den naklen Wan Lei, "a.g.m.", s.57.
[101] **The Executive Staff of the Islamic Cultural Research Society Having Been Selected (Huijiao wenhua yanjiu hui ganshi xuanding)**, Weekly Bulletin, 31 Mart 1939, s.127.
[102] Wan Lei, "Chinese Islamic Good-Will Mission to the Mid-East", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi***,* Istanbul, 2010, s.133-70.
[103] Bai Chongxi, "The Anti-Invasion and Huijiao Culture", **Huijiao Bulletin**, S.2, 1940, s.3-5.
[104] Wan Lei, "The Hui Contribution to the Anti-Japanese War in Henan", **Paper Collection of the 18th Hui Studies Conference**, Zhengzhou, 2009, s.51-59.
[105] Wan Lei, "a.g.m.", s.54.

Bu eğitimdeki çabalarımız sadece çocuklarımız için değil yetişkinlerimizi de kapsayacaktır…"[106]

Federasyon Hui eğitim çalışmalarına önem vermiş ve Hükümet destekli Hui okulları açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Geleneksel Hui eğitim merkezleri camilerin çatısı altında bulunmakta ve Hui cemaatinin kendi imkânları ile iktisadi olarak desteklenmekteydi. Önceleri yayın, savaş mağdurlarına ve mültecilere yardım ile faaliyetlerine başlayan Federasyon, sonraları güvenlik, sosyal, eğitim ve askeri konularda da çalışmalar yaparak adeta bir devlet teşkilatı haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, savaş döneminde federasyonun ve General Bai'nin en etkili çalışmalarından birisi de organize ettikleri diplomatik çalışmalarıdır. Bu çalışmalar hem savaş döneminde hem de savaş sonrası dönemde Cumhuriyetin siyasi ve diplomatik ilişkilerinde büyük rol oynamıştır.[107]

F. Hui İyi Niyet Elçileri ve Hac Misyonu

1930 senesinin sonlarında Çin'den üç ayrı Hui heyet Hac yolculuğu bahanesi ile İslam ülkelerine seyahate gitmiştir. Bu heyetlerden ikisi Çin Cumhuriyeti'ni temsil ederken, üçüncü heyet ise Japonya destekli Kuzey Çin'de kurulan hükümeti temsil etmekteydi. Bu Heyetler Çin-Japon savaşı boyunca, ana kıtadaki Hui nüfusunun inancından yararlanmak suretiyle her iki tarafın da kendi propagandalarını yapmak ve dış dünyadan siyasi destek almak amacıyla kurulmuş idi. Her grup bağlı olduğu hükümetin programını yapmaktaydı. Bu heyetteki Müslümanlar yöneticilerin birer piyonu değil, bu görevde aktif olarak çaba sarf eden diplomatlardan meydana gelmekteydi. Dönemin Çin ve Arap arşiv ve yayınları değerlendirildiğinde Müslüman elçiler temsil ettiği yönetimin propagandasında ve iç-dış siyasette aktif ve tamamlayıcı rol aldıkları görülmektedir. Bu propagandanın asıl amacı Hükümetlerin, İslam'ın Kıtalararası küresel etkinliğinden Çinli Müslümanlar sayesinde faydalanarak kendi "Çin Ulusu" ve bölgeleri için destek sağlamaktı.[108]

---

[106] Bai Chong-xi, "The Future of China's Huijiao: Speech in the First Conference of All Representatives", **Huijiao Bulletin**, S.I, Chongqing, 1939, s. 7; Chong-xi, "The Methods of Developing Huimin's Education' Proposed by the Federation", **Huijiao Bulletin**, S.I, Chongqing, 1939, s. 29.
[107] Wan Lei, "a.g.m.", s.65.
[108] Yufeng Mao, "A Muslim Vision for the Chinese Nation: Chinese Pilgrimage Missions to Mecca during World War II", **The Journal of Asian Studies**, S. 70, New York, 2011, s.1.

Çin-Japon Savaşı gölgesinde üç tane Çinli Müslüman heyet 1938 ve 1939 yılları arasında Mekke yolculuğuna çıkmışlardır. Bu heyetler hem dini hem de siyasi bir amaç taşımaktaydı. Hac bahanesi ile Mekke'ye doğru çıktıkları yol güzergâhındaki Müslüman devletleri ziyaret ederek savaş propagandası yapmak hem de Hac ibadetini yerine getirmiş olacaklardı. İlk komisyon Guomingdang Ulusal Hükümetini temsilen beş kişilik delegasyondan oluşmaktaydı. Amaçları Japonya'nın istilası sırasındaki acımasızlığı, Japonların Çinli-Müslümanlara karşı hakareti ve Huiler dâhil bütün Çinlilerin topyekûn Japonya ya karşı direndiğine dair söylemde bulunmaktaydı. İkinci heyet ise Japonya destekli Ulusal Çin Otoritesi tarafından idi ve bu heyet, Çin ana kıtasının Japonya kontrolündeki topraklarının ne kadar güvenli olduğu, Çinli Müslümanların bu bölgede güvenli ve huzurlu bir şekilde yaşadığını iddia etmekteydi. Üçüncü Heyet ise Kahire'de bulunan El-Ezher üniversitesinde okumakta olan 28 Hui öğrenciden oluşmaktaydı. Bu heyet de diğer iki heyet gibi Mekke'ye Hac görevini ihya için hareket etmekte ve ayrıca Japonya destekli heyeti takip ederek gittikleri yerlerde onlara karşı propaganda ve faaliyetlerde bulunmaktaydı.[109]

Guomingdang yönetiminin desteklediği heyet yalnızca propaganda amacıyla değil ileride Çin ile Müslüman ülkeler arasındaki münasebetler ve diplomatik ilişki köprüleri kurulmasında etkin rol oynaması için kurulmuş idi.[110]

Japonya ile olan savaşın ilk dönemlerinde bazı ülkelerden gelen ufak çaplı yardımlar ile Ulusal Hükümet, Çin için uluslararası kamuoyunun desteğini alma fikrine sarılmıştır. Bu sebeple "halk diplomasi" adı altında sivil toplum kuruluşlarını da destekleyerek onların uluslararası faaliyetleri fonlanmıştır. Bu süreçte aslen Hui iş adamı olan Ma Tian-ying, Ulusal Hükümet'in Ortadoğu'ya bir heyet göndermesi önerisini hemen sahip çıkarak bunun için gerekli girişim ve fonlamayı ivedilikle ayarlamıştır.[111]

1938 yılının sekiz ocağında heyet Hong Kong'tan hareket ederek sekiz Şubat'ta Mekke'ye ulaşmıştır. İlk önce Hac farizasını yerine getiren heyet Mekke'den

---

[109] Yufeng Mao, "a.g.m.", s.385.
[110] Yufeng Mao, "a.g.m.", s.1.
[111] Kainan Yusuf Ma, "Foreign Relations between the Republic of China and the Kingdom of Saudi Arabia: The Process of Establishing and Sustaining Relationships (1936-1986)", University of Miami, **Basılmamış Doktora Tezi**, 1988, s.29-30.

sonra sırasıyla Mısır, Lübnan, Suriye, Irak, İran, Hindistan ve Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaret boyunca heyet, devlet yetkilileri ile görüşmüş, camileri ziyaret etmiş ve bu ülkelerdeki çeşitli İslami organizasyonların programlarına katılmışlardır.[112] Ayrıca radikal Suudiler, Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütü üyeleri, laik Arap milliyetçileri, Pan-İslamcı gruplar, Batıcı Müslüman gruplar gibi bu bölgede bulunan grupların hemen hemen hepsi ile görüşmüşlerdir. Bu bölgedeki Müslüman topluluklarına karşı heyet mazlum ve zayıf milletler söylemini ileri sürmüş, bu söylemleri sayesinde buradaki toplulukla ortak zeminde buluşma imkânı yakalanmıştır. Bu ortak zemin Çin ve dünyadaki diğer Müslümanların mazlum ve zayıf milletler olarak ortak düşmanları emperyalizme karşı direnmeleri idi.[113] 1938 yılının Mart ayında Mısır'daki Müslüman Gençlik Topluluğu'nun organize ettiği 600 kişilik bir konferansa heyet, Filistinli gençler ile ortak konuşmacı olarak katılmıştır. Bu konferans sırasında Filistinli gençler, Çinli Müslümanların ve Filistinlilerin zayıf milletler olduğunu Çinli ve Filistinli Müslümanların ortak belaya karşı kardeş olduğunu söylemiştir. Konferansta ayrıca El-Ezher üniversitesinin başkanı da Çin'deki Japon zulmünün tarihte emperyalizmin zayıf milletlere karşı uyguladığı zulmün bir parçası olduğunu iddia etmiştir.[114] Konferansta iddia edilen bu söylemin, Çinli Müslümanlar ile diğer Müslüman topluluklarının ortak zemine sahip olduklarının en büyük göstergesiydi. Beş kişilik heyetin hepsini genç Müslüman aktivistler oluşturmaktaydı. Bunlar eğitimli, güncel konular ile alakadar, heyecanlı, vatansever ve muhafazakâr ailelerden gelmekteydiler. Çinli Müslüman topluluklarıyla derin ve sosyal bağları bulunan heyet ayrıca İslam dünyası ile de güçlü dini ve entelektüel bağları da bulunmaktaydı.[115]

---

[112] Yufeng Mao, "a.g.m.", s.382.
[113] Yufeng Mao, "a.g.m.", s.384.
[114] Çinli Müslümanlar Orta Doğu Delegasyonu Günlüğü 1943 (Zhongguo huijiao jindong fangwentuan riji)' den naklen Yufeng Mao, "a.g.m.", s.384.
[115] 18 Eylül 1936 yılında Çin Millet Meclisine Seçilen Uygur Türkü olan İsa Yusuf Alptekin de 1938 yılında Çin-Japon savaşı sırasında İslam dünyasını bilgilendirmek adına Guomingdang hükümeti adına Lübnan, İran, Afganistan ve Türkiye'yi ziyaret için görevlendirilen heyetin içinde yer almaktadır. Hui'lerin Hac misyonu iyi niyet elçileri hakkında kaynaklar ve heyetin içindeki kişilerin isimleri ile İsa Yusuf Alptekin'in hatıratlarında belirttiği ve kaynaklarda geçen isimleri karşılaştırdığımızda İsa Yusuf Alptekin'in heyeti hükümet tarafından görevlendirilen başka bir heyet olduğu düşünülmektedir. Bkz. Ömer Kul, "Alptekin, İsa Yusuf", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul, 2016, s.89-90.

Misalken, heyetin başı olan Celaladdin Wang Zeng-shan, kendisi İstanbul üniversitesinde öğrenci olarak beş yıl kadar eğitim görmüş, 1930 yılında Çin'e döndükten sonra siyasi hayata atılarak Guomingdang hükümet meclisinin üyesi olmuştur. Meclisteki siyasi faaliyetleri boyunca Çin ile İslam dünyası arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmıştır. Heyetin genç üyelerinden olan Xue Wen-bo, Pekin Müslüman Öğrenci Organizasyonu'nu kurarak ana kıtadaki genç Müslümanlar arasında İslami ilimler hizmeti vermiştir. Guomingdang Partisi'nin, Çinli Müslümanlarının kendilerini Huizu olarak adlandırılmasını yasaklama kararına muhalefet ederek organizasyonun adını "Çinli Huizu Gençlik Organizasyonu" olarak değiştirmiştir. Bununla beraber "Huizu Gençlik" adı altında gazete yayınlayan Xue, bütün ana kıtada Han Çinlilerinin Hui aleyhtarı yaptıkları yayınlara yönelik protestolar düzenlemiş ve hükümetin Huilere veya İslam'a karşı tutum ve politikalarına muhalefet etmiştir. Guomingdang hükümetinde görevli olduğu süre boyunca Hükümetin zayıflığından ötürü Çinli Müslümanların çıkarlarına karşı atılan her adıma muhalefet ederek adeta çıkarları korumak adına hükümeti yönlendirecek şekilde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu misyon boyunca gittikleri ülkelerdeki çeşitli gruplar ve topluluklar sebebiyle Çinli vatansever ve Müslüman modernist fikirlere sahip olmuştur. Heyetin yaptıkları ziyaret boyunca ve sonrasında etkileşimde bulunduğu akımlar ve yazdıkları rapor ve günlükler göstermektedir ki bu Hui delegasyonu ana kıtadaki Çinli Müslüman topluluğu ile dünyadaki Müslüman toplulukları arasında köprü kurarak ana kıtada Hui etkinliğini arttırmak ve hükümetin zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan toplum yapısını İslamı tebliğ yöntemiyle değiştirerek, Çin ana kıtasını Müslüman topluluğu haline getirmeyi şiar edinmişlerdi. Bu sebepledir ki, misyon sırasında yapmış oldukları propaganda ve hükümet içerisinde, ayrıca toplumda yapmış oldukları faaliyet ve kurumlar Hui toplumunu her anlamda güçlü kılmaya yönelik idi.[116]

[116] Bugün, Çin ulusu (Zhonghua minzu) zayıftır ve durumu tehlikededir. Bunun temel nedeni, çoğu insanın ortak bir inanca sahip olmamasıdır… Tüm Çin ulusunu İslami inanç ve bağlılık ruhu ile telkin ederek, birlik gibi erdemler ile bir ülkeyi savunmak ve bir ulusunu sevmek teşvik edilirdi. Dolayısıyla, şu anda İslam'ı yaymak sadece bir milliyetin (zu) veya bir dinin çıkarına değil, aynı zamanda tüm Çin için bir nimettir. Bu nedenle, bugün dini geliştirmek için harika bir fırsat. Bkz.Wang Erli, "Zhongguo huijiao jindong youhao fangwen riji (Çinli Müslüman Orta Doğu İyi Niyet Elçileri Heyeti Günlüğü)", 1997, Kuala Lumpur, s.33'den naklen Yufeng Mao, "a.g.m.", s.383.

Sonrasında bu heyetin organizasyonu ile Kahire'deki Çin konsolosluğu üzerinden El Ezher'de okumakta olan Hui öğrencilerden bir heyet oluşturulmuş daha sonra bu heyet de maddi olarak fonlanarak Hac yolculuğu bahanesiyle Japon tarafını temsil eden Hui delegasyonunun rotasını takip etmek üzere onların gitmiş oldukları ülkedeki yapmış olduğu resmi ziyaret, katıldıkları tören ve konferanslara katılarak onlara karşı propaganda da bulunmuşlardır. Böylelikle Japon heyetinin faaliyetlerini sabote etmiş, onların da İslam dünyasından herhangi bir halk ve diplomasi desteği almasını engellemeye çalışmışlardır.[117]

Huilerin Ortadoğu ülkelerindeki Müslüman ülkeleri ile aynı inancı paylaşmasını fırsat olarak değerlendirerek, Huilerden oluşan iyi niyet elçilerini Hac görevi adı altında bu bölgedeki ülkelere ziyaret amacıyla göndererek ortak din İslam üzerinden Japonya işgaline karşı diplomatik ve halk desteği almayı amaç edinen General Çan Kay-şek ve Hükümetteki Huiler aslında bir yandan da imkânsız bir göreve girişmişlerdi. Çünkü bu ülkelerde elçilik bazında temsilcisi bulunmayan veya kurulduğundan beri bu bölge ile henüz diplomatik ilişki içerisine girecek kadar kurumsallaşamamış olan Guomingdang hükümeti, Rus-Japon savaşı sırasında İslam dünyasında özel bir prestij ve destek kazanmış olan Japonya'ya karşı bir nevi diplomatik atak ile destek kazanması başlangıçta sonucu olumsuz gözüken bir görev idi.[118] Nitekim Çinli Müslüman heyetinin Hac görevi sonucunda Huiler hükümetteki pozisyonlarını daha da güçlendirmiş, delegelerden Wang Shi-ming Suudi Arabistan'ın ilk Çin diplomatı, öğrenci delegelerinden Hai Wei-liang Çin'in İran Büyükelçisi olmuştur.[119] Bununla beraber Hui delegelerin önerileri üzerine Eğitim Bakanlığı ve Ulusal Propaganda Dairesi, General Çan tarafından tekrardan düzenlenmiş, Çin dışilişkilerinde ise Huiler etkileyici olmuşlardır.[120]

---

[117] Yu Zhengui, **Zhougguo lidai zhengquan yu yisilanjiao** (Islam and China's successive regimes), Ningxia, 1996, s.422-423; Yufeng Mao, "a.g.m.", s.386.

[118] Selçuk Esenbel, "Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam: Transnational Nationalism and World Power, 1900-1945", **American Historical Review**, 2004, s.1140-1170'naklen Yufeng Mao, "a.g.m.", s.380.

[119] Yufeng Mao, "a.g.m.", s.390.

[120] Hai Weiliang, "Yilang zhi zongjiao (Religion of Iran)", Reorient, Nanjing, 1942, s. 18-1514; Wang Shi-ming, "Jiaqiang zhongai wenhua jingji zhengzhi guanxi gangyao (Outline for strengthening Sino-Egyptian cultural, economic, and political relations)", Reorient, Nanjing, 1943, s.18-159'den naklen Yufeng Mao, "a.g.m.", s.390

Yeni Cumhuriyet döneminde, hükümette etkili olan eğitimli Müslüman elitler Cumhuriyetin resmi sınırları içerisinde yaşayan bütün Müslümanları temsil edememekteydi. Çin Cumhuriyetine resmi olarak bağlı olan Doğu Türkistan bölgesi Han Harp beyleri tarafından yönetilmekteydi. Her ne kadar buradaki genel valiler merkezi hükümet tarafından atanmış olsalar da hükümetin zayıflığı ve coğrafi olarak uzak oluşu sebebiyle buradaki genel valiler kendi kuralları çerçevesinde bu bölgeyi yönetmekteydi. Yani merkezi hükümetin hiçbir yaptırımı olmamaktaydı. Ayrıca merkezi hükümette Huilerin bu denli aktif olması, dini inançları çerçevesinde kendi yaşam ve geleneklerini koruyucu politikalar gütmesi ve hükümetin İslam dini çerçevesinde dış dünya ile diplomatik ilişkiler dahi kurulmaya çalışılacak kadar İslam'ı ön plana çıkarmasına rağmen Doğu Türkistan bölgesindeki halkın dini inanç ve etnisiteleri aleyhinde uygulamalar yürütülmekteydi. Merkezi Hükümet'te Huilerin bu kadar etkin olmasına rağmen resmi olarak Cumhuriyetin sınırları içinde sayılan bu bölgedeki Müslüman Türk halkı, Genel valilerin zalim politikaları sebebiyle İslamcı ve/veya Cedidci fikirler ile birkaç defa bağımsız devlet kurma girişimlerinde bulunmuşlardır.[121]

[121] Millward, **a.g.e.**'den naklen Yufeng Mao, "a.g.m.", s.379.

SONUÇ

Tang Hanedanlığı döneminde elçiler ve tüccarlar ile Çin ana kıtasına girmiş olan İslamiyet, Song Hanedanlığı döneminde Çin'de başarıya ulaşmış, Müslüman tüccarlar vasıtasıyla artık "Çin'deki yabancılar" olarak nitelendirilmeye başlanmışlardı. Yuan Hanedanlığı dönemine gelindiğinde ana kıtada Müslüman nüfusun sayıca artmış, Müslümanlar devlet kademelerinde ve Çin'in iç kesimlerinde yayılmaya başlamıştır. Bu dönem artık Müslümanların, Çin'deki Müslümanlar olarak adlandırıldığı dönem olmuştur. Yine bu dönem itibari ile Müslümanlar Çin'deki toplumsal yapının ve Çin tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Ming Hanedanlığı saonrasında Çin'deki Müslümanlar asimile politikalarına maruz kalmış, Çin toplumuyla birleşme safhasına geçerek heterojen bir yapıdan homojen bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Bu dönem "Çin'deki Müslümanlar" artık "Çinli Müslümanlar" safhasına geçildiği bir dönem olmuştur. Erken dönem Qing Hanedanlığı'nı ise Çinli Müslümanların kendi aralarında gruplaştığı ve devlete karşı isyanların baş gösterdiği "kanlı dönemi" olarak ifade edilebilir.

Çin'deki Müslümanlar 1911'deki Devrim hareketleri ile yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin ilk dönemlerinde kuzeybatı Çin bölgesinde derebeyi yönetimi yaşamış olsalar da bu dönem aslında Çinli Müslümanların ana kıtada hüküm süren yönetim ile en iyi ilişkiler kurduğu, ana kıtanın siyasetine ve istikrarına yön verebildiği ve Ming Hanedanlığı'ndan sonra ilk defa dış dünyadaki Müslüman topraklarıyla yeniden etkileşim kurduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca Guomingdang döneminde bir kısım Hui güçlerinin ana kıtadaki yönetim adına Çin'in sınır hudutlarında savaştığı bir dönem olması itibariyle de Huilerin tarihi açısından özel bir dönem olmuştur.

İlk dönemlerde tüccar olarak kıyı şehirlerinde yaşayan Müslümanlar, Ming Hanedanlığı döneminde tamamen Çinlileşmiş hatta bu dönemden sonra artık Çinli gibi refleksler göstermeye başlamıştır. Her ne kadar ana kıta içinde Han etniği ile çatışma içinde olsa da Mançu dönemindeki isyanların kökenine baktığımızda Mançuları, Çinli etniğinden olmayan dışarıdan gelenler olarak gördükleri için isyana cesaret edebilmişlerdir.

Aynı şekilde II Dünya savaşı sırasında Japonya istilasına verdikleri karşılık ve hatta bu dönemde inançlarına aykırı ideolojik görüşleri olmasına rağmen "Çin için Japonya'ya karşı" söylemler ürettiğinden Çin Komünist Partisi'ne sempati besleyen Huiler, ayrıca Doğu Türkistan bölgesinde Sovyet Rusya'nın güç kazanmasına karşı ana kıtadaki merkezi hükümetin yanında yer almışlardı.

Huiler aynı dine mensup olmalarına rağmen Uygur İhtilalcilerine karşı Guomingdang Merkezi Hükümeti adına savaşmışlardır. Nitekim Guomingdang dönemine bakıldığında ana kıtanın bütün bölgelerindeki Huilerin federasyon çatısı altında birleştiği, iç siyasete yön verebildiği, toplum içinde güç kazandığı, ayrıca kendi silahlı kuvvetleri ile ana kıtanın talihini belirleyen savaşlarda güç gösterdiği ve Çin'in dış dünyada (özellikle Orta Doğu, Güney Asya ve Türkiye topraklarında) temsilci konumuna yükselecek kadar Çinlileştiği ve güç kazandığı bir dönem olmuştur. Her ne kadar 1911 devriminin öncüsü Sun Yat-sen'in "Beş Millet" tanımı Hui elitleri arasında huzursuzluk yaratmıştır. Çan Kay-şek milliyetçi refleks ile bu tanımı desteklemiş olsa da Huiler, Çin'deki tarihleri boyunca en etkin ve güçlü dönemini yine bu hükümet döneminde yaşamıştır.

Bu çalışma ile Hanedanlık döneminden itibaren İslamiyet'in Çin ana kıtasına gelişine dair serüveni ve Müslüman Çinlilerin, değişen dönemler ve siyasi, kültürel çatışmalar ile Çinli Müslümanlara dönüşerek ana kıtanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ispatladıklarına şahit olduk. Bununla beraber, çalışma içinde bahsettiğimiz gibi bazı tarihçilerin Yuan Hanedanlığı ve Ming Hanedanlığı dönemini Hui tarihinin altın çağı olarak nitelendirmiş olsa da Guomingdang dönemi Huilerin hem siyasi, hem de kültürel, diplomatik, eğitim anlamında zirve yaşadığı bir dönem olduğunu ortaya koymuş bulunduk. Bununla beraber siyasi arkaplanı ve ana kıtadan ayrılması sebebiyle Guomingdang dönemi Hui ilişkilerinde kaynak zorluğu çekilmiş olsa da bundan sonraki çalışmalarda Huiler Guomindang döneminde yaşadıkları refah dönemini bir önceki hükümdarlık ve bir sonraki Komünist Cumhuriyeti döneminde yaşamadıklarını gördük. Ana kıtanın hudut bölgelerinde Çinli olmayan Müslüman halkları, Müslüman olmayan Çinlilere tercih ettiği fikrini bu çalışma ile ortaya koyarak bundan sonraki çalışmalarda Çin topraklarındaki milletlerin fikri ve siyasi tutumlarına ışık tutacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdürreşid, İbrahim: **Âlem-i İslam** (Çev. Mehmed Paksu), Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Ahatlı, Erdinç: "Utbe B.Gazvan", **DİA,** C.42, İstanbul, 2012, s.235-236.

Albayrak, Kadir: "Nesturilik", **DİA,** C.33, İstanbul, 2007, s.15-17.

Algar, Hamid: "Nakşibendiyye", **DİA**, C.32, İstanbul, 2006, s.335-342.

Arnold, T. Walker: **The Preaching of Islam**, Lahore, 1968.

Arnold, T. Walker: **The Preaching of Islam**, Londra, Constable&Company, 1913.

Arsan, Fuat: "18. Yüzyıl Sonu-19. Yüzyıl Çin'de Genel Durum ve Yunnan Müslüman Ayaklanmaları", Ankara Üniversitesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 1990.

Avc, Casim: "Mesudi Ali B. Huseyin", **DİA**, C.29, Ankara, 2004, s.353-355.

Aykut, Said A., "İbn Battuta", **DİA,** C.19, İstanbul, 1999, s.361-368.

Ayupova, Dilyaram: "Uygurların Kazakistan'a Yerleşmesi ve Bugünkü Durumları", **Basılmamış Yükseklisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Bai Shou-yi, **Rebirth of the Hui Ethnic Group (Huihui Minzu de Xinsheng)**, Shangai, 1951.

Barbara, Santa: "Hui Muslim and the Minzu Paradigm", **Yüksek Lisans Tezi** California, University of California, 2013.

Barthold, Wilhelm: **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981.

Ben Dor Benite Zvi: **The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China**, London, Harvard University Press, 2005.

Broomhall, M.: **Islam in China an Neglected Problem**, London, 1910.

Bullock, T.L.: "The Great Mohammeden Rebellion in Yunnan", **Chinese Review**, Hong Kong, 1887-8, S.16, s.83-95.

Byongik Ko: **İslam Kyodo va Vondae Sahoe (Müslümanlar ve Yuan Toplumu)**, Tong-a Kyosop-sa li Yon-ku (Ko Byong-ık), Seoul, 1980.

Byongik Ko: **Chon Hae-chong, Tong-Yang Munhua Sa (Doğu Medeniyet Tarihi)**, Seoul, 1982.

Ceylan, Ertuğrul: "Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi", 2016, **Current Research in Social Science**, C.II, S.2, s.27-36.

Chang, Haji Yusuf: "Muslim Minorities in China: An Historical Note", Londra, **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C.III, 1981, s.30-34.

Chang, Haji Yusuf: "The Hui (Muslim) Minority in China: An Historical Overview", Londra, **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C.8:1, 1987, s.65-75.

Chang, Haji Yusuf: "The Ming Empire: Patron of Islam in China and South East-West Asia", **Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society**, 1988, s.5-35.

Chang, Haji Yusuf: "Muslim Encounter wit the Mongols and its Varied Consequences for Muslims in West Asia and China", Londra, **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, C.5, 1984, s.269-293.

Chong-vi Kim: **İslam munhua sa (İslam Medeniyet Tarihi)**, Seoul, 1981.

Chung, Yang Huaş: **T'and-tai ti fank'o**, İTC., y.y., s.111-115.

Crowley, James B.: **Modern East Asia: Essays in Interpretation**, Harcourt, Brace&World, 1970.

Çakan, Varis: "Geçmişten Günümüze Çin", **Asya Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Ankara, 2017, s.122.

Çalık, Ümit: "Çin Ekonomisi", Ankara, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl 16, S.64, Güz 2011, s. 185-206.

Çam, Ali İhsan: "Pekin Hamidiye Üniversitesi", **Yedikıta Dergisi**, S.5, 2009.

Çandarlıoğlu, Gülçin: "Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İçyüzü", **Tarih Dergisi**, S.31,977, s.38.92.

Çifci, Esra: "Han Kitab", **DİA**, C.EK-1, İstanbul, 2016, s.529-531.

Çifci, Esra: "İslam ve Konfüçyanizm Bağlamında Konfüçyanist Müslümanlığın Doğuşu ve Gelişimi", Marmara Üniversitesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015.

Davin, Delia: **Mao: A Very Short Introduction**, Oxford, Oxford University Press, 2013.

De Bary, W.M. Theodore - Lufrano, Rıchardo: **Sources of Chinese Tradition**, New York, Columbia University Press, 1999.

Di Meglio, Rita Rose: "Arap Trade with Indonesia and the Malay Peninsula from the 8th to the 16th Century", Ed. Richard D., Filedelfiya, **Islam and Trade of Asia**,1970, s.109-112.

Diem, George Van: **Languages of The Hımalayas**, Köln, Brıll, 2001.

Dillon, Michael: **China's Muslim Hui Community Migration Settlement and Sects**, England, Curzon Press, 1999.

Dillon, Michael: **Modernleşen Çin'in Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1.baskı, 2016.

Dineveri, **Kitab el-Ahbar el-Tival** (Nşr. W. Guirgass), Leyden, 1888.

Dor Benite, Zvi Ben: "Follow the White Camel: Islam in China to 1800", **New Cambridge History of Islam**, S.3, Cambridge University Press, 2010, s. 417-435.

Dor Benite, Zvi Ben: "Religious Expansiyon, Assimilation, and the Islamic 'Conquest' of China in the Christian Missionary Imagination", **Hassam Toorawa Trust Occasional Papers,** S.7, 2005, s.6-17.

Dor Benite, Zvi Ben: **The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China**, London, Harvard University Press, 2005.

Dor Benite, Zvi Ben: "The Marrano Emperor: The Mysterious, Intimate, Bond between Zhu Yuanzhang and His Muslims", ed. Sarah Schneewind, Long Live the Emperor! Uses of the Ming Founder across Six Centuries of East Asian History, Ming Studies Research, S.4, Minneapolis, **Center for Early Modern History**, 2008, s.229-300.

Duman, L.İ.: "Russkaya i İnostrannaya Literatura o Dunganskom Vosstanii 1816-1878 gg. V Kitae", **Bibliografiya Vostoka**, S.7, 1935, s.12-27.

Eberhard, Wolfram: **Çin Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 1947.

Edwin C. Vaughan: **Mao Zedong as Poet and Revolutionary Leader: Social and Historical Perspectives**, Lexington books, Lanham, 2002.

Fitzgerald, John: "Awakening China: Politics, Culture and Class in the Nationalist Revolution", **Stanford University Press Publishing**,1998, s.180-198.

Fletcher, Joseph F.: "Central Asian Sufism and Ma ming-hsin's New Teaching", **Proceedings of the Fourth East Asian Altaistic Conference**, Taipei, 1973, s.75-96.

Fletcher, Joseph: "Çin'de İslâm Tarîkatları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.9, 1990, s.314-326.

Ford, J.F.: "Some Chinese Muslims of the Seventeenth and Eighteenth Centuries", **Journal of Asian Affairs**, C.5, S.2, 1974, s.144-156.

Frankel, James D.: "Liu Zhi's Journey through Ritual Law to Allah's Chinese Name: Conceptual Antecedents and Theological Obstacles to the Confucian-Islamic Harmonization of the Tianfang Dianli". **Basılmamış Doktora Tezi**, Columbia University, 2005.

Frankel, James D.: "Chinese Islam", The Wiley-Blackwell Companion to Chinese Religions, Ed. Louis Komjathy ve Randall L. Nadeau, C.1, Chichester, West Sussex; Malden, **MA: Wiley Blackwell**, 2012, s.237-259.

Frankel, James D.: **Rectifying God's Name: Liu Zhi's Confucian Translation of Monotheism and Islamic Law**, Honolulu, University of Hawaii Press, 2011.

Fu T'ung-hsien: **Chung-kuo Hui-chiao Hsiao-shih (Çin İslam Tarihi)**, Taipei, 1969.

Gansu Sheng Minzu Yanjiu Suo, **Xibei Yisilan Jiao Yanjiu, Lanzhou**, Gansu Minzu Chuban She, 1985.

Gaubil, A.: **Abrege de l'historie Chinoise de la Grande Dynastie T'ang (Memories Concernant l'historie des Chinois)**, C.XV, 1749, (Çevrimiçi)https://brill.com/fileasset/downloads_products/32104_Titlelist.pdf, 01.03.2020.

Gladney Dru C., **Making Muslims in China: Education, Islamicization and Representation**, New York, Falmer Press, 1999.

Gladney, Dru C.: "Muslim Tombs and Etnic Folklore Charters for Hui Identity", **JAS**, S.46, 1987, s.495-532.

Gladney, Dru C.: **Dislocating China: Reflections on Muslims, Minorities, and Other Subaltern Subjects**, Chicago, University of Chicago, 2004.

Gömeç, Saadettin: "Uygur Türklerinin Destanları ve Kültürleri Hakkında", Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, C.7, İstanbul, 2016, s.45-54.

Güç, Ahmet:: "Konfüçyüsçülük", **DİA**, C.26, Ankara, 2002, s.167-170.

Gündüz, Şinasi: "Maniheizm", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.575-577.

Gündüz, Şinasi: "Mecusilik", **DİA**, C.28, Ankara, 2003, s.279-284.

Gündüz, Şinasi: "Zerduştilik", **DİA**, C.28, Ankara, 2003, s.279-284.

Hamidullah, Muhammed: "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları", İstanbul, **İTED**, C.VI,1975, s.143-157.

Hatiboğlu, İbrahim: "Sad B. Ebu Vakkas", **DİA**, C.35, İstanbul, 2008, s.372-374.

Hayit, Baymirza: **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 2004.

Hazar, Mehmet: **Eski Uygur Tarihine ve Türkçesine Giriş**, Konya, Eğitim Yayınevi, 2015.

Hirth F., W.W. Rosckhill: **Chau Ku-Kua: His work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth centuries**, Ed. Chu-Fan-Chı, St. Petersburg, 1911.

Ho-dong Kim: **Holy war in China: the Muslim rebellion and state in Chinese Central Asia, 1864-1877**, Stanford, Stanford University Press, 2004.

Hu, Linyi: **Family Letters of Hui Linyi**, 2015, Changan Press, y.y., s.15

Hucker, Charles: **The China's Imperial Past**, California, 1975.

Hummel, Arthur W.: **Eminent Chinese of the Ch'ing Period**, İngiltere, Global Oriental, 2010.

Israeli, Raphael: **Çin'deki Müslümanlar**, İstanbul, Gelenek Yay., 2003.

Israeli, Raphael: **Muslims in China**, Maryland, Lexington Books, 2002.

Israeli, Raphael: "Ahung and Literatus: Amuslim Elite in Confucian China", Islam in China Key Papers, Ed. Michael Dillon, Kent, **Global Oriental**, 2009.

Israeli, Raphael: "The Naqshbandiyya and Factionalism in Chinese Islam", İstanbul-Paris, **Naqshbandis**,1990, s.575-587.

İbn Battuta: **İbn Batuta Seyahatnamesi**, C.I-II, Çev. Mümin Çevik, İstanbul, Üç dal Neşriyat, 1983.

İbrahim, T.Y. Ma: **Muslim in China, Kuala Lumpur**, Muslim Welfare Organization, 1980.

İsimsiz: "Ming Dynasty", **History**, A&E Television Networks, 2018, s.y., (Çevrimiçi) https://www.history.com/topics/ancient-china/ming-dynasty, 15 Şubat 2019.

İsimsiz: "The Taylor-Pickens Letters on the Jahri Branch of the Naqshbandiyya in China", **Central and Inner Asian Studies**, S.III/1,1989, s.1-35.

Kabuldinov, Z.E.: "Dunganı", **Narod Kazahstana: İstoriya i Sovremennost**, Astana, Arman-PV Yay., 2012, s.61-76.

Kaçaranoğlu Duygu: "Çin ve Doğu Türkistan'da İslam'ın Yayılışı", Rize Üniversitesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2012.

Kamalov, Ablet-Zulfiya İmyarova: **Kazakstan Düngenderi**, Astana, İndesign Studio Yayınları, 2016.

Kirby, William C.: Man-Houng Lin, **State and Economy in Republican China**, Cambridge, Harvard University Press, 2000.

Kul, Ömer: **Baturlar: Doğu Türkistan Millî Mücadeleler Tarihi 1930-1949**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.

Kul, Ömer: "Alptekin, İsa Yusuf", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul, 2016, s.89-90.

Lane, George: "Sayyed Ajall", **Encyclopedia Iranica**, 2000, s.y., (Çevrimiçi) iranicaonline.org/articles/sayyed-ajall, 1 Mart 2020.

Lee, Cemil-Soo, Hee: "Döngen", **DİA**, C.9, İstanbul, 1994, s.517-518.

Lee, Cemil-Soo, Hee: "The Spread of Islamic Culture to the East Asia Before The Era of Modern European Hegemony", Ankara, **İAD**, S.7, 2002, s.57-74.

Lee, Cemil-Soo, Hee: "Döngen," **DİA**, C.9, 1994, s.517-518.

Lee, Cemil-Soo, Hee: "İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya yayılması", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987.

Leslie, Donald Daniel, **Islam in Traditional China: A Short History to 1800**, Caberra, Canberra College of Advanced Education, 1986.

Leslie, Donald Daniel: "The Integration of Religious Minorities in China: The Case of Chinese Muslims", **The Fifty-ninth George Ernest Morrison Lecture in Ethnology**, Australian National University, Canberra 1998, s.15-36.

Leslie, Donald Daniel: **Islamic Literature in Chinese Late Mings and Early Ching**, Belconnen, Canberra College of Advanced Education, 1981, s.19-63.

Lın, Chang-Kuan: "Menhuan", **DİA**, C.29, Ankara, 2004, s.143-144.

Lın, Chang-Kuan: "Ma Dexing", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.266-267.

Lın, Chang-Kuan: "Ma Hua-Lung", **DİA**, C.XXVII, Ankara, 2003, s.267-272.

Lın, Chang-Kuan: "Ma Mıng-hsin", **DİA**, C.27, Ankara, 2003, s.268-269.

Lın, Chang-Kuan: "Panthay", **DİA**, C.34, İstanbul, 2007, s.158-159.

Lipman, Jonathan: **Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China**, Seatle, University of Washington Press, 1997.

Lo, Hsiang-lin: **Pu Shu-Keng Chuan**, Taipei, 1955.

Luc, Kwanten: **Imperial Nomads**, Seoul, 1984.

Majul, Cesar Adib: **Muslims in the Philippines**, Filipinler, Quezon, 1973.

Mason, Isaac: **When and How Muhammadanism Entered China**, London, China Society, 1929.

Mes'udi: **Müruc el-Zahab va Ma'adin el-Cevahir**, (Fransızca Çev. ve Neşr. C. Barbier de Meynard et. Pavet de Couteille), C.I, Paris, 1962.

Michael, Lynch: **Access to History: China 1839-1997**, London, Hodder Education, 2016, s.22-32.

Mote, Frederick W.: "Chinese Society Under Mongol Rule, 1215-1368", The New Cambridge History of China, Ed. Herbert Franke ve Denis Twitchett, C.6, S.616-64, New York, **Cambridge University Press**, 2007, 144-177.

N. Elisseett, L. Orient: **Musulman au Moyen Age (622-1260)**, Paris, 1977.

Naskali, Esko: "Sasaniler", **DİA**, C.36, İstanbul, 2009, s.174-176.

Ölmez, Mehmet: "Salırlar", DİA, C. Ek-2, İstanbul, 2016, s.459-460.

Özçalık, Mahire: "Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önem ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, C.10, İstanbul, 2017, s.22-28.

Petersen, Kristian: "The Great Transformation: Contours of the Sino-Islamic Intellectual Tradition", **Basılmamış Doktora Tezi**, University of Washington, 2012.

Peterson, Willard J.: **The Cambridge History of China: Volume 9 Part 1 The Ch'ing Empire to 1800**, New Jersey, Princeton University, 2003.

Preiss Reuven Amitai: **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid war 1260-1281**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Qi-cheng, Ma: "A Brief Account of Early Spread of Islam in China", **JCASS**, S.4, Pekin, 1983.

Qi-cheng, Ma: "Jianlun Yisian Jiao zai Zhongguo de zaoqi chuanbo (Early Transmission of Islam to China)", Pekin, **Zhongyang Minzu Xueuyan**, 1981, s.107-112.

Qin, Huibin: **Yisilan Jiao Zhishi Duben, Beijing**, Zongjiao Wenhua Chuban She, 2000.

Qiy, Shulin: **Zhongguo Huizu Shi, Ningxia Renmin Chuban She**, Yinchuan, 2012.

Rossabi, Morris: **Khubilai Khan: His Life and Times 20th Anniversary Edition**, Berkeley, University of California Press, 2009.

Sang-Su Choe: **Relations Between Korea and Arabia**, Seoul,1971.

Sarah, Aly: "Chinese Muslims or Muslims İn China, The Gradual Assimilation Of The Hui From The Tang-Ming Dynasties", Ed. Tamer el-Leithy, **Medieval Indian Ocean World**, 2013, s.1-16.

Schell, Orville: **Wealth and Power**, Random House, Random House, California, 2013.

Schram, L.: "The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier. Their Origin, History, and Social Organization", **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series,1954, s. 1-138.

Sen Tan Ta: "Cheng Ho and Islam in Southeast Asia", Singapur, **Institute of Southeast Asian Studies**, 2009, s.88-130.

Shao-min K'e: **New Yuan History 'Ananda'**, Taipei, 1962.

Shen Kuo: **Brush Talks From Dream Book**, British, Path International, 2011.

Shi Chen Shu: "Lift the Fog to see Islam", Kuala Lumpur, **Mentor Publishing**, 2001, s.155-164.

Sinanoğlu, Mustafa: "Seneviyye", **DİA**, C.36, İstanbul, 2009, s.521-522.

Stewart A.Blair: **Chinese Muslims and the Global Ummah**, New York, Routledge, 2017.

Taşağıl, Ahmet "Talas Savaşı", **DİA**, C.39, İstanbul, 2010, s.501.

Taşağıl, Ahmet: "Karahıtaylar", **DİA**, C.24, İstanbul, 2001, s.415-416.

Tektaş, Nazım: **Tanrının Askerleri**, Çatı Kitapları, İstanbul, Ocak 2007.

Tümer, Günay: "Budizm", **DİA**, C.6, İstanbul, 1992, s.352-360.

Ulus, Taner: "Doğu Türkistan'da Yakup Beg Hâkimiyeti: Dış İlişkiler, Ordu ve Askeri Yenilikler", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara, 2018, C.2, s.66-87.

Uzun, Mustafa İsmet: "Abdürreşid İbrahim", **DİA**, C.1, İstanbul, 1988, s.295-297.

Von-Ku, Huang: **Tongyang munhua Saryak (Doğu Medeniyet Tarihi)**, Seoul, 1980.

We, Yuan: "Kuo-Ch'ao Kansu Tsai-Cheng P'an-Hui-Chı (record of the continued operations aganist the kansu rebellions muslims)", **The Muslim Uprising in Ch'ing Dynasty**, Ed. Pai Shou-i, Şangay, 1953, s.1-6.

Wen-djang, Chu: **Muslim Rebellions in Northwest China**, Mouton, The Haugue, 1966, s.57-69.

Wierzbicki, Andrzej: **Ethnicity and Power in the Soviet Union**, Poland, Warsaw University, 2017.

Xing, Li: **The Rise of China and the Capitalist World Order**, New York, Ashgate Publishing, 2010.

Yıldız, Hakkı Dursun: "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", **Edebiyat Fakültesi**, İstanbul,1973, s.79-87.

Yitik, Ali İhsan: "Taoculuk", **DİA**, C.40, İstanbul, 2011, s.10-12.

Yücel, Mualla Uydu: "Yakub Beg", **DİA**, C.43, İstanbul, 2013, s.277-278.

Zin-Shan, Celaleddin Wang: "Çinde İslamiyet", İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, 1960, s.158-188.

İmzasız: https://www.ancient.eu/Tang_Dynasty/, 1 Mart 2019.

İmzasız: https://www.britannica.com/place/Mongol-empire/The-Yuan-dynasty-in-China-1279-1368, 1 Mart 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Sun-Yat-sen, 1 Mart 2020.

İmzasız: https://scholar.google.com/scholar?cluster=88812747 16853387400&hl =en&oi=scholarr, 15 Mayıs 2020.

İmzasız: http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter14/chapter140108.htm, 2 Mart 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Shen-Kuo#ref15618, 1 Mart 2020.

İmzasız: https://www.dunyabulteni.net/arsiv/cinde-islam-mirasi-i-h83447.html, 2 Mart 2020.

İmzasız: https://studybuddhism.com/tr/ileri-arastirmalar/tarih-ve-kultur/budizm-ve-islam-ileri-duzey/budist-musluman-etkilesimi-gec-abbasi-donemi/orta-asya-da-yeni-imparatorluklarin-kurulusu 2 Mart 2020.

İmzasız: http://www.chinaheritagequarterly.org/editorial. php?issue=005, 1 Mart 2019.

İmzasız: http://www.chinaheritagequarterly.org/editorial. php?issue=005, 1 Mart 2019.

İmzasız: http://www.chinaheritagequarterly.org/editorial. php?issue=005, 2 Mart 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Gaozong-emperor-of-Southern-Song-dynasty, 1 Mart 2020.

İmzasız: http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/jiutangshu/2177.html, 1 Mart 2020.

İmzasız: https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/roman-a/a/roman-empire, 20 Haziran 2020.

İmzasız: https://www.gzt.com/mecra/cinde-sahabe-kabirleri-2911845, 1 Mart 2020.

İmzasız: https://books.google.com.tr/books?id=vOXNDwAAQBAJ&dq=Seyyid+So-Fei-Er&hl=tr&source=gbs_navlinks_s. 1 Mart 2019.

İmzasız: http://www.uygurarastirmalari.com/arsiv/2017-10/2017_03.pdf, 15 Mart 2020.

İmzasız: https://islamchina.wordpress.com/2014/03/10/imam-ghazali-of-china-hu-dengzhou-a-biography/, 15 Mart 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Li-Zicheng, 29 Nisan 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Yongzheng, 22 Nisan 2020.

İmzasız: https://www.thefreedictionary.com/Chien-lung, 22 Nisan 2020

İmzasız: https://www.turkcebilgi.com/heterodoks, 15 Mayıs 2020

İmzasız: https://en.wiktionary.org/wiki/daotai#English, 22 Nisan 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Zeng-Guofan, 2 Mayıs 2020

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Li-Hongzhang, 2 Mayıs 2020

İmzasız: https://tr.qwe.wiki/wiki/Hakka_Chinese, 23 Nisan 2020.

İmzasız: http://www.norislam.com/?viewnews-8441, 02 Mayıs 2020.

İmzasız: https://islamansiklopedisi. org.tr/ma-hua-lung, 26 Nisan 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Xianfeng, 23 Nisan 2020.

İmzasız: https://www.history.com/topics/china/boxer-rebellion, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/event/Chinese-Revolution-1911-1912, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Sun-Yat-sen, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.history.com/news/who-was-yuan-shikai, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Song-Jiaoren, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/biography/Chiang-Kai-shek, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/event/Chinese-Civil-War, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/asia_pacific/2000/taiwan_elections2000/1949_1955.stm, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/event/Northern-Expedition, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://ww2db.com/person_bio.php?person_id=669, 13 Mayıs 2020.

İmzasız: https://omniatlas.com/maps/southern-asia/19310326/, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.history.co.uk/history-of-ww2/sino-japanese-war, 12 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.britannica.com/event/Long-March, 13 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.economist.com/china/2015/02/27/red-red-army.13Mayıs 2020.

İmzasız: http://www.gs.xinhuanet.com/dfpd/2011-01/04/content_21782709.htm, 13 Mayıs 2020.

İmzasız: http://www.360doc.com/content/11/0917/16/112480_149020067.shtml, 13 Mayıs 2020.

İmzasız: https://www.gzt.com/mecra/cinde-sahabe-kabirleri-2911845/, 1 Mart 2019.

İmzasız: https://www.wdl.org/en/item/1904/ 1 Mart 2020.

İmzasız: https://www.abc.net.au/news/2019-12-09/major-religions-in-china-map.jpg/11781880?nw=0,
5 Temmuz 2020.

EKLER

EK 1: RESİMLER

Ek 1, Resim 1: Guangzhou Şehrinde Saad bin Ebu Vakkas'a Atfedilen Türbe

Kaynak: https://www.gzt.com/mecra/cinde-sahabe-kabirleri-2911845/, 1 Mart 2019.

Ek 1, Resim 2: Guangzhou Şehrindeki Huaisheng Camiinin Dış Görünümü

Kaynak: https://www.gzt.com/mecra/cinde-sahabe-kabirleri-2911845, 1 Mart 2019.

Ek 1, Resim 3: General Zuo Zong-tang (1812-1885)

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/1904/ 1 Mart 2020.

Ek 1, Resim 4: 1862-1877 yılındaki Tungan İsyanlarını temsil eden bir resim

Kaynak: http://www.battle-of-qurman.com.cn/e/hist.htm